

Між молотом та ковадлом: напади на адвокатів в Україні

Звіт Місії МКЮ в Україні
Квітень 2020 року

Міжнародна
комісія
юристів

Міжнародна комісія юристів, до складу якої входять 60 видатних юристів з усіх країн світу, просуває та захищає права людини через верховенство права шляхом використання унікального професіоналізму в правовій сфері для розробки та посилення національних та міжнародних судових систем.

МКЮ була створена у 1952 році та працює на п'яти континентах. Її мета полягає у забезпеченні прогресивного розвитку та ефективного застосування міжнародного законодавства з прав людини та міжнародного гуманітарного права; забезпеченні реалізації громадянських, культурних, економічних, політичних та соціальних прав; захисту розподілу влади; а також гарантуванні незалежності судової гілки влади та юридичної професії.

® Між молотом та ковадлом: напади на адвокатів в Україні —
Звіт Місії МКЮ в Україні

© Авторське право належить Міжнародній комісії юристів,
квітень 2020 р.

МКЮ дозволяє вільно відтворювати частини всіх своїх публікацій за умови належного зазначення джерела та надсилання копії публікації із частинами тексту до головного офісу на наступну адресу:

International Commission of Jurists

P.O. Box 91,
33, Rue des Bains,
Geneva,
Switzerland

E-mail: info@icj.org
www.icj.org

Зображення на обкладинці: Роджер Пфунд

Графічний дизайн: Євгеній Тен

Між молотом та ковадлом: напади на адвокатів в Україні

Звіт Місії МКЮ в Україні
Квітень 2020 року

ЗМІСТ

Вступ	5
Місія МКЮ в Україні	5
Національний контекст.	6
Реформи законодавчої та судової системи	8
Розділ I. Інституції та регулювання адвокатури в Україні	10
Міжнародне право та стандарти	10
Розвиток адвокатури в Україні	11
Заснування єдиної Асоціації адвокатів та внутрішні конфлікти.	13
Національна асоціація адвокатів України	14
Незалежність та саморегулювання діяльності НААУ	17
Допуск до адвокатської діяльності: процедура складення кваліфікаційного іспиту для адвокатів	18
Дисциплінарна процедура для адвокатів	19
Пропозиції щодо реформування Асоціації адвокатів	20
Розділ II. Безпека адвокатів	24
Міжнародне право та стандарти	24
Національна законодавча база	24
Безпековий клімат для адвокатів в Україні	26
Діяльність праворадикальних організацій.	27
Фізичні напади на адвокатів	29
Вбивства адвокатів	31
Відсутність розслідувань та безкарність.	33
Реагування Національної асоціації адвокатів України на напади на адвокатів	35
Розділ III. Утиски адвокатів шляхом застосування правових механізмів	36
Кримінальне переслідування	36
Заходи щодо порушення дисциплінарного провадження	39
Розділ IV. Проблеми під час захисту прав людини	41
Доступ до клієнтів під вартою	41
Конфіденційність спілкування між адвокатами та клієнтами	43
Допит адвокатів як свідків	45
Відсутність рівності сторін	46
Обшуки в офісах адвокатів.	49

Розділ V. Адвокати на непідконтрольних територіях України . . . 52

Функціонування системи правосуддя 52

Безпека адвокатів та доступ до правосуддя. 53

Висновки та рекомендації. 56

Стосовно безпеки адвокатів 57

Стосовно випадків вбивств адвокатів 58

Стосовно утисків адвокатів через застосування правових механізмів 58

Стосовно проблем, з якими стикаються адвокати під час захисту
прав людини. 59

Стосовно незалежності адвокатури в Україні 60

Стосовно реформи адвокатури 61

Стосовно роботи адвокатів на непідконтрольних територіях. 61

Додаток I. 62

Вступ

У цьому звіті порушено проблему нападів на адвокатів в Україні, в тому числі вбивств, фізичних нападів, погроз, утисків, неправомірних процесуальних дій та перешкоджання адвокатській діяльності. Протягом останніх років в Україні такі випадки відбуваються системно, що чинить руйнівний вплив на спроможність адвокатів захищати права людини та ефективно та незалежно представляти інтереси своїх клієнтів.

У звіті наведено аналіз рівня безпеки та незалежності адвокатів в Україні на практиці та наслідки в аспекті верховенства права і захисту прав людини, а також порушено питання українського законодавства, що регулює адвокатуру. Він містить рекомендації для вирішення системних проблем, що постають поза такими нападами, та для забезпечення можливості виконання адвокатами своїх основних професійних обов'язків без їх ототожнення з клієнтами, нападів та перешкоджання їхній діяльності. Звіт містить п'ять розділів і має таку структуру: Перший Розділ присвячено проблемам інституційної організації та адвокатського самоврядування, а також дисциплінарним процедурам; Другий Розділ містить опис рівня безпеки адвокатів в аспекті окремих випадків нападів на адвокатів; у Третньому і Четвертому Розділах порушено питання переслідування адвокатів за допомогою правових механізмів та проблем, які постають перед адвокатами у процесі захисту прав людини, відповідно; П'ятий Розділ містить огляд діяльності адвокатів на неконтрольованих територіях. Наприкінці звіту наведено висновки та рекомендації.

Місія МКЮ в Україні

У рамках дослідження для цього звіту, Міжнародна комісія юристів (МКЮ) провела однотижневу місію в Україні з 4 по 8 березня 2019 року для оцінки ситуації щодо безпеки та незалежності діяльності адвокатів. Місія спрямована на вивчення проблем щодо насильницьких нападів на адвокатів в Україні, а також чинників відсутності безпеки адвокатів. Вона збрала інформацію щодо фізичних нападів, утисків, кримінального переслідування та інших видів неналежного втручання у роботу адвокатів, а також ретельно вивчила пов'язані системні проблеми, що перешкоджають функціонуванню адвокатури в Україні.

Протягом місії МКЮ провела низку зустрічей з відповідним зацікавленими сторонами: окремими адвокатами та правовими експертами, представниками неурядових та державних інституцій, правозахисниками та журналістами, які висвітлюють правові проблеми. МКЮ отримала значущу користь від проведення зустрічей з низкою міжурядових організацій (МУО), які поділилися глибокими спостереженнями щодо своєї діяльності в країні. Місія була проведена у координації з Національною асоціацією адвокатів України (НААУ), які відіграє ключову роль щодо моніторингу випадків нападів й утисків адвокатів та інших видів втручання у їхню діяльність.

Учасниками місії були Розін Піллей, Директор програми МКЮ у Європі та Центральній Азії, Тимур Шакіров, старший юридичний радник програми МКЮ у Європі та Центральній Азії, Моніка Бремер, в. о. президента та Голова Комітету міжнародних відносин Амстердамської асоціації адвокатів, Жозеф Алкату, член Женевської асоціації адвокатів, а також Марія Рудько, юридичний консультант програми у Європі та Центральній Азії.

Місія обговорила широке коло питань функціонування професії адвоката: випадки нападів на адвокатів, можливість незалежного функціонування адвокатури, дисциплінарні провадження щодо адвокатів та інших осіб. Основною метою місії було вивчення ситуації щодо безпеки адвокатів, при цьому, протягом місії були також обговорені відповідні інституційні питання щодо Асоціації адвокатів та новели в розвитку законодавства, які враховано у цьому звіті.

Місія провела 5 днів у Києві, протягом яких вона зібрала інформацію, головним чином, щодо підконтрольних Уряду України територій. Звіт містить дещо обмежену інформацію про ситуацію щодо адвокатів у Донецьку і Луганську, де безпекова ситуація унеможлиблює доступ до неї. У звіті не розглядаються питання щодо адвокатів Криму, де безпекова ситуація відрізняється від ситуації на інших територіях, які постраждали від збройного конфлікту.

Протягом місії було приділено увагу інституційній незалежності Асоціації адвокатів, зокрема, законопроекту № 9055 щодо реформування Асоціації адвокатів, який під час проведення місії був на обговоренні в Парламенті з великою вірогідністю його прийняття. На момент публікації цього звіту закон був відкликаний. Проте, оскільки інституційні реформи у рамках більш масштабної судової системи тривають¹, майбутні реформи можуть негативно вплинути на адвокатуру, в тому числі, на потенційні питання щодо її самоврядування та незалежності. Отже, у звіті порушено питання попередніх пропозицій щодо реформи, обговорених протягом місії МКЮ, які можуть залишатися актуальними для незалежності діяльності адвокатів в Україні.

МКЮ провела попередню дослідницьку місію в Україні у 2013 році для оцінки результатів реформування Асоціації адвокатів за 2012 рік щодо незалежності адвокатури в Україні та, відповідно, опублікувала звіт². Візит 2013 року був спрямований на проблемні питання щодо численних дисциплінарних проваджень проти українських адвокатів, що призводило до скасування або зупинення їхнього статусу адвоката³. Відтоді МКЮ також провела моніторинг основних змін щодо адвокатури в Україні та втрутилася в окремі випадки нападів на адвокатів⁴ та суддів⁵. Ця попередня участь дала основу для розуміння національного контексту перед проведенням цього дослідження.

МКЮ висловлює подяку усім, хто взяв участь у зустрічах та поділився інформацією з місією, а також високо цінує готовність сприяти місії МКЮ, продемонстровану нашими контактними особами. МКЮ висловлює подяку Посольству Нідерландів в Україні за підтримку програми діяльності МКЮ щодо незалежності адвокатів в Україні.

Національний контекст

Україна набула статусу незалежної держави в результаті розпаду Радянського Союзу. Вуличні протести, що відбулися у 2004 та 2014 роках, Помаранчева революція та Євромайдан, стали двома переламними моментами у новітній історії України, обидва з яких призвели до змін в уряді та наближення політичної площини у бік ЄС. В обох випадках один і той самий Президент — Віктор Янукович — був відсторонений від посади. Протести 2013 року були зумовлені рішенням призупинити підписання

¹ Офіційна сторінка президента України, Команда президента Володимира Зеленського оголошує повномасштабну судову реформу; 7 серпня 2019 р. був виданий Указ Президента про створення Комісії з питань судової реформи. Див. за посиланням <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949>.

² Звіт МКЮ. *Україна: Конфлікт, позбавлення права займатися адвокатською діяльністю та зупинення дії ліцензії на здійснення адвокатської діяльності*. 2014. Доступно за посиланням: <https://www.icj.org/ukraine-icj-report-casts-light-on-alarming-disbarments-and-suspensions-of-lawyers/> (Звіт МКЮ щодо України за 2014 р.).

³ Там само.

⁴ Додатковий захід МКЮ : *Беззахисні захисники: питання нападів на адвокатів в Азербайджані, Казахстані та Україні*. 22 червня 2018 р. Доступно за посиланням: <https://www.icj.org/side-event-defenceless-defenders-addressing-the-attacks-on-lawyers-in-azerbaijan-kazakhstan-and-ukraine/> (станом на 18 лютого 2020 р.); HDIM 2019, МКЮ та інші сторони провели додатковий захід, присвячений питанням нападів на адвокатів у регіоні ОБСЄ, 24 вересня 2019 р. Доступно за посиланням: <https://www.icj.org/hdim-2019-icj-and-others-hold-a-side-event-on-attack-on-lawyers-in-the-osce-region> (станом на 18 лютого 2020 р.).

⁵ Заява МКЮ : *Україна: звільнення та кримінальне переслідування суддів підривають незалежність судової системи*, 20 березня 2014 р. Доступно за посиланням: <https://www.icj.org/ukraine-dismissal-and-criminal-prosecution-of-judges-undermine-independence-of-the-judiciary> (станом на 18 лютого 2020 р.); втручання МКЮ як третьої сторони щодо звільнення головуєчого суду : *Анатолій Олексійович Денісов проти України*, 31 серпня 2017 р. Доступно за посиланням: <https://www.icj.org/third-party-intervention-on-a-dismissal-of-a-court-president-anatoliy-oleksiyovych-denisov-v-ukraine/> (станом на 21 лютого 2020 р.).

Угоди про асоціацію між Україною та ЄС⁶. У 2014 році угода про врегулювання політичної кризи в Україні⁷, підписана опозицією, урядом, низкою країн ЄС за участю Росії, виявилася недієвою у запобіганні відстороненню Януковича. Відсторонення Януковича, зокрема, було викликано розстрілом та вбивством більш ніж сотні протестувальників та 13 правоохоронців, що станом на сьогодні залишається нерозслідуваною справою⁸. Конфлікти між прихильниками федералізації, які розраховували на більш широку автономію, у тому числі на приєднання до Російської Федерації, та прихильниками унітарної України призвели до сутичок та захоплення урядових будівель по всій Україні⁹. 2 травня 2014 року надзвичайно кровава подія сталася в Одесі, де загинуло 48 осіб в результаті заблокування будівлі, яку було підпалено¹⁰.

У Донецькій та Луганській областях, в квітні 2014 було оголошено «анти-терористичну операцію» виконуючим обов'язки Президента Турчиновим у спробах відновити контроль за самопроголошеними ЛНР та ДНР¹¹. Протягом наступних декількох місяців розгорнувся повномасштабний конфлікт за активної участі правих озброєних формувань, які боролися пліч-о-пліч з регулярною армією¹². Як наведено у цьому звіті, збройні формування брали участь у нападах на суддів, адвокатів, активістів та інших осіб¹³. Різноманітні напади супроводжувалися поширеною практикою безкарності за напади на цивільних осіб як у зоні конфлікту так і в інших регіонах України¹⁴. Україна повідомила Раді Європи та керівним органам ООН про дерогації від Європейської конвенції з прав людини та Міжнародного пакта про громадянські і політичні права на територіях Донбасу, непідконтрольних уряду¹⁵.

Протягом останніх років викликає занепокоєння зростаючий клімат небезпеки для активістів, в тому числі правозахисників, що супроводжується великою кількістю нападів, які найбільш часто спрямовані, як повідомляється, на активістів та

⁶ Дослідницька служба Європейський Парламенту. Мінська мирна угода: досі потребує консолідації на виконавчому рівні, брифінг. PE 548.991, 12 лютого 2015 р. Доступно за посиланням: <http://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-Briefing-548991-Minsk-peace-summit-FINAL.pdf> (станом на 18 лютого 2020 р.).

⁷ Угода опозиції з президентом Януковичем від 21 лютого 2014 р. Доступно за посиланням: https://espreso.tv/article/2014/02/21/uhoda_opozyciyi_z_yanukovychem_povnyu_tekst (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁸ Звіт Міжнародної дорадчої групи про дослідження стану розслідування «справ Майдану». 31 березня 2015 р. Доступно за посиланням: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f038b> (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁹ Звіт Міжнародної дорадчої групи про дослідження стану розслідування «подій в Одесі», що сталися 2 травня 2014 р. 4 листопада 2015 р. Доступно за посиланням: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168048610f> (*Звіт про події в Одесі*) (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹⁰ Там само.

¹¹ Управління Верховного комісара з прав людини (УВКПЛ). *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 15 травня 2014 р., п. 95. Доступно за посиланням: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/HRMMUReport15May2014.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹² Див., напр., Спеціальна моніторингова місія в Україні ОБСЄ. Тематичний звіт : *Порушення, виявлені у колишніх бюджетних установах у Донецькій та Луганській областях*. 30 березня 2015 р., п. 2.1. Доступно за посиланням: <https://www.osce.org/ukraine-smm/148326?download=true> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹³ Див. Розділ про екстремістські радикальні групи у Розділі II цього звіту. Також див.: УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. З 16 травня по 15 серпня 2018 р., п. 9: «УВКПЛ надалі стурбовано питаннями щодо нападів, в тому числі залякування, адвокатів сторони захисту з боку членів екстремістських правих груп та тривалого втручання у незалежність роботи суддів». Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineMay-August2018_EN.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.); УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. З 16 серпня по 15 листопада 2018 р. Док. ООН А/HRС/37/CRP.1, п. 11: «УВКПЛ також продовжувало документувати випадки зростання кількості насильницьких нападів на журналістів та працівників сфери ЗМІ, громадських активістів, наближених до політичних партій осіб та адвокатів, залучених у справах, пов'язаних з конфліктом, що їх вчиняють представники правих груп, звужуючи таким чином демократично-цивільний простір в Україні».

¹⁴ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. З 16 лютого по 15 травня 2018 р., п. 7. Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineFev-May2018_EN.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹⁵ Постанова Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод». № 462-VIII від 21 травня 2015 р. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/462-19?lang=en> (станом на 21 лютого 2020 р.).

представників громадянського суспільства¹⁶, журналістів, представників бізнесу, представників меншин¹⁷ та правозахисники¹⁸. Напади включають погрози щодо фізичної розправи, або інші форми залякування, що надходять як від окремих осіб, так і від груп¹⁹. Про підвищення рівня насилля постійно повідомляють як міжнародні органи із захисту прав людини²⁰, так і міжнародні організації²¹ та неурядові організації в Україні²². Місії повідомили, що лише завдяки суспільній увазі та громадянській активності деякі політично чутливі або резонансні справи щодо нападів на правозахисників вдалося передати на розгляд до суду²³.

Іншим супутнім чинником відсутності переслідування за такі напади постає конфлікт на Сході та в тому числі вбивства в Києві та інших регіонах України²⁴, де тисячі злочинів лишаються нерозслідуваними²⁵, що призвело до загального зростання рівня толерантності до насильства, радикалізації деяких прошарків суспільства та зростання рівня ксенофобії²⁶. Ситуація загострюється через безкарність за вчинення пов'язаних з цим злочинів.

Реформи законодавчої та судової системи

У 2015 році Україна ухвалила Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки та взяла на себе обов'язки щодо амбітного плану реалізації повномасштабних реформ у сфері правосуддя, спрямованих на посилення верховенства права²⁷. Стратегія містила пропозиції щодо законодавчої та інституційних реформ судової системи, правоохоронних органів, а також доступу до правосуддя, права на захист, незалежності судової системи, а також запобігання та подолання корупції²⁸.

- ¹⁶ Основними категоріями жертв насильницьких нападів, як повідомляється, стають антикорупційні активісти; активісти у сфері захисту довкілля, представники ЛГБТ меншин та феміністичного руху.
- ¹⁷ Напр., табори ромів та ЛГБТІ-меншини.
- ¹⁸ Остання заява УВКПЛ : Моніторингова місія ООН в Україні (СММ). 1 листопада 2019 р. Доступно за посиланням: <http://www.un.org.ua/en/information-centre/news/4776-ukraine-justice-pending-for-killings-of-journalists-and-activists> (станом на 21 лютого 2020 р.).
- ¹⁹ Напр., Amnesty International Україна. *Утиски прав людини, напади на правозахисників*. AI індекс: EUR 50/9827/2019, 8 лютого 2019 р. Доступно за посиланням: <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR5098272019ENGLISH.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.).
- ²⁰ КЛРД. *Прикінцеві спостереження щодо двадцять другого та двадцять третього періодичних звітів України*. Док. ООН CERD/C/UKR/22-23 (2016). Ухвалені 23 серпня 2016 р., п. 15.
- ²¹ Бюро з демократичних інститутів та прав людини OSCE, Звіти про злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості, доступно за посиланням: <http://hatecrime.osce.org/ukraine> (станом на 21 лютого 2020 р.).
- ²² Правозахисний ЛГБТ Центр «Наш світ». *Звіт про злочини та інциденти на ґрунті нетерпимості, 2015–2018 роки*. Доступно за посиланням: <https://gay.org.ua/publications/hatecrime2018-e.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.); див. також *Звіт ЄКПН щодо України* (п'ятий моніторинговий цикл). CRI(2017)38. 20 червня 2017 р. Доступно за посиланням: <https://rm.coe.int/fifth-report-on-ukraine/16808b5ca8> (станом на 21 лютого 2020 р.).
- ²³ Напр., у випадку Катерини Гандзюк, антикорупційної активістки, яка померла у лютому 2019 р. від опіків кислотою, отриманих під час нападу на неї, мали місце численні спроби з боку органів влади заблокувати розслідування, однак активісти наполегливо привертати увагу до цієї справи. Див. ОБСЄ СММ. Daily Report 263/2019. Випуск від 6 листопада 2019 р. Доступно за посиланням: <https://www.osce.org/special-monitoring-mission-to-ukraine/438233> (станом на 21 лютого 2020 р.); Голос України (парламентська газета). 4 листопада 2019 р. Доступно за посиланням: <http://www.golos.com.ua/article/323614> (станом на 21 лютого 2020 р.).
- ²⁴ Див. стислий виклад подій у Звіті УВКПЛ : *Притягнення до відповідальності винних за вбивства в Україні з січня 2014 р. по травень 2016 р.* Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ONCHRTematicReportUkraineJan2014-May2016_EN.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.).
- ²⁵ Немає значущого прогресу в розслідуванні справ Майдану та подій в Одесі. УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*, з 16 лютого по 15 травня 2016 р., п. 9. Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_14th_HRMMU_Report.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.).
- ²⁶ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*, з 16 серпня по листопад 2018 р., п. 114. Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/24thReportUkraineAugust_November2018_EN.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.).
- ²⁷ У 2015 році Україна ухвалила Стратегію реформування сфери юстиції на 2015–2020 роки. Стратегія та План дій містили пропозиції щодо законодавчої та інституційних реформ судової системи, правоохоронних установ, а також доступу до правосуддя, права на захист, незалежності судової системи, а також запобігання та подолання корупції. Див. офіційний вебсайт реформи правосуддя. Доступно за посиланням: <http://sudovareforma.org/en/> (станом на 24 лютого 2020 р.).
- ²⁸ Стратегія реформування сфери юстиції на 2015–2020 роки.

Уряд протягом 2014–2016 років ухвалив комплексний антикорупційний пакет законів та створив нові спеціалізовані установи, а також низку ініціатив²⁹. У червні 2018 року було створено Вищий антикорупційний суд (ВАКС) з метою сприяти викоріненню усталеної корупції³⁰ та убезпечити судові рішення від політичного тиску чи хабарництва³¹. Він розпочав роботу у вересні 2019 року. Проте, ефективність роботи цього органу поки лишається під питанням³².

Реформи, в тому числі ті, що стосуються прав людини та верховенства права, були прискорені завдяки посиленій співпраці України з ЄС, передбаченій в Угоді про асоціацію³³. Було впроваджено реформу системи правосуддя, в тому числі Верховного суду³⁴, та реформування інших інституцій, таких як національна поліція та прокуратура³⁵; однак, стан безкарності за порушення прав людини переважає, а питання ефективності цих реформ залишається відкритим³⁶. Декілька структур ООН закликали Україну довести реформи своєї правоохоронної системи до завершення та, зокрема, переконатися, що правоохоронці отримують відповідне професійне навчання з особливою увагою до стандартів у сфері прав людини, в тому числі що ведеться належне розслідування актів насилля та злочинів за участі представників правоохоронних органів³⁷.

Таким чином, саме у контексті політичної нестабільності, панівної безкарності та спроб проведення широкої реформи судової системи, адвокати останніми роками дедалі частіше стають об'єктами залякування та нападів.

²⁹ Національне антикорупційне бюро (НАБУ), спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) та Агентство з розшуку та менеджменту активів (АРМА). Більш того, в рамках антикорупційних зусиль, Україна запровадила електронну систему розкриття інформації про активи, електронні закупівлі, відкриття публічних реєстрів та надання низки баз даних у відкритий доступ для громадськості.

³⁰ Трансперенсі Інтернешнл. *Індекс сприйняття корупції за 2019 рік*: Україна на 126 місці зі 180 країн. Доступно за посиланням: <https://www.transparency.org/cpi2019> (станом на 21 лютого 2020 р.).

³¹ До складу Громадської ради міжнародних експертів (ГРМЕ) входять представники: Великобританії, Литви, Канади, Данії, Македонії. Вона була створена наприкінці 2018 року Вищою кваліфікаційною комісією суддів (ВККС) на період шести років для надання допомоги у підготовці рішень щодо призначення суддів НАБУ і вважається дочірньою структурою ВККС. Їхній мандат обмежено оцінюванням доброчесності і професіоналізму кандидатів (стаття 9-9 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд»).

³² Напр., Група держав проти корупції (ГРЕКО) : четвертий оцінюваний період. *Запобігання корупції стосовно членів парламенту, суддів та прокурорів*. GrecoEval4Rep(2016)9. 8 серпня 2017 р. Доступно за посиланням: <https://rm.coe.int/grecoeval4rep-2016-9-fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-/1680737207> (станом на 21 лютого 2020 р.).

³³ Угода про асоціацію між Україною та ЄС, що набула юридичної сили 1 вересня 2017 р. Доступно за посиланням: http://publications.europa.eu/resource/cellar/4589a50c-e6e3-11e3-8cd4-01aa75ed71a1.0006.03/DOC_1 (станом на 21 лютого 2020 р.).

³⁴ Основні законодавчі зміни були впроваджені через внесення змін до Конституції та нового Закону «Про судустрій та статус суддів» 2016 р. Вони передбачали, серед іншого, перехід від чотирирівневої до трирівневої судової системи, конкурси на судову посаду, обмеження щодо суддівської недоторканості, судової довічної посади.

³⁵ Закон України «Про національну поліцію». № 580-VIII від 2 липня 2015 р. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (станом на 21 лютого 2020 р.); Закон України «Про прокуратуру», № 1697-VII від 14 жовтня 2014 р. скасував прокурорську функцію «загального нагляду» за дотриманням закону. Згодом конституційними змінами в середині 2016 року було обмежено функції сторони обвинувачення у підтриманні державного обвинувачення для супроводу та представництва осіб в судах, а також забезпечення дотримання закону з боку правоохоронних органів та протягом виконання судових рішень (стаття 131-1 Конституції України; стаття 2 Закону України «Про прокуратуру»). Доступно за посиланням: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (станом на 21 лютого 2020 р.).

³⁶ Див., наприклад: КРД. *Прикінцеві спостереження щодо сьомого періодичного звіту України*. Док. ООН ССРР/С/УКР/СО/7 (2013 р.), п. 15; УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. Док. ООН А/НRC/34/CRP.5 (з 16 листопада 2016 р. по 15 лютого 2017 р.). 13–19 с.; Харківська правозахисна група. *Моніторинг неправомірного застосування сили з боку української поліції (2004–2017 роки)*. 18 лютого 2018 р. Доступно за посиланням: <http://khrg.org/en/index.php?id=1516261343> (станом на 21 лютого 2020 р.); та відповідний Звіт (українською мовою). Доступний за посиланням <http://khrg.org/files/docs/1515758313.pdf>.

³⁷ УВКПЛ. *Збірник рекомендацій ООН щодо механізмів забезпечення прав людини, адресованих Україні*. Вересень 2017 р. Доступний за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UN_recommendations_Ukraine.pdf; (станом на 21 лютого 2020 р.); див. також: Звіт робочої групи про Універсальний періодичний перегляд : Україна. 3-й цикл. Док. ООН А/НRC/37/16 (2018).

Розділ І. Інституції та регулювання адвокатури в Україні

Міжнародне право та стандарти

Міжнародними стандартами щодо незалежності адвокатів визнано важливість інституцій адвокатського самоврядування, а також незалежності асоціацій адвокатів у забезпеченні справедливого та ефективного адміністрування системи правосуддя³⁸. Асоціації адвокатів та правничі організації відіграють ключову роль у забезпеченні та захисті незалежності адвокатів, а також відповідають за те, щоб професійні стандарти етики, встановлені асоціаціями адвокатів, скеровували діяльність, яку проводять під їхньою егідою³⁹.

Такі асоціації повинні мати інституційну незалежність, як в межах законодавства, так і на практиці, від усіх зовнішніх сторін, в тому числі від уряду, інших виконавчих органів, парламентів та зовнішніх приватних інтересів⁴⁰. Зокрема, «виконавчий орган професійних асоціацій адвокатів повинен бути обраний своїми членами та виконувати свої функції без зовнішнього втручання»⁴¹. Адвокат повинен бути вільним—у політичному, економічному та інтелектуальному плані—у виконанні своєї діяльності щодо консультування та представництва клієнта⁴². Це означає, що адвокат повинен бути незалежним від державних та інших владних інтересів, він повинен не дозволяти підірвати свою незалежність через неналежний тиск з боку ділових партнерів⁴³.

Роль адвокатських асоціацій полягає в підтримці професійних стандартів та етики, захисті своїх членів, наданні юридичних послуг та співпраці з урядовими та іншими організаціями у просуванні цілей правосуддя та публічних інтересів⁴⁴. За міжнародним законодавством та стандартами щодо ролі адвокатів, інституції адвокатського самоврядування, такі як асоціації адвокатів⁴⁵, мають вкрай важливе значення в «обстоюванні професійних стандартів та етики, захисті її членів від переслідування

³⁸ Серед іншого див.: *Основні принципи щодо ролі адвокатів*. Док. ООН. А/CONF.144/28/Rev. 1. Восьмий Конгрес Організації Об'єднаних Націй з питань запобігання злочинності і поводження з правопорушниками. Гавана, Куба : 27 серпня—7 вересня 1990 р.; Рекомендація Ради Європи № R(2000)21 Комітету Міністрів державам-членам щодо свободи професійної діяльності адвокатів. 25 жовтня 2000 р. Доступно за посиланням: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804d0fc8 (станом на 21 лютого 2020 р.); Спеціальний доповідач ООН з питань незалежності суддів та адвокатів. Рада з питань прав людини, незалежності та неупередженості системи правосуддя, присяжних, юридичних радників та незалежності адвокатів. Док. ООН А/HRC/RES/23/6 (2013).

³⁹ Дієго Гарсія-Саян. *Доповідь Спеціального доповідача ООН з питань незалежності суддів та адвокатів*. Док. ООН А/HRC/35/31 (2017), п. 92.

⁴⁰ *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принцип 24; Див. також: Звіт МКЮ : *Незалежність Адвокатури в Центральній Азії*. 10 вересня 2013 р. Доступно за посиланням: <http://www.icj.org/wp-content/uploads/2013/09/Independence-of-the-Legal-Profession-in-CA-Eng.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.). 9 с.

⁴¹ *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принцип 24; Див. також: Д-р Л. В. Сінгхві : Спеціальний доповідач ООН з питань дослідження незалежності правосуддя. *Проект Універсальної декларації про незалежність правосуддя (Декларація Сінгхві)*, п. 97. Доступно за посиланням: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/03/SR-Independence-of-Judges-and-Lawyers-Draft-universal-declaration-independence-justice-Singhvi-Declaration-instruments-1989-eng.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁴² Хартія основних принципів європейської адвокатської професії та Кодекс етики європейських адвокатів. 2013, принцип А. Доступно за посиланням: https://www.ccbe.eu/NTCdocument/EN_CCBE_CoCpdf1_1382973057.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.). 9 с.

⁴³ Там само.

⁴⁴ *Доповідь Спеціального доповідача ООН з питань незалежності суддів та адвокатів*, у цитованій праці, п. 91.

⁴⁵ У міжнародних та регіональних інструментах зазвичай вживають термін «професійні асоціації адвокатів» на позначення організацій, заснованих адвокатами на державному або місцевому рівнях для захисту незалежності та інтересів адвокатів, напр., див.: *Спеціальний доповідач ООН з питань незалежності суддів та адвокатів*. Док. ООН А/73/365 (2018), п. 15.

та неналежних обмежень і порушень [...]»⁴⁶. Окрім представництва інтересів адвокатів, асоціації адвокатів уповноважені здійснювати функції, в тому числі підтримувати безперервне навчання, захист професійної доброчесності адвокатів⁴⁷ та посилювати ступінь незалежності адвокатури⁴⁸.

Основні принципи ООН щодо ролі адвокатів заохочують співпрацю між асоціаціями адвокатів та установами держави щодо певних питань: «[п]рофесійні асоціації адвокатів повинні співпрацювати з урядами з метою забезпечити, щоб кожна особа мала дієвий і рівний доступ до юридичних послуг, і щоб адвокати мали можливість без неправомірного втручання консультувати та надавати допомогу відповідно до закону і визнаних професійних стандартів та норм етики»⁴⁹. Держави мають не лише негативне зобов'язання утримуватися від будь-якого неправомірного втручання у роботу професійних асоціацій адвокатів, але вони також мають позитивний обов'язок заохочувати та підтримувати заснування та функціонування таких асоціацій⁵⁰.

Розвиток адвокатури в Україні

Незважаючи на те, що організована адвокатура існує в Україні з часів Російської Імперії⁵¹, та продовжувала існувати за часів СРСР, сучасна історія адвокатури розпочинається з моменту отримання Україною незалежності у 1991 році (у результаті розпаду Радянського Союзу) та ухвалення Закону України «Про підприємництво», за яким статус юриста («адвоката») є таким, що його набувають шляхом отримання ліцензії, виданої Міністерством юстиції, кандидати, що мають диплом у галузі права, які склали необхідний іспит⁵². Незабаром після проголошення незалежності, у 1992 році, був ухвалений Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», спрямований на «оновлення престижу адвокатури у суспільстві»⁵³. Два закони і відповідні процесуальні кодекси були основними нормативними актами, що регулювали організацію і функціонування адвокатури. За чинним на той час законодавством, правники практикували у так званих «колегіях», які були незалежними юридичними компаніями і діяли як незалежні адвокатські кабінети без об'єднувальної структури.

На той час, подібно до інших країн СНД, адвокатура в Україні була розгалужена на дві групи практикуючих юристів: тих, хто представляв інтереси фізичних осіб в судах — «адвокати» — юристи, ліцензовані Міністерством юстиції з членством у колегії; та «юристи-підприємці», які здійснювали судове представництво без ліцензії,

⁴⁶ *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принцип 18.

⁴⁷ Рекомендація № R(2000)21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів, Рада Європи. Ухвалено Комітетом Міністрів на 727 засіданні заступників міністрів 25 жовтня 2000 р., принципи V (3) та (4); Міжамериканський суд з прав людини встановив, що професійні асоціації становлять засіб регулювання та контролю професійної етики, див. Консультативний висновок від 13 листопада 1985 р. OC-5/85, Серія А. № 5, п. 68.

⁴⁸ Рекомендація № R(2000)21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів, принцип V (4).

⁴⁹ *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принцип 25.

⁵⁰ Леандро Деспуй. *Спеціальний доповідач ООН з питань незалежності суддів та адвокатів*. Док. ООН A/64/181. 28 липня 2009 р., п. 21.

⁵¹ Див.: Звіт МКЮ : *Становлення сильної адвокатури в Російській Федерації*. 2015. Доступно за посиланням: <http://www.icj.org/wp-content/uploads/2015/11/Russia-Towards-a-Stronger-Legal-Profession-Publication-2015-Eng.pdf> (станом на 24 лютого 2020 р.). 8 с.

⁵² Закон України «Про підприємництво». № 698-XII від 7 лютого 1991 р., стаття 2. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/698-12> (станом на 21 лютого 2020 р.); Наказ Міністерства юстиції України № 20/5 «Про затвердження Правил розгляду заяв про видачу ліцензій на здійснення юридичної практики» від 25 червня 1991 р. Ліцензування Міністерством юстиції адвокатів-підприємців було припинено лише в 2000 році: Довідкова доповідь ОБСЄ : *Адвокатура в Україні*. Квітень 2008. Доступно за посиланням: <https://www.osce.org/odihr/36311?download=true> (станом на 21 лютого 2020 р.). 3 с.

⁵³ Варфоломеева Т. *Посібник для майбутніх юристів*. Київ, 2010. 14 с.

що було дозволено за законом⁵⁴. Ядром адвокатури, регульованої законом, незважаючи на те, що це становило меншість юристів-практиків, були «адвокати», які користувались захистом і гарантіями за законодавством, в тому числі за Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також кодексами та іншими законодавчими актами. Неліцензовані юристи, становлячи значущу частину практикуючих юристів, залишилися поза законодавчим полем, а їхня діяльність — не врегульованою на законодавчому рівні⁵⁵. Ліцензовані адвокати мали виключну компетенцію представляти сторону відповідача в кримінальних провадженнях, без подібних обмежень в цивільних (в тому числі сімейних, трудових, та інших справах, які розглядаються в порядку цивільного провадження) та адміністративних провадженнях⁵⁶. Отже, як приватні юридичні фірми, так і окремі практикуючі спеціалісти у галузі права, незалежно від того, чи мають вони юридичні кваліфікації, могли здійснювати представництво в судах⁵⁷.

Дві категорії досі існують, і, незважаючи на відсутність офіційних статистичних даних, згідно з наявними оцінками, в Україні є кількості тисяч юристів-практиків, які не є членами офіційної Асоціації адвокатів, НААУ⁵⁸. Для цілей цього звіту, «адвокатів» або членів «адвокатури» називають адвокатами, а термін «адвокатська діяльність» вживають на позначення того, що зазвичай називають в Україні «адвокатурою».

До реформи 2012 року членство в Асоціації адвокатів не було обов'язковим, не існувало жодної єдиної структури, яка б регулювала діяльність усіх практикуючих адвокатів, тобто Національної асоціації адвокатів. У 2012 році був ухвалений новий Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (чинний станом на сьогодні)⁵⁹. Законом було розпочато реформу адвокатури з метою створити національну асоціацію адвокатів з обов'язковим членством⁶⁰. Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) Ради Європи опублікувала висновок щодо законопроекту, дійшовши висновку, що «[з]аконопроект [був] послідовним і забезпечу[вав] відповідну основу регулювання професії адвоката»⁶¹. Цей закон був основою для заснування єдиної Асоціації адвокатів в Україні.

⁵⁴ Звіт МКЮ. *Беззахисні захисники: системні проблеми в адвокатурі Азербайджану*. 2016. Доступно за посиланням: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2016/11/Azerbaijan-Systemic-problems-Legal-Prof-Publications-Reports-Mission-reports-2016-ENG.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.). 5 с.; Звіт МКЮ. *Становлення сильної адвокатури в Російській Федерації*. 8 с.; див. також: Рада Європи, Рада адвокатських та правничих товариств Європи (ССВЕ). Асоціації адвокатів для незалежної, кваліфікованої та етичної експертизи адвокатської діяльності. 20–21 червня 2016 р. Доступно за посиланням: <http://www.icj.org/wp-content/uploads/2015/11/Russia-Towards-a-Stronger-Legal-Profession-Publication-2015-Eng.pdf>; див. також: Рада Європи, Рада адвокатських асоціацій та правових товариств Європи. Доповідь на міжнародній конференції. Адвокатські об'єднання для незалежної, кваліфікованої та етичної реалізації професії юриста. Доступно за посиланням: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680695560>.

⁵⁵ Кількості практикуючих юристів у порівнянні з понад 50 000 юристами. Див. Довідкова доповідь ОБСЄ. *Адвокатура в Україні*, у цитованій праці. 3–6 с.

⁵⁶ Загальний огляд: *Судова реформа в Україні*. Доступно за посиланням: <https://www.coe.int/en/web/cdcj/-/assessment-of-the-2014-2018-judicial-reform-in-ukraine> (станом на 24 лютого 2020 р.).

⁵⁷ Довідкова доповідь: ОБСЄ. *Адвокатура в Україні*, у цитованій праці. 4 с.

⁵⁸ Відповідно до інформації, наданої Союзом Юристів України, вона налічує понад 100 000 окремих членів та майже таку саму кількість юристів в установах, компаніях та організаціях як колективних членів. Доступно за посиланням: <https://lawyersunion.org.ua/istoriya-syuu/> (станом на 21 лютого 2020 р.); станом на 1 січня 2019 р., згідно з даними Статистичного дослідження Міністерства юстиції України в юридичні заклади освіти було зараховано на той час 104 565 студентів. Стан юридичної освіти в Україні. 2019. Доступно за посиланням: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/03/18/20190318171622-46.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.). 4 с.

⁵⁹ Офіційний переклад з вебсайту Парламенту. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17?lang=en> (станом на 21 лютого 2020 р.); Закон № 5076-VI від 5 липня 2012 р. Надалі за текстом — «Закон „Про адвокатуру та адвокатську діяльність“».

⁶⁰ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 45.

⁶¹ Спільний висновок Венеціанської комісії та Директорату правосуддя і захисту людської гідності Генерального Директорату «Права людини і верховенство права» Ради Європи щодо законопроекту про адвокатуру та адвокатську, ухвалений Венеціанською комісією на 88-й Пленарній сесії. Венеція, 14–15 жовтня 2011 р., п. 113. Доступно за посиланням: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)039-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)039-e) (станом на 21 лютого 2020 р.).

Заснування єдиної Асоціації адвокатів та внутрішні конфлікти

У той час як законопроект був в цілому сприйнятий як позитивна зміна, формування органів адвокатського самоврядування на регіональному рівні (в деяких областях) та загальнодержавному рівні протягом Установчого з'їзду адвокатів України супроводжувався конфліктами та розбіжностями в межах професії⁶². Зокрема, 17 листопада 2012 року⁶³ було проведено два конкуруючих Установчих з'їзди замість одного, як це передбачено законом⁶⁴. Це призвело до розколу в адвокатурі, оскільки дві організації заявляли про свою законну інституційність та повноваження регулювання адвокатури⁶⁵. Це потягло за собою випадки позбавлення адвокатського статусу, детально описано МКЮ у звіті за 2014 рік *Україна: Конфлікт, позбавлення права займатися адвокатською діяльністю та зупинення дії ліцензії на здійснення адвокатської діяльності*⁶⁶. Справи щодо зазначених подій перебувають на судовому розгляді дотепер⁶⁷.

У 2016 році розкол професії поглибився через виникнення розбіжностей навколо того, чи було Кваліфікаційно-дисциплінарну комісію (КДК) міста Києва засновано відповідно до Закону 2012 року «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»⁶⁸. Замість того, щоб бути заснованою як структурний підрозділ НААУ, як того вимагав закон⁶⁹, було повідомлено, що КДК міста Києва була заснована як неурядова організація «Київська кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури» та, як така, була незалежним від НААУ органом у процесі виконання функцій, пов'язаних з отриманням права на зайняття адвокатською діяльністю — доступом до НААУ⁷⁰. Було проведено позачергову конференцію адвокатів в Києві для створення нової «легітимної» КДК в місті Києві⁷¹. У ході конференції було змінено склад Ради адвокатів в місті Києві та призначено нових київських делегатів до Ради адвокатів України та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії (ВКДК)⁷².

У результаті, дві паралельні організації заявляли, що вони є легітимним органом щодо кваліфікації, дисциплінарної процедури та підготовки адвокатів в м. Києві, одна — як підрозділ НААУ⁷³, а інша — заснована незалежною групою адвокатів як

⁶² Див.: Звіт МКЮ. *Конфлікт, позбавлення права займатися адвокатською діяльністю та зупинення дії ліцензії на здійснення адвокатської діяльності*. 2014. Доступно за посиланням: <https://www.icj.org/ukraine-icj-report-casts-light-on-alarming-disbarments-and-suspensions-of-lawyers/> (Звіт МКЮ щодо України за 2014 р.) (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁶³ Там само. 7 с.

⁶⁴ Там само. 9–10 с.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Див., напр.: Закон і бізнес. Суд визнав законним невнесення даних до ЄРАУ на підставі нелегітимного свідоцтва КМ КДКА. 17 квітня 2019 р. Доступно за посиланням: https://zib.com.ua/ua/print/137290-sud_viznav_zakonnim_nevnesennya_danih_do_erau_na_pidstavi_ne.html (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁶⁸ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, статті 48-1, 48-2.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Рішенням Ради адвокатів України від 11 червня 2013 р. № 153 «Про затвердження висновку тимчасової комісії з інспектування діяльності органів самоврядування адвокатів міста Києва» у пп. 5 і 6 встановлено, що Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія міста Києва з 2008 року здійснює діяльність як неурядова організація, створена приватними особами, і, отже, був зроблений висновок про те, що не існує КДК міста Києва, заснованої відповідно до закону.

⁷¹ 11 червня 2016 р. Рада адвокатів України ухвалила рішення № 155 скликати позачергову конференцію адвокатів міста Києва для того, щоб ухвалити правила і процедури про вибори делегатів до Київської конференції адвокатів та встановлення норми представництва, а також обрання Головуючого та членів КДК міста Києва та прийняття рішення щодо особового складу Ради адвокатів міста Києва. Доступно за посиланням: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/76818582/> (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁷² Рішенням районного адміністративного суду міста Києва № 76818582 від 1 жовтня 2018 р. встановлено факти повторного заснування КДК та Ради адвокатів міста Києва та Ради адвокатів міста Києва. Доступно за посиланням: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/76818582/> (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁷³ Сторінка Ради адвокатів м. Києва НААУ: <https://kyiv.unba.org.ua/> (станом на 21 лютого 2020 р.).

неурядова організація⁷⁴. Ця неурядова організація паралельно з НААУ продовжує свою діяльність та продовжує видавати свідоцтва адвокатам⁷⁵.

Місію повідомили про декілька судових проваджень щодо легітимності обох організацій. У нещодавньому листі колишньому Главі Адміністрації Президента⁷⁶ головою однієї з рад адвокатів міста Києва було вказано на систематичні порушення «Закону „Про адвокатуру та адвокатську діяльність“ з 2016 року групою осіб, що виконували функції органу самоврядування»⁷⁷. Судові провадження щодо легітимності тривають⁷⁸. Протягом місії МКЮ повідомили, що цей внутрішній розкол є одним із найпроблеміших питань Асоціації адвокатів в Україні, окрім зовнішніх проблем, що загрожують її функціонуванню.

Місія занотувала, що, незважаючи на внутрішні та зовнішні виклики, які існують від самого початку її створення, НААУ спромоглася зайняти місце незалежної інституції та ефективно здійснює свої функції разом із забезпеченням гарантій, передбачених для її членів відповідно до закону. Попри те, що асоціації адвокатів продовжують існувати увідповідно до міжнародних стандартів та закону про свободу асоціацій, саме НААУ виконує функції Національної асоціації адвокатів⁷⁹.

Національна асоціація адвокатів України

НААУ засновано як недержавну організацію самоврядування з обов'язковим членством⁸⁰ для всіх адвокатів, яка «забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури»⁸¹. Станом на 9 грудня 2019 року, у реєстр НААУ було внесено 53 760 адвокатів⁸².

НААУ уповноважена за законом представляти адвокатуру України у відносинах з органами публічної влади, органами самоврядування, публічними асоціаціями та міжнародними організаціями⁸³. Відповідно до закону, НААУ діє «з метою забезпечити належну адвокатську діяльність, відповідність професійними гарантіям, захисту професійних прав адвокатів, забезпечити високий професійний рівень адвокатів та вирішення питань, пов'язаних із дисциплінарною відповідальністю адвокатів»⁸⁴. Як представник адвокатури НААУ бере участь у законодавчому про-

⁷⁴ Рада адвокатів міста Києва (в тому числі Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія міста Києва та Центр стажування та підвищення кваліфікації. Доступно за посиланням: <https://kmdka.com> (станом на 21 лютого 2020 р.)).

⁷⁵ Два вебсайти двох Рад адвокатів: <https://kyiv.unba.org.ua> та <https://kmdka.com> (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁷⁶ Напр., Заява Андрія Богдана (діючий Глава Адміністрації Президента) про призупинення адвокатської діяльності, що надійшла до обох Рад адвокатів міста Києва, вказує на постійну плутанину в результаті такого розколу, доступно за посиланням: <https://ua.korrespondent.net/city/kyiv/4100667-u-kyievi-pratsuiit-sotni-fiktyvnykh-yurystiv-hlava-rady-advokativ> (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁷⁷ Див. лист за посиланням: https://unba.org.ua/assets/uploads/ab141505b5e3350b4f63_file.jpg (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁷⁸ МКЮ було повідомлено протягом місії щодо судових проваджень, що тривають. Напр., ті, що стосуються правомірності КДК міста Києва в рамках структури НААУ—Рішення № 76818582. 1 жовтня 2018 р. Доступно за посиланням: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/76818582/> (станом на 21 лютого 2020 р.); Рішення № 82139793 від 31 травня 2019 р. Районний адміністративний суд міста Києва. Доступно за посиланням: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/82139793/> (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁷⁹ Інші асоціації адвокатів включають, зокрема, такі: Українська асоціація адвокатів, Союз адвокатів України, Асоціація правників України; організації, зареєстровані як неурядові організації.

⁸⁰ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 45-6.

⁸¹ Там само, стаття 2-1

⁸² Представлення НААУ в ЄРАУ. 9 грудня 2019 р. Доступно за посиланням: https://unba.org.ua/assets/uploads/3fd2b31f0eee97be6796_file.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁸³ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 45-1.

⁸⁴ Там само, стаття 4.

цесі, в питаннях пов'язаних, серед іншого, з верховенством права та реформою судоустрою⁸⁵.

Система законодавчих механізмів забезпечення самоуправління та незалежності Асоціації адвокатів передбачає право адвоката обирати та бути обраним до органів самоврядування⁸⁶, принцип невтручання НААУ у роботу регіональних органів⁸⁷, виключну компетенцію НААУ над кваліфікаційно-дисциплінарними процедурами⁸⁸, повну фінансову незалежність НААУ⁸⁹ та управління НААУ реєстром адвокатів⁹⁰.

Органи самоврядування НААУ включають З'їзд адвокатів України, Конференцію адвокатів регіону, Раду адвокатів України⁹¹, Раду адвокатів Києва, Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, Кваліфікаційно-дисциплінарну комісію регіону, Вищу ревізійну комісію адвокатури Асоціації адвокатів та Ревізійну комісію регіону (Див. таблицю у Додатку І)⁹².

З'їзд адвокатів України є вищим органом адвокатського самоврядування⁹³, який скликається Радою адвокатів України не рідше одного разу на три роки або на вимогу не менш як однієї десятої від загальної кількості адвокатів, включених до Єдиного реєстру, або не менш як однієї третини рад адвокатів регіонів⁹⁴. До її функцій входять затвердження Статуту НААУ, а також інших нормативних документів і звітів та обрання головуючого та заступників головуючого З'їзду адвокатів України, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії та Вищої ревізійної комісії⁹⁵. Деякі важливі функції З'їзду виходять за рамки регулювання адвокатури як такої: на ньому обирають/призначають двох членів Вищої ради юстиції⁹⁶; двох членів

⁸⁵ Звіт НААУ. *П'ять років успіху української адвокатури*. Листопад 2017 р. Доступно за посиланням: https://unba.org.ua/assets/uploads/43f83bd682afc309ca20_file.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁸⁶ Кожний адвокат має право обирати та бути обраним до органів самоврядування регіонального або загальнонаціонального рівня. Тільки адвокати можуть бути обрані до органів самоврядування. Критерії прийнятності для обрання в органи самоврядування включають вимоги, якими передбачено, що адвокати повинні мати 5 років досвіду та бути на обліку в єдиному реєстрі (ЕРАУ).

⁸⁷ Наступне гарантовано регіональними органами самоврядування як окремими юридичними особами з окремим бюджетом і повним обсягом обов'язків. НААУ не має права втручатися в діяльність регіональних органів самоврядування та професійну практичну діяльність адвокатів в регіонах.

⁸⁸ Асоціація адвокатів вводить кваліфікаційні вимоги до початку роботи за спеціальністю, визначає процедури і застосовує дисциплінарні санкції до членів Асоціації адвокатів. Реалізацію цих функцій на практиці здійснює КДК та ВКДК; Ухвалення правил професійної етики адвокатів є виключною компетенцією З'їзду адвокатів України; рішення органів самоврядування є зобов'язальними для всіх адвокатів-членів НААУ.

⁸⁹ Повна фінансова незалежність гарантована шляхом самофінансування Асоціації адвокатів на основі щорічних внесків адвокатів.

⁹⁰ Адміністрування Єдиного реєстру (ЕРАУ) є виключною компетенцією Ради адвокатів України.

⁹¹ Див. попередній Розділ про дві паралельні ради адвокатів міста Києва.

⁹² Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, статті 45–56.

⁹³ Протягом періоду з серпня 2012 р. по лютий 2019 р. було проведено п'ять з'їздів адвокатів: Установчий з'їзд адвокатів України — 17 листопада 2012 р.; Позачерговий з'їзд адвокатів України — 26–27 квітня 2014 р.; Третій з'їзд адвокатів України (чотири етапи) 20 листопада 2014 р.— 3 липня 2015 р. (з'їзди тривала близько восьми місяців); Загальний з'їзд адвокатів України — 9 червня 2017 р.; Загальний з'їзд адвокатів України — 15–16 лютого 2019 р.

⁹⁴ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 45-1.

⁹⁵ Там само, стаття 54-7

⁹⁶ Закон № 1798-VIII «Про Вищу раду юстиції». 21 грудня 2016 р., статті 5, 11. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (станом на 21 лютого 2020 р.). Вища рада юстиції є незалежним органом державної влади, що висуває кандидатури суддів, які повинен призначити Президент України. Вона також консультує щодо призначення або звільнення суддів, вивчає випадки порушень та проводить дисциплінарні провадження щодо суддів та прокурорів. У 2017 році, з ухваленням Закону України «Про Вищу раду юстиції», вона замінила склад Вищої ради юстиції; у тому самому році компетенцію призначати та знімати с посади суддів було передано від українського Парламенту (Верховної Ради) до Вищої ради юстиції. До її складу входять 21 член, обраний максимум на два строки по чотири роки, доступно за посиланням: <http://www.vru.gov.ua> (станом на 21 лютого 2020 р.).

Вищої кваліфікаційної комісії суддів⁹⁷; одного члена Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів⁹⁸.

Конференція адвокатів регіону є вищим органом адвокатського самоврядування у кожній області країни, що скликається радою адвокатів регіону не рідше одного разу на рік або за пропозицією не менш як однієї десятої від загальної кількості адвокатів регіону або Ради адвокатів України⁹⁹. Окрім функцій, що повторюють функції З'їзду адвокатів України¹⁰⁰ але на регіональному рівні, Конференція адвокатів регіону також обирає делегатів до нього¹⁰¹.

Рада адвокатів України (РАУ) виконує функції адвокатського самоврядування у період між з'їздами адвокатів України¹⁰². До її складу входять тридцять членів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років¹⁰³. Вона виконує регулярні організаційні функції¹⁰⁴, займається питаннями та порядком сплати адвокатських внесків¹⁰⁵, та розглядає скарги щодо рішень регіональних асоціацій адвокатів¹⁰⁶.

На регіональному рівні Ради адвокатів регіону виконують подібні функції у період між конференціями адвокатів регіону¹⁰⁷. Існує двадцять сім Рад адвокатів регіону, уповноважених представляти адвокатів регіону, виконувати адміністративні функції щодо грошових засобів та майна, контролювати якість безоплатної юридичної допомоги та складання порядку денного для Регіональних з'їздів адвокатів¹⁰⁸.

Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури (ВКДК) є колегіальним органом, завданням якого є розгляд скарг щодо кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури та¹⁰⁹ підзвітна З'їзду адвокатів України та Раді адвокатів України та Раді адвокатів України. Вона розглядає¹¹⁰ та здійснює дії щодо¹¹¹ скарг стосовно рішень регіональних КДКА та узагальнює дисциплінарну практику¹¹².

⁹⁷ Закон України «Про судоустрій і статус суддів». № 1402-VIII. 2 червня 2016 р., пункт 3 частини 2 статті 94 і частина 16 статті 95. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (станом на 21 лютого 2020 р.). Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія суддів, яка є головним державним органом судової влади, що функціонує на постійній основі в рамках судової системи України, та досягла судової прозорості як свого основного завдання. Положення про обов'язки ВККС включають, між іншим, добір кандидатів на посаду судді та оцінення кваліфікації судді, забезпечення ведення особових справ суддів та справ кандидатів суддів, а також ведення обліку щодо наявної кількості посад в судах, в тому числі резерву на заміщення вакантних посад, доступно за посиланням: <http://vkksu.gov.ua> (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁹⁸ Закон України «Про прокуратуру». № 1697-VII. 14 жовтня 2014 р., пункт 3 частини 1 статті 74. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (станом на 21 лютого 2020 р.). Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів є колегіальним органом, до складу якого входять 11 членів. Її функції, відповідно до закону, передбачають посилення ступеня незалежності, професійності, добросовісності та ефективності прокуратури, а також забезпечення процесу по суті на основі наймання та просування прокурорів, початкового тренінгу та дисциплінарних проваджень, доступно за посиланням: <https://www.kdkp.gov.ua> (станом на 21 лютого 2020 р.).

⁹⁹ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 47-1.

¹⁰⁰ Окрім обрання членів, Вища рада юстиції, Вища кваліфікаційна комісія суддів та прокурорів, що залишається лише у повноваженнях З'їзду адвокатів України.

¹⁰¹ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 47.

¹⁰² Там само, стаття 55-1

¹⁰³ По одному представнику від кожного регіону, які обираються Конференцією адвокатів регіону, та голова і два заступники голови, які обираються шляхом голосування з'їздом адвокатів України, відповідно до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 55-1.

¹⁰⁴ Напр., затверджує регламент, визначає квоту представництва, сприяє діяльності рад адвокатів регіонів, забезпечує виконання рішень З'їзду адвокатів України, тощо, відповідно до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 55-4.

¹⁰⁵ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, статті 55-4-6), 55-4-7).

¹⁰⁶ Там само, стаття 55-4-11

¹⁰⁷ Там само, стаття 48-1

¹⁰⁸ Там само, стаття 48

¹⁰⁹ Там само, стаття 52-1

¹¹⁰ Там само, стаття 52-4-1).

¹¹¹ Там само, стаття 52-4-2).

¹¹² Там само, стаття 52-5-1), 4).

Кваліфікаційно-дисциплінарні комісії (КДК) є регіональними дисциплінарними органами НААУ¹¹³. Як орган самоврядування, кожна КДК визначає рівень фахової підготовки осіб, які виявили намір отримати право на заняття адвокатською діяльністю, та вирішує питання щодо дисциплінарної відповідальності адвокатів¹¹⁴. Кожна КДК налічує 30 членів і є підзвітною Конференції адвокатів регіону¹¹⁵.

Вища ревізійна комісія адвокатури здійснює моніторинг фінансово-господарської діяльності НААУ, її центральних та регіональних органів, КДК та Регіональних ревізійних комісій¹¹⁶.

Ревізійна комісія регіону здійснює моніторинг фінансово-господарської діяльності відповідної Ради адвокатів регіону та КДК¹¹⁷. Вона розробляє висновки, які подає на розгляд та затвердження З'їзду адвокатів регіону; може подавати результати перевірок Раді адвокатів України та З'їзду адвокатів України¹¹⁸.

Незалежність та саморегулювання діяльності НААУ

Відповідно до закону, адвокатська діяльність в Україні («адвокатура») є незалежною від урядових органів, в тому числі органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб¹¹⁹. Статут НААУ визначає, що НААУ є аполітичною, автономною та незалежною організацією¹²⁰, яка має фінансово-організаційну незалежність¹²¹.

Міністерство юстиції України (Мін'юст) не має контролю над НААУ або повноважень видавати свідоцтва адвокатам¹²², його функції щодо НААУ обмежені питаннями, що стосуються безоплатної правової допомоги¹²³ — регулювання питання ведення обліку адвокатів, що надають безоплатну юридичну допомогу, через Координаційний центр надання безоплатної правової допомоги та проведення регіональних конкурсів для залучення адвокатів, які надають безоплатну юридичну допомогу¹²⁴. Щодо фінансового моніторингу, Мін'юст може проводити оцінку відповідності адвокатів та юридичних осіб, що надають юридичні послуги¹²⁵, та також надає методичну та іншу необхідну підтримку адвокатам¹²⁶.

На практиці та на законодавчому рівні, НААУ постає як незалежна від органів виконавчої влади та інших установ організація та зазвичай діє належним чином в захист інтересів своїх членів, які стають об'єктами нападів або тиску. Місія зауважила, що поняття незалежної адвокатури міцно укорінене в Асоціації адвокатів і ретельно охороняється як один з ключових принципів професії. Питання щодо погроз окремим адвокатам та незалежності професії загалом піднімаються НААУ на постійній

¹¹³ Там само, стаття 50-1.

¹¹⁴ Там само, стаття 50-1.

¹¹⁵ Там само, стаття 50-1.

¹¹⁶ Там само, стаття 53.

¹¹⁷ Там само, стаття 51.

¹¹⁸ Там само, стаття 51-3.

¹¹⁹ Там само, стаття 5.

¹²⁰ Статут НААУ. 17 листопада 2012 р., стаття 1.6.

¹²¹ Там само, стаття 3. Щодо джерела доходу, див. Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 58.

¹²² З питань обговорення попередніх регуляторних функцій Мін'юсту щодо Асоціації адвокатів, див. «Відносини адвокатури з Міністерством юстиції України. Частина 1» в URKON.info. Доступно за посиланням: <http://urkon.info/index.php?o=123&l=2> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹²³ Меморандум про співпрацю між Мін'юстом та НААУ у сфері надання безоплатної правової допомоги. 19 листопада 2013 р. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0021323-13> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹²⁴ Постанова Міністерства юстиції України. № 228. Затверджена Наказом Кабінетом Міністрів від 2 липня 2014 р., стаття 3, пп. 38–40.

¹²⁵ Там само, стаття 3, п. 79.

¹²⁶ Там само, стаття 3, п. 80.

основі протягом останніх років. НААУ здійснює моніторинг випадків нападів на її членів, публікує періодичні звіти та проводить заходи для підвищення рівня обізнаності про проблему. Також, НААУ зайняла тверду активну позицію проти пропонуваної реформи, що може підірвати її незалежність (див. нижче).

Допуск до адвокатської діяльності: процедура складення кваліфікаційного іспиту для адвокатів

НААУ проводить кваліфікаційний іспит майбутніх адвокатів самостійно без будь-якого зовнішнього інституційного втручання. Відповідно до закону, КДК організовує та проводить кваліфікаційний іспит¹²⁷. Кваліфікаційна палата КДК приймає іспит та проводить оцінювання¹²⁸.

Для того, щоб отримати статус адвоката, кандидат повинен мати повну вищу юридичну освіту; професійний рівень володіння державною мовою (українська мова); стаж роботи в галузі права не менше двох років; скласти кваліфікаційний іспит; пройти стажування строком не менше шести місяців (крім випадків, встановлених законом); скласти присягу адвоката України та отримати свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю¹²⁹. Закон також визначає певні критерії, що перешкоджають отриманню статусу адвоката: наявність непогашеної чи незнятої судимості; визнання судом особи, що є недієздатною чи обмежено дієздатною; позбавлення прав на заняття адвокатською діяльністю на період протягом двох років; звільнення з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення на період протягом трьох років з дня такого звільнення¹³⁰.

В той час як внутрішні питання функціонування Асоціації адвокатів, які необхідно розглянути окремо, не були в фокусі уваги місії, МКЮ багаторазово стикалась з критичними зауваженнями щодо кваліфікаційної процедури для адвокатів та видачі свідоцтв на право займатися адвокатською діяльністю. Було повідомлено, що в деяких регіонах періоди очікування на складання кваліфікаційного іспиту були надмірно тривалими, а додаткові вимоги щодо підготовки стажерів надмірними¹³¹; проте, МКЮ не проводила докладне вивчення цього питання. З ухваленням Концепції реформування процедури складення кваліфікаційного іспиту для отримання права на заняття адвокатською діяльністю¹³², з 1 вересня 2018 року було ухвалено нову процедуру, яка була, як охарактеризували деякі спостерігачі, «покращенням» у порівнянні з попередньою процедурою, з періодичністю проведення іспиту щомісяця і процесом, який ставав менш бюрократичним в цілому¹³³. Водночас, Концепція реформування процедури складення кваліфікаційного іспиту для отримання права на заняття адвокатською діяльністю надає майбутнім адвокатам можливість подати заяву на одержання свідоцтва і складення кваліфікаційного іспиту до будь-

¹²⁷ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 9-2.

¹²⁸ Там само.

¹²⁹ Там само, стаття 6-1.

¹³⁰ Там само, стаття 6-2.

¹³¹ Напр., Рішення РАУ № 80 від 1 червня 2018 р. «Про внесення і затвердження змін до Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю» накладає на стажиста обов'язок проти «вступний курс з адвокатської діяльності» на платній основі. Також існує подібна вимога до помічників юриста — пройти спеціальний інструктаж «вступ до професії помічника адвоката» у Вищій школі адвокатури при НААУ, відповідно до Рішення РАУ № 81 від 1 червня 2018 р., в Лабораторії Законодавчих ініціатив, Тіньовий звіт «Адвокатура України: уроки перших років самоврядності», 2018. Доступно за посиланням: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/bar_of_ukraine_shadow_report.pdf. 35 с.

¹³² Затверджено Рішенням РАУ № 25 від 30 березня 2018 р. Доступно за посиланням: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2018-03-30-r-shennya-rau-25_5acf55f8a1406.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹³³ Див. інтерв'ю із Заступником голови НААУ Валентином Гвоздідем, 24 травня 2018 р. Доступно за посиланням: <https://unba.org.ua/publications/3299-valentin-gvozdij-neproductmana-reforma-prizvede-do-degradacii-fahovogorivnya-advokativ.html> (станом на 21 лютого 2020 р.).

якої регіональної КДКА, а не лише за місцем проживання кандидата, за умови сплати внеску за кваліфікаційний іспит як у бажаний регіональний орган, так і за місцем проживання¹³⁴.

Місію неодноразово повідомляли про високий рівень корупції в адвокатурі. У той час як більшість висловлених думок стосувалася загального рівня сприйняття корупції, аніж окремих звинувачень, в контексті корупції саме допуск до заняття адвокатською діяльністю був одним із найбільш часто вказаних; існування проблеми в цьому відношенні було визнано посадовцями НААУ¹³⁵. У деяких випадках, звинувачення в корупції під час процедури складення кваліфікаційного іспиту призвели до офіційних розслідувань за фактом такої практики як у Києві¹³⁶, так і в регіональних КДК¹³⁷.

Дисциплінарна процедура для адвокатів

Міжнародними стандартами встановлено, що професійні обов'язки адвокатів необхідно виконувати сумлінно, відповідно до закону та визнаних стандартів та норм етики адвокатської діяльності¹³⁸. У світлі цього, особливого значення надається питанням особистісних цінностей, таких як благородність, чесність та добросовісність, які необхідно вважати професійними обов'язками адвокатів¹³⁹. Адвокати повинні бути спроможними діяти вільно, сумлінно та без страху, відповідно до побажань своїх клієнтів, керуючись встановленими правилами, стандартами та нормами етики професії¹⁴⁰.

Відповідно до *Основних принципів ООН щодо ролі адвокатів*, дисциплінарні провадження повинен проводити незалежний та неупереджений орган, заснований представниками адвокатури, чи незалежний установчий орган, чи суд, та вони повинні підлягати незалежному судовому перегляду¹⁴¹. Такі провадження повинні визначатися «відповідно до кодексу професійної етики та інших визнаних стандартів та норм етики адвокатської діяльності з урахуванням цих принципів»¹⁴², проводитися в оперативному порядку та чесно, відповідно до права на справедливий розгляд справи¹⁴³. Рекомендацією № R(2000)21 Комітету Міністрів Ради Європи заборонено свавільність дисциплінарного процесу та встановлено вимогу наявності системи, яка б «гарантувала незалежність адвокатів, відповідальних за здійснення свої професійних обов'язків без будь-якого неналежного обмеження, впливу, спонукання, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з боку будь-якого органу чи з будь-якої причини»¹⁴⁴.

Стаття 21 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає, що первинним професійним обов'язком адвоката повинно бути дотримання присяги адвоката та дотримання норм етики під час здійснення адвокатської діяльності. Правила

¹³⁴ Концепція реформування процедури складення кваліфікаційного іспиту для отримання права на заняття адвокатською діяльністю, у цитованій праці : «Подання заяви про допуск до складання кваліфікаційного іспиту», п. 5.

¹³⁵ Корупція у процедурі складення кваліфікаційного іспиту була одним з найпоширеніших проблемних питань серед адвокатів, доступно за посиланням на <http://tomorrowlawyer.org/en/> (станом на 24 лютого 2020 р.).

¹³⁶ Члени КДКА Київської області організували корупційну схему отримання свідоцтва адвоката. 12 жовтня 2019 р. Доступно за посиланням: https://antikor.com.ua/articles/263880-chleni_kdka_kijivskoj_oblasi_organizuvali_koruptsiynu_shemu_otrimannja_svidotstva_advokata_-_vijs (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹³⁷ Напр., нещодавно в Тернополі, 14 грудня 2020 р. Доступно за посиланням: <https://ternopil.depo.ua/ukr/ternovpol/u-ternopoli-vikrili-korupciynu-shemu-oderzhannya-advokatskogo-posvidchennya-foto-20181214886392>; також в Ужгороді: <http://uzhgorod.net.ua/news/59061> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹³⁸ *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принцип 14.

¹³⁹ Кодекс поведінки європейських адвокатів, ухвалений Радою адвокатських та правничих товариств Європи (ССВЕ) у 1988 р., Загальні принципи 2.2. Доступно за посиланням: https://www.advokatsamfundet.se/globalassets/advokatsamfundet_sv/advokatetik/2006_code_en.pdf (станом на 21 лютого).

¹⁴⁰ *Декларація Сінгхві*, у цитованій праці, п. 83.

¹⁴¹ *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принцип 28.

¹⁴² Там само, принцип 29.

¹⁴³ Там само, принцип 27.

¹⁴⁴ Рекомендація № R(2000)21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів, Рада Європи, у цитованій праці, Преамбула.

адвокатської етики в Україні були ухвалені на З'їзді адвокатів України 17 листопада 2012 року. Систематичні порушення правил адвокатської етики або вчинення грубого порушення щодо одного й того самого випадку, серед інших підстав, призводить до зупинення права адвоката займатися адвокатською діяльністю на період від одного місяця до одного року¹⁴⁵. Систематичні порушення правил поведінки або вчинення грубого порушення щодо одного й того самого випадку у спосіб, що підриває авторитетність Асоціації адвокатів, включено до підстав припинення права на заняття адвокатською практикою¹⁴⁶.

Як згадано вище, після заснування НААУ, прокотилась хвиля дисциплінарних проваджень проти адвокатів та розв'язався конфлікт, що виникнув у результаті створення двох паралельних структур¹⁴⁷.

Протягом місії МКЮ адвокати та інші спостерігачі повідомили, що свавільні дисциплінарні провадження більше не є поширеною практикою. Проте, деякі з таких випадків досі мають місце як наслідок участі адвокатів у «паралельних» асоціаціях адвокатів¹⁴⁸.

Інформація, отримана в ході місії, вказує на те, що наведені нижче аспекти дисциплінарних проваджень можуть піднімати питання для подальшого покращення:

- надмірно широке тлумачення підстав неналежної поведінки, як-от порушення присяги адвоката¹⁴⁹ або «порушення правил професійної поведінки, що підриває авторитет адвокатури України» як шаблонного підходу для застосування найжорсткіших дисциплінарних санкцій¹⁵⁰;
- відсутність визначених процедурних критеріїв подання скарги та підстав для скарг проти адвокатів;
- обмежений перелік дисциплінарних санкцій¹⁵¹, який не забезпечує відповідність принципу пропорційності таких санкцій.

У дисциплінарних справах було повідомлено про процедурні недоліки через недосконалість законодавства або на практиці. Наприклад, дисциплінарні провадження щодо певних випадків були проведені іншими КДКА, ніж за місцем працевлаштування адвокатів, як передбачено законом¹⁵². Деякі адвокати вказували на проблемність рішень, ухвалених за відсутності відповідних адвокатів¹⁵³.

Пропозиції щодо реформування Асоціації адвокатів

У 2019 році, у період місії МКЮ, була запланована реформа Асоціації адвокатів. Новий законопроект про Асоціацію адвокатів повинен був замінити Закон 2012 року

¹⁴⁵ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 31-2-3).

¹⁴⁶ Там само, стаття 32-2-1).

¹⁴⁷ Звіт МКЮ : *Конфлікт, позбавлення права займатися адвокатською діяльністю та зупинення дії ліцензії на здійснення адвокатської діяльності*, у цитованій праці. 13–14 с.; Звіт Ради адвокатських асоціацій та правових товариств Європи (CCBE) щодо Місії Ради адвокатських асоціацій та правових товариств Європи з виявлення фактів у Києві, Україна. 10–12 липня 2013 р. Доступно за посиланням: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/PECO/PECO_Reports/EN_PECO_20130710_Report_on_the_CCBE_finding_mission_to_Kiev.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.). 14 с.

¹⁴⁸ Нещодавно було призупинено статус Ірини Дідківської як застосування дисциплінарного заходу проти її постійного залучення у паралельну Раду адвокатів України, 21 червня 2019 р. Доступно за посиланням: <https://unba.org.ua/news/4444-kdka-prityagnula-do-disciplinarnoi-vidpovidal-nosti-advokata-didkovs-ku-za-diyal-nist-u-nezakonnij-radi-advokativ-kieva.html> (станом на 21 лютого 2020 р.). Подібне рішення було видано щодо Ірини Рафальської (<https://erau.unba.org.ua/profile/37660>) та адвоката Валентина Степюка (<https://erau.unba.org.ua/profile/36644>), на тих самих підставах.

¹⁴⁹ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, статті 34-2-2), 32-2-1).

¹⁵⁰ Там само, стаття 34-2-4).

¹⁵¹ Там само, стаття 35-1.

¹⁵² Там само, стаття 33-3.

¹⁵³ МТПЛ. Звіт Асоціації правників України (АПУ) : *Беззахисні захисники: питання нападів на адвокатів в Азербайджані, Казахстані та Україні*, у цитованій праці, справа Ольга Просянюк, Олександр Горошинський. 36 с.

«Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (Закон № 5076-VI). Законопроект № 9055 був зареєстрований чинним на той час президентом Петром Порошенко як «першочерговий» та «невідкладний»¹⁵⁴. Після виборів 2019 року, законопроект був автоматично відкликаним¹⁵⁵.

Серед основних цілей пропонованого нового закону автори зазначили: потребу в більш прозорій та демократичній системі адвокатського самоврядування на державному та регіональному рівнях; усунення адвокатів, які перешкоджають доступу до професії та створюють корупційні ризики; посилення гарантій щодо заняття адвокатською діяльністю та приведення стандартів адвокатської етики у відповідність міжнародним стандартам; забезпечення незалежного адміністрування Реєстру адвокатів України (ЄРАУ); впровадження прозорого бюджетного процесу Національної Асоціації Адвокатів та регіональних органів¹⁵⁶.

Як було офіційно заявлено, законопроект був спрямований на вирішення важливих питань щодо адвокатури, які були зумовлені «недосконалістю чинного закону» та його застосуванням на практиці. Проте, МКЮ не виявила суттєвих очевидних проблем із законом 2012 року, що залишається чинним. Крім того, більшість зацікавлених сторін заявили, що попри те, що можуть бути питання адвокатського самоврядування, які потребують подальшого вдосконалення, чинний закон не є джерелом проблем в адвокатурі. Місії стало відомо про заяви багатьох сторін — які звісно неможливо верифікувати — що причини ініціювання реформи Асоціації адвокатів не співпадають із задекларованими, і фактичними підставами є бажання усунення чинного керівництва НААУ. Вірогідно, що такі наміри могли бути пов'язані із внутрішнім конфліктом в рамках адвокатури в Україні, зокрема, у Києві (див. вище).

Місія дізналася, що в процесі розроблення законопроекту № 9055 бракувало необхідного рівня консультацій із, та участі представників адвокатури, зокрема НААУ як основного стейкхолдера-опонента¹⁵⁷. Насправді, його розроблення розпочалося у 2015 році в рамках Стратегії реформування судоустрою та Плану дій до неї. Законопроект був розроблений Робочою групою Ради судової реформи¹⁵⁸, Безоплатною вторинною правовою допомогою (БВПД) та Прокуратурою. Примітно, що Асоціація адвокатів як така не була залучена до робочої групи (деякі міжнародні експерти надали коментарі щодо закону¹⁵⁹). Офіційні представники НААУ, які відвідали Женеви в грудні 2018 року, поінформували МКЮ про перешкоджання їхній участі в дебатах щодо законопроекту і про те, що вони не мали змоги взяти участь у Робочій групі, а також про те, що їм був невідомий зміст законопроекту протягом тривалого часу.

¹⁵⁴ Див. Хроніка законопроекту «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» № 9055, від 7 лютого 2019 р. Доступно за посиланням: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557 (станом на 24 лютого 2020 р.).

¹⁵⁵ Автоматичне відкликання президентських законопроектів до завершення строку повноважень, якщо передбачено внутрішнім регламентом Верховної Ради № 1861-VI, від 10 лютого 2010 р., стаття 105-3. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹⁵⁶ Див. Пояснювальна записка від 9 вересня 2018 р. до законопроекту «Про адвокатуру і адвокатську діяльність». № 9055 від 7 лютого 2019 р. Доступно за посиланням: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557 (станом на 24 лютого 2020 р.).

¹⁵⁷ 26 лютого 2019 р. НААУ подала Постанову проти ухвалення законопроекту (Резолюція була ухвалена 3'їздом адвокатів України 15 лютого 2019 р.) до Парламенту. НААУ вимагала, щоб законопроект було повернено до авторів на доопрацювання та активно виступала проти його ухвалення.

¹⁵⁸ Рада судової реформи є дорадчим органом при Президентові України. Рада розробляє та подає пропозиції Президентові щодо стратегії реформування судоустрою та системи правосуддя, а також до інших відповідних установ, а також план імплементації стратегії. Рада судової реформи була створена Указом Президента № 826/2014 від 27 жовтня 2014 р. та замінена Комісією з питань судової реформи, створеною Указом Президента № 421/2019 від 21 червня 2019 р., доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584/2019>, <http://sudovareforma.org/people/shcho-take-rada-z-pytan-sudovoyi-reformy/> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹⁵⁹ Див. Висновок, підготовлений проектом Ради Європи «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» на основі аналізу експертів Ради Європи Ритіс Йокубаускас та Ваге Григорян, 8 листопада 2018 р. Доступно за посиланням: <https://rm.coe.int/opinion-draft-law-on-the-bar-eng/16808f0e2b> (станом на 21 лютого 2020 р.).

У січні 2019 року Спеціальний доповідач ООН з питань незалежності суддів та адвокатів у листі Президентові України порадив «переглянути законопроект... для забезпечення відповідності з чинними міжнародними стандартами щодо прав людини в тому, що стосується незалежності адвокатської практики»¹⁶⁰. Він зауважив, що «[...] відповідно до отриманої інформації, протягом розроблення законопроекту, консультації з представниками адвокатури, як індивідуально, так і через адвокатські організації, були обмежені. Нібито, лише декільком представникам національної асоціації адвокатів було дозволено брати участь в консультативному процесі, в результаті чого їхні думки не були враховані на етапі розроблення законопроекту. Більш того, виявляється що фінальна версія законопроекту була опублікована Офісом Президента без надання національній асоціації адвокатів будь-якої можливості надати коментарі щодо його змісту»¹⁶¹.

У цьому контексті місія не побачила переконливих підстав для подання законопроекту до Парламенту в порядку «термінової» процедури. Як зауважив Спеціальний доповідач у листі щодо законопроекту, «законодавство, що регулює роль та діяльність адвокатів та адвокатської професії, повинно бути спрямованим на посилення ступеня незалежності, самоврядування та доброчесності адвокатури»¹⁶². НААУ є організацією, заснованою за законом, а адвокатура, яку вона представляє, повинна брати участь у консультаціях на всіх етапах законодавчого процесу в будь-яких законодавчих змінах, що мають вплив на адвокатуру¹⁶³.

Незабаром після місії процес ухвалення нового закону був призупинений в результаті обрання нового Президента України 20 травня 2019 року, що означало автоматичне відкликання¹⁶⁴ з Парламенту президентських законопроектів¹⁶⁵. Отже, станом на тепер, адвокатура продовжує функціонувати за законом 2012 року. Проте, за президента Володимира Зеленського, інституційні реформи у рамках більш масштабної реформи правосуддя тривають¹⁶⁶, а також існують ознаки того, що майбутні реформи можуть негативно вплинути на адвокатуру, в тому числі, на питання її самоврядування та незалежності¹⁶⁷. Наразі немає доступної інформації щодо змісту майбутніх пропозицій. Проте, необхідно наголосити на тому, що, як зазначив Спеціальний доповідач щодо незалежності суддів та адвокатів

¹⁶⁰ Повідомлення Спеціального доповідача з питань незалежності суддів та адвокатів, адресоване президентові України. OL UKR 1/2019. 28 січня 2019 р. Доступно за посиланням: <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=24313> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹⁶¹ Там само.

¹⁶² Там само.

¹⁶³ Нота Генерального Секретаря : *Незалежність суддів та адвокатів*. Док. ООН A/64/181. 28 липня 2009 р., п. 52. Доступно за посиланням: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/427/91/PDF/N0942791.pdf?OpenElement> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹⁶⁴ Законопроект № 9055 «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». 7 лютого 2019 р. Доступно за посиланням: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557 (станом на 21 лютого 2020 р.). Автоматичне відкликання президентських законопроектів до завершення строку повноважень, якщо передбачено внутрішнім регламентом Верховної Ради № 1861-VI, від 10 лютого 2010 р., стаття 105-3. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹⁶⁵ Євроінтеграція (Європейська правда). «Венеціанська комісія розглядає питання, що робити із законопроектом, який «помер» із заступленням Зеленського на посаду». 4 червня 2019 р. Доступно за посиланням: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2019/06/4/7096925/> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹⁶⁶ Команда президента Володимира Зеленського оголошує повномасштабну судову реформу; 7 серпня 2019 р. був виданий Указ президента про створення Комісії з питань судової реформи: див. за посиланням <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹⁶⁷ Асоціація адвокатів України (ААУ) написала відкритого листа Голові Адміністрації Президента у відповідь на нещодавні заяви Офісу Президента про те, що адвокати в Україні мають надто багато процедурних прав та що у процесі проведення судової реформи необхідно, щоб у процедурні кодекси були внесені зміни, якими буде звужено коло права адвокатів, 24 липня 2019 р. Доступно за посиланням: <https://porady.org.ua/asociaciya-advokativ-ukraini-zvernulas-z-vidkritim-listom-do-kerivnika-ofisu-prezidenta-ukraini> (станом на 21 лютого 2020 р.). Нещодавно, Законопроект № 2303 про внесення змін та доповнень до чинного Закону «Про Адвокатуру та адвокатську діяльність» був внесений на розгляд в Парламенті, доступно за посиланням: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67168 (станом на 21 лютого 2020 р.). Також, Закон, «що перезавантажує» судову реформу, № 193-IX від 16 жовтня 2019 р., був ухвалений та набув чинності, з метою перезавантаження Вищої ради юстиції та Верховного суду. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-ix> (станом на 21 лютого 2020 р.).

у своєму листі, «законодавство про адвокатуру повинні розробляти безпосередньо представники адвокатури. Якщо адвокатське самоврядування встановлено законом, з ним необхідно консультиватися на всіх етапах законодавчого процесу (див. А/64/181, п. 53).»¹⁶⁸

---

¹⁶⁸ Повідомлення Спеціального доповідача з питань незалежності суддів та адвокатів, адресоване президентіві України. OL UKR 1/2019. 28 січня 2019 р. Доступно за посиланням: <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=24313> (станом на 21 лютого 2020 р.). 6 і 7 с.

Розділ II. Безпека адвокатів

Міжнародне право та стандарти

Адвокати, так само як і судді й прокурори, відіграють важливу роль у підтриманні верховенства права та забезпеченні гарантій дотримання прав людини¹⁶⁹. Міжнародним правом і стандартами щодо ролі адвокатів визнано, що адвокати є ключовими учасниками системи правосуддя та захисту прав людини¹⁷⁰ як «невід'ємні учасники адміністрування правосуддя», які повинні «завжди дотримуватися честі та гідності своєї професії»¹⁷¹. Принципами визначено, що інституційна незалежність та самоврядування адвокатури в цілому має гарантуватися¹⁷².

Відповідно до *Основних принципів ООН щодо ролі адвокатів*, на рівні окремої особи, держава повинна вжити заходів, щоб забезпечити, що адвокати «є спроможними виконувати усі свої професійні обов'язки без примусу, перешкоджання, залякування та неналежного втручання»¹⁷³. Ці заходи захисту є надзвичайно важливими для спроможності адвокатів надавати клієнтам дієву правову допомогу¹⁷⁴.

Держава має обов'язок забезпечити, щоб адвокатів не ототожнювали з клієнтами або з мотивами дій їхніх клієнтів в результаті виконання ними професійних обов'язків¹⁷⁵.

Рекомендацією № R(2000)21 Комітету Міністрів Ради Європи встановлено обов'язки держав-членів вживати усіх необхідних заходів «...для поваги, захисту та просування свободи заняття адвокатською діяльністю без дискримінації та без неналежного втручання з боку влади або громадськості, особливо у світлі відповідних положень Європейської Конвенції з прав людини».

За міжнародним правом прав людини, адвокати повинні бути захищеними проти нападів, що витікає як із прав людини їхніх клієнтів так і прав людини самих адвокатів. Залякування адвокатів може призвести до порушень прав їхніх клієнтів, в тому числі, серед іншого, права на справедливий суд (МПГПП, стаття 14; ЄКПЛ, стаття 6), права на свободу (МПГПП, стаття 9; ЄКПЛ, стаття 5), або свободу від тортур або інших видів жорстокого поводження (МПГПП, стаття 7; ЄКПЛ, стаття 3).

Національна законодавча база

Конституцією України гарантовано незалежність адвокатури в Україні¹⁷⁶. Конституцією також установлено право обвинуваченої особи на захист; змагальний характер провадження та свобода сторін в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; та рівність перед законом та судом всіх учасників судового розгляду як ключові принципи судового провадження¹⁷⁷.

Ці принципи надалі викладено в законодавстві докладніше. Статтею 23 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено гарантії від втручання і перешкод здійсненню адвокатської діяльності, зокрема «[...] життя, здоров'я, честь

¹⁶⁹ Резолюція Ради ООН : *Права людини, незалежність та неупередженість системи правосуддя, присяжних та юридичних радників, незалежність адвокатів*. Док. ООН A/HRC/29/L.11 (2015).

¹⁷⁰ Практичне керівництво МКЮ № 1 : *Міжнародні принципи незалежності та звітності суддів, адвокатів та прокурорів*. Доступно за посиланням: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2012/04/International-Principles-on-the-Independence-and-Accountability-of-Judges-Lawyers-and-Prosecutors-No.1-Practitioners-Guide-2009-Eng.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.). 63 с.

¹⁷¹ *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принцип 12.

¹⁷² Див., між іншим, *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принцип 24; Рада з прав людини. Резолюція 23/6 : *Незалежність та неупередженість системи правосуддя, присяжних та юридичних радників, незалежність адвокатів* (2013), Преамбула.

¹⁷³ *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принцип 16.

¹⁷⁴ Там само, принципи 16 (b), 22.

¹⁷⁵ Там само, принцип 18.

¹⁷⁶ Конституція України, стаття 131-2, відповідно до змін і доповнень від 2 червня 2016 р.

¹⁷⁷ Там само, стаття 129.

і гідність адвоката та членів його сім'ї, їхнє майно перебуває під охороною держави, а посягання на них тягнуть відповідальність, передбачену законом [...]»¹⁷⁸. Адвокати мають право на вжиття заходів для забезпечення їхньої безпеки та захисту під час їхньої участі у кримінальному провадженні¹⁷⁹, а також на деякі інші гарантії¹⁸⁰, про які говориться детальніше нижче в цьому звіті.

Більш того, дисциплінарне провадження стосовно адвокатів здійснюється в особливому порядку, для проведення певних слідчих дій проти них, затримання або застосування інших обмежувальних заходів¹⁸¹; повідомлення про підозру адвокату у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення також вимагає дотримання особливих правил¹⁸².

Більш того, Кримінальний кодекс України встановлює п'ять видів злочинів щодо діянь проти адвокатів (захисників) або представників особи¹⁸³, а саме:

- порушення права на захист, вчинене з боку слідчого, прокурора або судді¹⁸⁴;
- вчинення перешкод у здійсненні правомірної діяльності захисника або порушення встановлених законом гарантій їхньої діяльності¹⁸⁵;
- погроза вбивством, насильством, знищенням чи пошкодженням майна щодо захисників чи їхніх близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги¹⁸⁶;
- умисне знищення або пошкодження майна, що належить захиснику чи їхнім близьким родичам, у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги¹⁸⁷;
- вбивство або замах на вбивство захисника чи його близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги¹⁸⁸.

¹⁷⁸ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 23-1-6).

¹⁷⁹ Там само, стаття 23-1-7).

¹⁸⁰ Там само, стаття 23, частина 1, параграфи: 1) забороняються будь-які втручання і перешкоди реалізації адвокатської діяльності; 2) забороняється вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або позбавлено права на заняття адвокатською діяльністю, надання відомостей, що є адвокатською таємницею; [...] 5) адвокату гарантується рівність прав з іншими учасниками провадження, дотримання засад змагальності і свободи в наданні доказів та доведенні їх переконливості; 6) життя, здоров'я, честь і гідність адвоката та членів його сім'ї, їх майно перебуває під охороною держави, а посягання на них тягнуть відповідальність, передбачену законом; 7) адвокату гарантується право на забезпечення безпеки під час участі у кримінальному судочинстві в порядку, встановленому законом; [...] 11) забороняється втручання у правову позицію адвоката; [...] 14) забороняється притягати до кримінальної чи іншої відповідальності адвоката (особу, стосовно якої припинено або позбавлено права на заняття адвокатською діяльністю) або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом; 15) не можуть бути підставою для притягнення адвоката до відповідальності його висловлювання у справі, у тому числі ті, що відображають позицію клієнта, заяви у засобах масової інформації, якщо при цьому не порушуються професійні обов'язки адвоката; 16) забороняється ототожнення адвоката з клієнтом [...].

¹⁸¹ Там само, стаття 23-1-17).

¹⁸² Відповідно до статті 481-1-1) Кримінально-процесуального кодексу України та статті 23-1-13) Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», повідомлення про підозру адвоката у вчиненні кримінального правопорушення може бути здійснене виключно Генеральним прокурором, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя.

¹⁸³ Надалі слова «або представників особи» у кожній з наведених нижче статей упущено.

¹⁸⁴ Кримінальний кодекс України. Закон № 2341-III від 5 квітня 2001 р., стаття 374. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (станом на 21 лютого 2020 р.); кваліфікаційний компонент складу кримінального правопорушення — оскільки [вищевказані] дії призвели до засудження невинної у вчиненні кримінального правопорушення особи, або вчинені за попередньою змовою групою осіб, або такі, що спричинили інші тяжкі наслідки.

¹⁸⁵ Кримінальний кодекс України, у цитованій праці, стаття 397; кваліфікаційний компонент — вчинений службовою особою з використанням свого службового становища.

¹⁸⁶ Там само, стаття 398; кваліфікаційний компонент — умисне заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень; тяжкого тілесного ушкодження.

¹⁸⁷ Там само, стаття 399; кваліфікаційний компонент — дії, вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, або якщо вони заподіяли шкоду в особливо великих розмірах; оскільки такі дії спричинили загибель людей, завдання їм тяжких тілесних ушкоджень чи настання інших тяжких наслідків.

¹⁸⁸ Там само, стаття 400.

Кримінальним кодексом передбачено процедурні права та гарантії права на захист¹⁸⁹, які відображають положення, визначені у *Зводі принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином*¹⁹⁰ та *Основних принципах щодо ролів адвокатів*.

Безпековий клімат для адвокатів в Україні

Протягом місії МКЮ неодноразово чула свідчення про погіршення стану безпеки в країні. Під час місії систематичного вираження набула стурбованість щодо загальної ситуації, з повідомленням про велику кількість нападів на індивідів та конкретні групи, ці питання також піднімаються на національному¹⁹¹ та міжнародному рівні¹⁹². Кількість фізичних нападів проти таких груп зростає, при цьому мішенню часто стають адвокати¹⁹³. Наприкінці 2019 року, НААУ заявила про понад 2500 порушень прав адвокатів, вчинених в Україні за останні 5 років¹⁹⁴.

Протягом місії було висвітлено питання залякування суддів, судових працівників та адвокатів представниками ультраправих радикальних груп як один із паттернів таких нападів. Такі напади не здійснюють ізольовано від судового процесу, зазвичай вони є спланованими з метою вплинути на результати розгляду справи шляхом залякування або вчинення фактичних фізичних атак, що часто становлять велику загрозу справедливому судовому процесу. Місія дізналася про різноманітні інциденти на слуханнях судових справ, під час яких судді та адвокати, а також сторони процесу або їхні родичі чи друзі ставали об'єктом нападів у суді; випадки, коли агресивні слогани викрикували та малювали на плакатах¹⁹⁵; суди були оточеними постерами із закликом винести суворіший вирок у день винесення ухвали щодо того, чи подовжити, змінити запобіжний захід або обмежити його¹⁹⁶; було проведено мітинги біля приміщення суду за участю осіб, що мали агресивні знаки¹⁹⁷. МКЮ дізналася про багато випадків, коли такі діяння було виконано у дуже агресивний та загрозовий спосіб¹⁹⁸, або коли вони містили ксенофобні вислов-

¹⁸⁹ Відповідно до Кримінально-процесуального Кодексу України. № 4651-VI від 13 квітня 2012 р. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (станом на 24 лютого 2020 р.), підозрюваний та обвинувачений мають такі права:

- на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування (стаття 42-3);
- мати з адвокатом конфіденційне побачення без обмеження кількості та тривалості (стаття 46-5);
- на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних діях (стаття 46-5);
- на отримання правової допомоги адвоката за рахунок держави у випадках, передбачених Кримінально-процесуальним кодексом України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі за відсутності засобів оплати за допомогу (стаття 20-3).

¹⁹⁰ *Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином*, ухвалено Резолюцією Генеральної асамблеї 43/173 (1988).

¹⁹¹ Правозахисний ЛГБТ Центр «Наш світ». *Звіт про злочини та інциденти на ґрунті нетерпимості*, 2015–2018 роки. Доступно за посиланням: <https://gay.org.ua/publications/hatecrime2018-e.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.); див. також *Звіт ЄКПН щодо України* (п'ятий моніторинговий цикл). CRI(2017)38, ухвалений 20 червня 2017 р. Доступно за посиланням: <https://rm.coe.int/fifth-report-on-ukraine/16808b5ca8> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹⁹² КЛРД. *Прикінцеві спостереження щодо двадцять другого та двадцять третього періодичних звітів України*. Док. ООН CERD/C/UKR/22-23 (2016), п. 15; БДІПЛ ОБСЄ. *Звіти про злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості, Україна*, у цитованій праці.

¹⁹³ Напр., Доповідь Міжнародного товариства прав людини : *Право на справедливий суд в Україні*. Січень 2019, ст. 10. Доступно за посиланням: <https://humanrights-online.org/wp-content/uploads/2020/02/Report-2019.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹⁹⁴ НААУ. «За 5 років в Україні сталося більше 2500 злочинів проти адвокатів». Доступно за посиланням: <https://unba.org.ua/news/5032-za-5-rokiv-v-ukraini-stalosya-bil-she-2500-zlochiviv-proti-advokativ.html> (станом на 21 лютого 2020 р.).

¹⁹⁵ Напр., неоднозначний слоган «колоради — геть!» стосовно людей, що протестували проти Майдана у 2014 році.

¹⁹⁶ Напр., «Найсуворіший вирок вбивцям Бабаєва!». Станом на той самий час, на автомобіль одного з адвокатів був прикріплений постер «Захисник вбивці» у справі А. Мельник, А. Крижанівський, І. Пасічний та І. Кунік.

¹⁹⁷ МТПЛ. *Звіт Асоціації правників України (АПУ) : Беззахисні захисники: звіт про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні*, у цитованій праці. Олександр Горошинський (24 с.), Кирило Легких (14 с.).

¹⁹⁸ Напр., див. справу Поваляєва нижче у розділі про фізичні напади на адвокатів.

лювання та мову ворожнечі¹⁹⁹ та були виконані з метою залякування членів колегії суддів та погроз учасникам судової системи, адвокатам та сторонам судового провадження.

Місію повідомили про випадок, коли так звані «активісти» навідалися до будинку судді з банерами, що містили надписи «Ти злочинець і не маєш права розглядати цю справу». Це було розцінено суддями як тиск на суд, що може бути кваліфіковано як злочин²⁰⁰. Проте, МКЮ невідомо про випадки ініціювання офіційного розслідування чи інших офіційних заходів щодо таких спроб залякування суддів²⁰¹. Кричущий випадок залякування мав місце у 2014 році, коли група осіб проникла у будівлю Верховного суду України та змусила суддів покинути приміщення Верховного суду України та пройти «коридором ганьби»²⁰². Жодного розслідування не було проведено щодо цього інциденту дотепер.

Питання безпеки в приміщеннях та навколо судів залишається проблемним. Станом на осінь 2018 року, 464 будівель суду не охоронялись, 161 будівля перебувала під охороною лише протягом денного часу, 7 будівель — лише у нічний час, при цьому 136 будівель суду перебували під цілодобовою охороною²⁰³. Для вирішення проблеми, відповідно до Закону «Про Судустрій та статус суддів» від червня 2016 року, планувалось запровадити Службу судової охорони, нову організацію з питань безпеки для охорони судів, від 1 січня 2018 року. Станом на час написання цього звіту, вона вже була створена, відбувався процес добору персоналу²⁰⁴, хоча вона ще не запрацювала (повноцінний запуск в роботу очікується в середині 2020 року)²⁰⁵, а безпека судів в Україні продовжує перебувати в рамках обов'язків Національної поліції та Національної гвардії²⁰⁶.

Діяльність праворадикальних організацій

Як описано вище, насильницькі дії проти адвокатів та проти правозахисників інколи є такими, що вчинені організованими національно-політичними групами²⁰⁷. Такі

¹⁹⁹ Місії було повідомлено про ряд випадків що свідчать про мову ворожнечі.

²⁰⁰ Відповідно до інформації співрозмовників місії.

²⁰¹ Місію повідомили про те, що, напр., у 2013 р. суди не видали жодного рішення щодо втручання у професійну діяльність суддів, хоча було зафіксовано 400 повідомлених справ та скарг до Вищої ради юстиції.

²⁰² УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 15 травня 2014 р., п. 29. Доступно за посиланням: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/HRMMUReport15May2014.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.); див. також BBC Україна. «Саботаж з'їзду суддів у Києві». 7 квітня 2020 р. Доступно за посиланням: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2014/04/140407_ukraine_judges_court_ak (станом на 21 лютого 2020 р.); ТСН. «У Києві активісти захопили будівлю Верховного суду України». 7 квітня 2020 р. Доступно за посиланням: <https://tsn.ua/ru/politika/v-kieve-aktivisty-shturmuyut-zdanie-verhovnogo-suda-ukrainy-359174.html> (станом на 21 лютого 2020 р.).

²⁰³ Відповідно до інформації, повідомленої під час презентації заключного звіту щодо оцінення захисту та безпеки українських судів, організованого Консультативною місією Європейського Союзу (КМЕС) 27 вересня 2018 р. в Києві.

²⁰⁴ Положення про Службу судової охорони, затверджене Вищою радою юстиції від 4 квітня 2019 р. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1051910-19> (станом на 21 лютого 2020); див. також Мілітарний портал. «В Україні створюють Службу судової охорони». 7 листопада 2019 р. Доступно за посиланням: <https://mil.in.ua/uk/news/v-ukrayini-stvoryuyut-sluzhbu-sudovoyi-ohorony/> (станом на 21 лютого 2020 р.).

²⁰⁵ Судово-юридична газета. «Служба судової охорони запрацює на початку 2020 р.». Доступно за посиланням: <https://sud.ua/ru/news/publication/139290-sluzhba-sudovoyi-okhoroni-zapratsuyue-na-pochatku-2020-roku> (станом на 21 лютого 2020 р.).

²⁰⁶ Закон України «Про Судустрій та статус суддів», у цитованій праці, Глава XII. Прикінцеві та перехідні положення, п. 39.

²⁰⁷ Напр., див. означення УВКПЛ праворадикальних груп є таким: «У цьому звіті, термін „ультраправі формування“ належать до політичних партій, рухів та груп, що звинувачують вразливі групи у соціальних проблемах та спонукають до нетерпимості та насилля проти них. В Україні праворадикальні групи вчиняють напади на представників ромської та інших меншин, у тому числі на представників ЛГБТ-спільноти. Своїми діями вони ставлять під питання фундаментальні принципи недискримінації через пропагування ідеології за ознакою расизму, дискримінації, ксенофобії та нетерпимості. Див. Звіти Спеціального Доповідача про сучасні форми расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з цим нетерпимістю (Док. ООН А/НRC/35/42 від 26 квітня 2017 року та А/НRC/18/44 від 21 липня 2011 р.)».

формування продовжували брати участь у нападах на суддів, адвокатів, активістів та інших осіб, яких вважають «зрадниками» або «сепаратистами»²⁰⁸.

Ультраправі політичні партії, організації та угруповання збільшили свою присутність в українському соціально-політичному ландшафті, часто під завісою «патріотизму»²⁰⁹. Місії стало відомо про те, що такі групи мають розвинену організаційну структуру з розподіленими сферами діяльності та впливу всередині групи. Часто ці групи здійснюють насильницькі напади, користуючись високим рівнем безкарності, що, як стало відомо місії, може бути результатом імовірного схвалення або прямого впливу на такі групи з боку високопоставлених політичних діячів²¹⁰. Місії стало відомо, що, оперуючи переважно в Києві і великих містах, такі екстремістські групи намагаються сформувати свій суспільний образ як таких що є неурядовими організаціями, які захищають «українців» або «полюють на зрадників». При наявності декількох відомих екстремістських груп, місія часто чула згадки про групу С14.

НААУ та окремі адвокати повідомили МКЮ про те, що С14 часто перешкоджає діяльності Асоціації адвокатів, окрім вчинення нападів на окремих адвокатів. Було повідомлено про випадки, коли члени С14 проникли у конференц-хол під час засідання Комітету НААУ та застосували фізичну силу до учасників. МКЮ стало відомо від різних організацій в тому числі від жертв таких нападів, про системну стурбованість щодо того, що поліція надає перевагу бездіяльності в забезпеченні безпеки тих осіб, які стають об'єктом нападів, навіть коли вони присутні у момент здійснення нападів.

Місії стало відомо про численні випадки, коли екстремістські «активісти» здійснили напади на приміщення судів або поблизу будівель судів, у той час як співробітники поліції були присутні на момент вчинення таких діянь та інших неправомірних дій і лише пасивно спостерігали за процесом вчинення насильницьких та інших неправомірних дій, не реагуючи на це. Випадки, коли правопорушники здійснювали фізичний напад на адвоката у присутності поліції, підтверджені відеоматеріалами, які доступні онлайн, однак, як виявилось, правоохоронні органи не розслідували їх²¹¹.

УВКПЛ у кварталних звітах²¹² продовжує документувати «випадки втручання членів праворадикальних груп у кримінальні провадження резонансних справ та справ пов'язаних з конфліктом на Сході через залякування суддів, відповідачів та їхніх

²⁰⁸ Див.: УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 16 травня 2018 р., п. 9: «УВКПЛ надалі стурбовано питаннями щодо нападів, в тому числі залякування, адвокатів сторони захисту з боку членів екстремістських правих груп та тривале втручання у незалежність роботи суддів»; УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. З 16 серпня 2018 р. по 15 листопада 2018 р., п. 11: «УВКПЛ також продовжувало документувати випадки зростання кількості насильницьких нападів на журналістів та працівників сфери ЗМІ, громадських активістів, наближених до політичних партій осіб та адвокатів, залучених у справах, пов'язаних з конфліктом, що їх вчиняють представники правих груп, звужуючи таким чином демократично-цивільний простір в Україні».

²⁰⁹ Amnesty International Україна. *Утиски прав людини, напади на правозахисників*, у цитованій праці. Журналісти, що займаються розслідуваннями, оприлюднили декілька випадків протягом року, коли уряд надавав грантові кошти або співпрацював з екстремістськими групами. 8 червня Міністерство молоді і спорту оголосило про виділення С14, екстремістській націоналістичній групі, 440 000 гривень (\$17 000) для організації молодіжного літнього табору. Міністр згодом оправдав це рішення, заявивши, що він надав кошти лише для спеціальних видів діяльності проекту, які не є насильницькими. Медіа канали повідомили, що С14 та інші екстремістські групи заключили офіційні договори з муніципальними органами влади в Києві та інших містах для формування патрульних підрозділів «муніципальної варті» для забезпечення громадської безпеки. В інтерв'ю ЗМІ в грудні 2017 року голова С14 описав співпрацю з СБУ та поліцією.

²¹⁰ Напр.: Amnesty International Україна. *Утиски прав людини, напади на правозахисників*, у цитованій праці.

²¹¹ Інформагенція Страна.ua. «С14 побили адвокатів Муравицького в суді». 28 вересня 2018 р. Доступно за посиланням: <https://strana.ua/video/163600-v-sude-zhitomira-natsionalisty-iz-s14-izbili-advokatov-muravitskoho-.html> (станом на 21 лютого 2020 р.).

²¹² УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. З 16 листопада 2018 р. по 15 лютого 2019 р., п. 68. Доступно за посиланням: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16Nov2018-15Feb2019.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.).

адвокатів». У нещодавньому звіті відмічається «у трьох зафіксованих випадках»²¹³ члени праворадикальних груп зірвали слухання в суді шляхом нанесення словесних образ на адресу суддів та відповідачів. В одному випадку, вони побили відповідача у політичній справі у залі засідання²¹⁴, але поліція не зупинила побиття»²¹⁵.

28 вересня 2018 року, приблизно 15 членів праворадикальної групи С14 вчинили фізичний напад на адвоката, який захищав місцевого журналіста, обвинуваченого у державній зраді за його публікації, та напали на іншого журналіста, який спостерігав за судовим засіданням — за спостереженнями УВКПЛ в Корольовському районному суді в м. Житомирі. Поліція, яка прибула після інциденту, не арештувала зловмисників, дозволивши їм лишитися у залі судового засідання, після того як засідання було поновлено після перерви²¹⁶. УВКПЛ зафіксувала ще випадки спроб активістів втрутитися у резонансні справи через тиск на суддів та залякування захисників, де спостерігачі викрикували до суддів «Ми прийшли наглядати за судом, щоб забезпечити, що ви ухвалите правильне рішення»²¹⁷, або словесно ображали адвокатів під час судового слухання або поширювали листівки, в яких звинуватили адвоката у «захисті бойовиків»²¹⁸.

У деяких випадках до поліцейської патрульної служби звертаються під час вчинення нападу або одразу після нього, але вона або не приїжджає на виклик взагалі, або приїжджає лише через декілька годин. Цей сценарій бездіяльності поліції був також зафіксований НААУ, у випадках, коли С14 здійснила напад на їхнє приміщення та окремих адвокатів. 30 липня 2018 року під час позачергової сесії Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності щодо справи Валентина Рибіна, який став жертвою нападу у приміщенні суду 27 липня 2018 року, близько 30 членів С14 увійшли у приміщення НААУ та заблокували сесію. Поліцію було попереджено заздалегідь²¹⁹ про можливий напад, вона була присутньою у будівлі НААУ, проте, не було вжито жодних заходів щодо цієї групи²²⁰. За фактом цього нападу не було проведено жодного кримінального розслідування²²¹.

Фізичні напади на адвокатів

Адвокати стикаються з випадками фізичних нападів або погрозами таких нападів майже щодня, як про це неодноразово повідомляли місію. Фізичне насилля проти адвокатів, як повідомлялось, часто вчиняють, серед іншого, співробітники правоохоронних органів: на адвокатів можуть здійснити фізичний напад у місцевих відділках

²¹³ Слухання в суді Держинського районного суду в м. Харкові, 12 грудня 2018 р., Орджонікідзенського районного суду в м. Маріуполі, 13 грудня 2018 р., та Шевченківського районного суду м. Запоріжжя, 21 січня 2018 р.

²¹⁴ Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні. З 16 листопада 2018 р. по 15 лютого 2019 р. Док. ООН A/HRC/40/CRP.3 (2019), п. 66.

²¹⁵ Там само.

²¹⁶ Там само, п. 60.

²¹⁷ УВКПЛ. Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні. З 15 лютого по 15 травня 2019 р., п. 63. Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16Feb-15May2019_EN.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.).

²¹⁸ Там само, виноска 72.

²¹⁹ Асоціації адвокатів подала скаргу на поліцію щодо ймовірності блокування позачергового засідання, 31 липня 2018 р. Доступно за посиланням: <https://unba.org.ua/news/3436-komitet-zahistu-prav-advokativ-zvernuvsya-do-policii-v-zvyazku-z-jmovirnistyu-zrivu-ekstrenogo-zasidannya.html> (станом на 21 лютого 2020 р.).

²²⁰ Закон і бізнес. «В НААУ заявили про бездіяльність поліції під час провокацій С14». 1 серпня 2018 р. Доступно за посиланням: https://zib.com.ua/ua/print/133932-v_naau_zayavili_pro_bezdiyalnist_policii_pid_chas_provokacij.html (станом на 21 лютого 2020 р.).

²²¹ УВКПЛ. Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні. З 16 листопада 2018 р. по 15 лютого 2019 р., п. 70. Доступно за посиланням: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16Nov2018-15Feb2019.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.). За словами Рубіна, поліція не бажає розслідувати інцидент на момент написання вищезгаданого звіту. Див. також: НААУ. «Держава уникає обов'язку захищати адвокатів від втручання у їхню професійну діяльність». 1 серпня 2018 р. Доступно за посиланням: <https://unba.org.ua/news/3439-derzhava-unikaє-obovyazku-zahishati-advokativ-vid-vtruchannya-u-ihnyu-profesijnu-diyalnist.html> (станом на 21 лютого 2020 р.).

поліції²²², у власних офісах²²³, або навіть у присутності свідків та клієнтів²²⁴ з метою залякати адвоката, наприклад, для того щоб змусити його або її «облишити» справу; створити перешкоди для адвоката щодо зустрічі з клієнтом (порушення права на захист), неправомірно отримати документи, на які поширюється професійна таємниця, тощо²²⁵. Таке поводження може призвести до можливого арешту адвоката²²⁶.

Напади часто вчиняють екстремістські праворадикальні групи, у таких нападах можуть брати участь чоловіки в масках та чорному одязі, що викрикують націоналістичні, ксенофобні та антиросійські слогани, вони мають плакати, та очевидно, що вони організовані; наприклад у деяких випадках, нападники прибували на автобусах²²⁷. Як вказано вище, протягом нападів, що їх вчиняють такі групи, поліція, зазвичай, неохоче стримує їхню насильницьку діяльність²²⁸. Наприклад, адвокату Валентину Рибіну неодноразово погрожували представники С14 через представництво інтересів осіб у справах, що передбачають звинувачення у політичних злочинах. 27 липня 2018 року йому погрожувала група представників екстремістської групи у приміщенні Київського апеляційного суду²²⁹. 24 грудня 2018 року, його авто підпалили на його паркувальному місці²³⁰.

7 серпня 2018 року на адвоката Олега Поваляєва був вчинений напад декількома представниками С14 у Київському апеляційному суді. Вони зірвали судове засідання, викрикуючи непристойні слогани, та після зауваження Поваляєва про недопустимість такої поведінки, двоє людей схопили його за руки, а третій вдарив його в обличчя. Свідками інциденту стали два прокурори та судді, після чого було оголошено перерву судового засідання. Коли Поваляєв вийшов із зали суду, його оточила група приблизно із 30 чоловік, які погрожували йому насильницькими діями за захист «неправильних людей», та один з членів С14, який, як було встановлено, був один з лідерів С14, наніс образу у той час, як поліція, присутня у момент інциденту, не реагувала²³¹.

²²² Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, затверджений Рішенням Ради адвокатів України № 2 від 26 лютого 2016 р. 21 с. Доступно за посиланням: [https://en.unba.org.ua/assets/uploads/news/zvity/UNBA_Zahyst_Adv_2018_ENG_WEB\(1\).pdf](https://en.unba.org.ua/assets/uploads/news/zvity/UNBA_Zahyst_Adv_2018_ENG_WEB(1).pdf). Напр., 14 січня 2014 р. на адвоката Романа Осинського був вчинений напад співробітника поліції в Ленінському районному відділенні (м. Харків) у присутності його клієнта. 22 с.

²²³ 27 липня 2017 р. слідчий ГПО провів несанкціонований обшук, наказуючи своїм колегам (спеціальні сили СБУ «Альфа») застосувати фізичну силу до адвоката Вадима Семенова на весь час проведення обшуку з нанесенням йому словесних образ. Він заборонив лікарям госпіталізувати побитого адвоката та виштовхнув його на вулицю на час заповнення протоколу обшуку.

²²⁴ 13 грудня 2018 р. фізичну силу було застосовано трьома співробітниками поліції до Масі-Мустафа Найєма, коли він допомагав клієнту. До шкіри й очей адвоката було застосовано газовий балончик.

²²⁵ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці.

²²⁶ Ще в одному випадку, що стався раніше в тому самому році, співробітники СБУ піддали В. В. Ліщука побиттю, словесним погрозам та образам під час його арешту та утримували його під вартою протягом семи місяців до того, як було видано повідомлення про підозру.

²²⁷ 1 червня 2017 р. наприкінці судового засідання у Чорноморському районному суді м. Одеси на адвоката Володимира Боюка було вчинено напад екстремістськими активістами, що призвели до тяжких тілесних ушкоджень адвоката, доступно в: МТПЛ. Звіт АПУ : *Беззахисні захисники: звіт про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні*, у цитованій праці. 21 с. Див. також справу Валентина Рубіна, на якого було здійснено декілька нападів з боку радикальних активістів. 2 серпня 2018 р. група екстремістських праворадикальних активістів увірвалась у приміщення Секретаріату НААУ, зірвавши засідання Дисциплінарної палати. Звіт НААУ. *Порушення професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 39 с.

²²⁸ Детальніше, див. Розділ про відсутність розслідування та безкарність.

²²⁹ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 25 с.

²³⁰ «У Києві спалили машину адвоката, який захищає Рубана й імовірного замовника вбивства Бабченка». 24 грудня 2020 р. Доступно за посиланням: <https://gordonua.com/ukr/news/kyiv/-u-kijevi-spalili-mashinu-advokata-shcho-zahishchaje-rubana-i-peredbachuvanogo-zamovnika-vbivstva-babchenko-606970.html> (станом на 21 лютого 2020 р.).

²³¹ «У Києві стався черговий напад на адвоката з боку радикальних організацій». 7 серпня 2018 р. Доступно за посиланням: <https://unba.org.ua/news/3452-u-kyievi-stavsya-chergovij-napad-na-advokata-z-boku-radikal-nih-organizacij.html> (станом на 21 лютого 2020 р.).

На адвоката Олексія Несвітайла здійснила напад група із 7–8 людей 20 травня 2019 року під час виконання ним професійних обов'язків. Адвоката жорстоко побили, його майно пошкодили, однак особу зловмисників не було встановлено, оскільки поліція не прибула в оперативному порядку на місце події.

У деяких випадках, напади на адвокатів вчиняють представники протилежної сторони у справі²³² або невідомі особи, що вриваються у приміщення суду, в тому числі з бейсбольними бітами²³³, або вчиняють фізичний напад на вулиці за допомогою металевих дубинок або наносячи ножові поранення²³⁴.

Також було зафіксовано випадки, коли адвокати постраждали від фізичного насилля з боку працівників правоохоронних органів. У лютому 2019 року слідчі податкової поліції в Житомирі застосували фізичну силу проти Олександра Солдаткіна, у відповідь на що представники Комітету захисту адвокатів НААУ провели мирну демонстрацію біля будівлі Податкової поліції міста Житомира. На демонстрації були присутні озброєні спецпризначенці²³⁵.

20 червня 2019 року, адвоката Ганну Колесник зі скрученими руками виштовхнув на вулицю співробітник поліції під час спроби наблизитися до її клієнта. Інший співробітник відібрав в неї телефон, та, коли її чоловік почав записувати відео напад, на нього також здійснили напад і відібрали телефон та деякі особисті речі.

Вбивства адвокатів

Насильницькі напади на адвокатів призводили не лише до тілесних ушкоджень, але також і до вбивств, в тому числі до умисних вбивств адвокатів. Було повідомлено принаймні про дванадцять випадків вбивств та посягань на життя адвокатів протягом періоду 2013–2019 років²³⁶. У восьми випадках адвокати померли в результаті нападів²³⁷. Адвокати піддаються загрозам вбивства як у резонансних, так і в інших справах.

Адвоката Юрія Ігнатенка було викрадено і згодом вбито в Борисполі у 2015 році, через день після того, як було винесено рішення по справі на користь його клієнтки, жінки похилого віку, яка стала жертвою шахрайських дій щодо майна. Адвокат отримав погрози перед смертю, а потім був викрадений і жорстоко побитий перед вбивством²³⁸. Хоча підозрюваних осіб було встановлено одразу після вбивства, відповідальних за вбивство осіб досі не було притягнуто до відповідальності.

Адвокат Віктор Лойко, вбитий у своєму офісі в січні 2016 року, представляв відповідачів у двох справах щодо нелегальної наркоторгівлі за участю поліції²³⁹.

²³² У січні 2018 р., коли А. І. Ненов прибув для представництва інтересів своїх клієнтів, він став жертвою насильницького нападу та побиття з боку двох чоловіків, які намагалися вихопити його портфель з матеріалами справи та виявилися представниками протилежної сторони у справі. Через декілька днів після цього персональний ноутбук Ненова було викрадено з його помешкання разом із даними по справі, у якій він виступав адвокатом. Звіт НААУ, у цитованій праці. 26 с.

²³³ У січні 2018 року група невідомих осіб проникла в квартиру А. А. Зайченка та вчинила жорстоке побиття адвоката та його дружини бейсбольними бітами, яких пізніше було госпіталізовано у важкому стані. Звіт НААУ, у цитованій праці. 26 с.

²³⁴ На Олександра Вишневого, який захищав жертв дорожньої пригоди та виявив нелегальну транспортну компанію, нападали двічі протягом одного року, перший раз його було жорстоко побито металевими дубинками по голові та тілу групою із декількох чоловік у масках поблизу його офісу, а другий раз на нього напали зі спини, нанісши ножове поранення в області груді. Звіт НААУ, у цитованій праці. 18 с.

²³⁵ Брошура НААУ про порушення проти адвокатів. 20 грудня 2019 р. Доступно за посиланням: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/UNBA_Zahyst_Prav_2019.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.).

²³⁶ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 5 с.

²³⁷ Там само.

²³⁸ Там само. 17–18 с.

²³⁹ МТПЛ. Звіт АПУ : *Беззахисні захисники: звіт про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні*, у цитованій праці. 16 с.

Адвокат Валерій Рибальченко став жертвою замовного вбивства у січні 2017 року, він захищав відому компанію-забудовника в Києві²⁴⁰.

У деяких випадках вбивств адвокатів було застосовано особливо жорстоке насилля, наприклад, як у справі Олександра Драчука, якого знайшли утопленим у річці з численними гематомами на голові й тілі і переламаними ребрами²⁴¹. Адвоката Тетяну Попову було жорстоко вбито, їй переламали шию та нанесли велику кількість ножових поранень у 2016 році²⁴².

Убивство Юрія Грабовського було безпосередньо пов'язано з представництвом підсудного у резонансній справі. Юрій Грабовський та Оксана Соколовська представляли інтереси громадянина Росії, Александра Александрова, якого разом з Євгенієм Єрофєєвим було затримано у травні 2014 року в Луганській області та звинувачено у тероризмі та в низці інших злочинів²⁴³. З моменту, коли вони почали працювати над цією справою, як Оксана Соколовська, так і Юрій Грабовський публічно заявляли про утиски і залякування щодо них, у тому числі з боку української влади²⁴⁴. 25 травня 2016 року тіло Грабовського було знайдено через три тижні після його зникнення. Після його знаходження з'явилось відео, в якому було показано, що адвокат обіцяє облишити надання правової допомоги Александрову та визнає, що його рішення взятися за цю справу було «помилкою». Відповідно, широкий загал вважає, що вбивство було пов'язано з його професійною діяльністю у ролі захисника Александрова, хоча влада наполягала, що це не було пов'язано із професійною діяльністю Грабовського як захисника²⁴⁵. Станом на цей час винних не було приєднано до відповідальності. Адвокати, які представляли інтереси членів родини, висловили занепокоєння щодо безпеки, оскільки існували припущення про те, що вбивство було «замовлено» високопосадовцями. Надалі, помічник Соколовської, Сергій Федосенко, ключовий свідок по справі Грабовського, зник безвісті, та є переконливі докази того, що саме його тіло було знайдене у січні 2017 року²⁴⁶.

Невдалі замаху на життя адвокатів включали підпал будинку із гранатомета у квітні 2015 року²⁴⁷; постріли у вітрове скло автомобіля Віталія Сердюка²⁴⁸; кульовий постріл, поцілений в Олену Просянюк, чия смерть була попереджена завдяки авто, що проїжджало поруч у момент пострілу. Як Віталій Сердюк так і Олена Просянюк були адвокатами попереднього президента України Віктора Януковича²⁴⁹.

²⁴⁰ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 19 с.

²⁴¹ Там само. 17 с.

²⁴² МТПЛ. Звіт АПУ : *Беззахисні захисники: звіт про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні*, у цитованій праці. 16 с.

²⁴³ Александрова та Єрофєєва було визнано винними у низці злочинів відповідно до Кримінального кодексу України, в тому числі за статтею 437(2) — «Ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій» та винесено вирок щодо позбавлення волі строком на 14 років. Інші обвинувачення включали вчинення терористичного акту відповідно до статті 258, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами відповідно до статті 263 та незаконне переправлення через державний кордон України відповідно до статті 332.

²⁴⁴ Заява МКЮ : *Україна: насильницька смерть адвоката є нападом на адвокатуру*. 29 березня 2016 р. Доступно за посиланням: <https://www.icj.org/ukraine-violent-death-of-a-lawyer-is-an-attack-on-the-legal-profession/> (станом на 21 лютого 2020 р.).

²⁴⁵ Громадське. «Головний військовий прокурор України Анатолій Матіос: „Вбивство адвоката Грабовського не пов'язане з його професійною діяльністю“». 13 серпня 2016 р. Доступно за посиланням: <https://hromadske.ua/posts/vbyvstvo-advokata-hrabovskoho-ne-poviazane-z-yoho-profesiinoiu-diialnistiu-matios> (станом на 21 лютого 2020 р.).

²⁴⁶ Закон і бізнес. «Знайдено труп свідка у справі Грабовського — адвокат». 10 січня 2017 р. Доступно за посиланням: https://zib.com.ua/ru/127091-nayden_trup_svidetelya_po_delu_grabovskogo__advokat.html (станом на 21 лютого 2020 р.).

²⁴⁷ МТПЛ. Звіт АПУ : *Беззахисні захисники: звіт про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні*, у цитованій праці. 17 с.

²⁴⁸ Там само.

²⁴⁹ Там само.

У вересні 2019 року НААУ повідомила про випадок із адвокатом Л. В. Лазоренко, який, ймовірно через його роботу над справою про вбивство судді, постійно отримував погрози як на власну адресу, так і на адресу членів його родини, в тому числі отримував відео через месенджер в мережі Інтернет, на якому зображено вбивство з тортурами.

Відсутність розслідувань та безкарність

Місії стало відомо про повальну безкарність у справах щодо нападів на адвокатів, особливо, коли такі напади відбуваються у залі суду та коли адвокатам наносять словесні образи або вчиняють на них фізичний напад. У таких випадках напади залишаються без уваги в системі правосуддя²⁵⁰. Наявний стан речей щодо безкарності за напади на адвокатів становить реальну перешкоду у вирішенні проблеми безпеки адвокатів у країні та їхньої спроможності ефективно захищати права своїх клієнтів.

Місію поінформовано про те, що близько дев'яноста відсотків справ щодо нападів на адвокатів розслідують неналежним чином, а дев'яносто п'ять відсотків проваджень не доходять до судового розгляду. МКЮ не мала можливості перевірити ці дані, і хоча ці підрахунки поки не можна вважати такими, що є точними статистичними даними, вони вказують на загальне сприйняття клімату безкарності щодо таких нападів в рамках професії. У подальшому це сприяє загальному негативному впливу на адвокатуру та можливість адвокатів працювати незалежно та без остраху репресій за виконання ними професійних обов'язків відповідно до національного законодавства та міжнародного права.

Найбільш поширеною проблемою, з якою стикаються адвокати одразу після вчинення на них нападу, є небажання співробітників правоохоронних органів порушувати справу та вносити її у Єдиний реєстр досудових розслідувань України²⁵¹. Навіть після неодноразових офіційних скарг від адвокатів, ці справи залишилися без розгляду з боку правоохоронних органів. Багато адвокатів повідомили місії, що лише після подання скарги до суду на бездіяльність і коли було ухвалене відповідне судове рішення, в результаті чого було вжито заходів щодо їхніх справ. Додаткова важливість порушення кримінального провадження походить від бюрократичної необхідності пред'являти витяг із вказаного реєстру, якщо адвокати бажають вжити подальших заходів щодо захисту їхніх прав в суді — на практиці для отримання такого витягу необхідно підтвердити статус потерпілої особи або бути спроможним подати клопотання у справі або скаргу на дії чи бездіяльність слідчих, прокурорів або суддів у конкретній справі²⁵².

²⁵⁰ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. З 16 лютого по 15 травня 2019 р., п. 64. Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16Feb-15May2019_EN.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.). «УВКПЛ також зауважує із занепокоєнням про відсутність просування в розслідуванні та переслідуванні попередніх нападів та залякувань суддів та захисників»; див. також УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. З 16 серпня по листопад 2018 р., п. 114, доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/24thReportUkraineAugust_November2018_EN.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.): «УВКПЛ залишається стурбованими тим, що системна безкарність сприяє зростанню рівня нападів на журналістів, громадянських активістів, адвокатів та політичних опонентів. Такі напади, які стали дедалі більш помітними, заохочують до вираження нетерпимості та дискримінації, становлять ризик придушення свободи виразу поглядів та компрометують засоби захисту верховенства права [...]».

²⁵¹ Єдиний реєстр досудових розслідувань України (ЄРДР) — це електронна база даних, створена автоматичною системою, відповідно до якої відбувається збирання, зберігання, захист, пошук, резюме даних щодо кримінальних правопорушень та ходу досудового розслідування у кримінальному провадженні. Уведення даних щодо справи у ЄРДР означає порушення кримінальної справи. ЄРДР використовують з 2012 року — набуття чинності нового Кримінально-процесуального кодексу та тимчасово загальнодоступно, станом на тепер доступно лише для авторизованих користувачів (слідчих, прокурорів, суддів). Доступно за посиланням: <https://erdr.gp.gov.ua/erdr/erdr.web.system.LoginPage.cls> (станом на 21 лютого 2020 р.).

²⁵² ІММ. «Що робити журналісту, якщо поліція не розслідує злочину». 19 листопада 2019 р. Доступно за посиланням: <https://imi.org.ua/monitorings/shho-robyty-zhurnalistu-yakshho-politsiya-ne-rozsliduye-zlochyn-i30496> (станом на 21 лютого 2020 р.).

Навіть якщо кримінальне провадження порушують, місії стало відомо, що слідчі дії зазвичай не проводяться та фактично не здійснюється розшук зловмисників, хоча в деяких випадках є відеозаписи, які підтверджують їхню особу. МКЮ також дізналася, що в деяких випадках особу зловмисників злочинів встановлено, але тих, хто є замовниками нападу або хто стоїть за злочинною схемою зазвичай не переслідують²⁵³.

У деяких випадках, адвокати можуть стати жертвами нападів декілька разів, але жодного кримінального розслідування не проводиться²⁵⁴. Були випадки, коли адвокати оголошували голодування через відсутність будь-якого прогресу в розслідуванні їхніх справ²⁵⁵.

На тлі складності проблеми безкарності адвокати та експерти, з якими зустрілася місія, навели перелік факторів, що зумовлюють безкарність у випадках нападів на адвокатів, серед іншого слабкі державні інституції, зокрема правоохоронні органи²⁵⁶ та слабка судова система. Більшість експертів, з якими зустрілася місія, охарактеризували реформи поліції та прокуратури як такі, що не є ефективними. Серед інших причин, що зумовлюють безкарність, зацікавлені сторони згадали відсутність політичної волі та відсутність достатніх ресурсів, а з боку представників правоохоронної системи — знань та компетентності для проведення ефективного розслідування. Корупція, вочевидь, є ключовим фактором. Було неодноразово озвучено проблему безкарності зловмисників, таких як група С14, у зв'язку з їхньою можливою причетністю до деяких правоохоронних органів, що призводить навіть до того, що явні злочини за участю С14 як зловмисників залишаються нерозслідуваними²⁵⁷.

Незалежно від того, чи є обґрунтованими припущення щодо зв'язків групи С14 з правоохоронними органами, небажання проводити розслідування та переслідувати за вбивства та насильницькі напади на адвокатів є очевидним і вказує на скрутне становище верховенства права в країні. У цьому зв'язку, зокрема, повідомлялось, що станом на сьогодні в Україні злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості за замовчуванням розслідують як звичайне хуліганство²⁵⁸, при цьому Європейська Комісія проти расизму та нетерпимості (ЕКРН) порекомендувала українському уряду врахувати специфічні ознаки злочинів на ґрунті нетерпимості замість звичайного хуліганства²⁵⁹. Зважаючи на те, що адвокати, на яких здійснюють напад радикальні активісти, часто є особами, що захищають постраждалих осіб або осіб, що перебувають під ризиком вчинення проти них злочинів на ґрунті нетерпимості, багато співробітників правоохоронних органів очевидно сприймають злочини проти адвокатів як ніщо більш ніж хуліганство.

²⁵³ Напр., див. справу Каті Гандзюк вище.

²⁵⁴ Як, напр., у справі Олександра Вишневого та Сергія Козаченка.

²⁵⁵ Сергій Козаченко оголосив голодування у 2015 році через відсутність розслідування нападу на нього (дві воєнні гранати було запуснено у його подвір'я) з боку прокуратури та Національної поліції. Проте, зловмисників цього злочину не було ані розшукано, ані покарано. Роком пізніше його застрелили.

²⁵⁶ Див., напр.: УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. З 16 лютого по 15 травня 2016 р., у цитованій праці, п. 54.

²⁵⁷ Місії повідомили, що деякими причинами відсутності розслідування нападів, вчинених екстремістськими радикальними активістами, може бути відсутність верховенства права в цілому, а також їх прикриття з боку певних державних органів або політиків.

²⁵⁸ Див. багато нещодавніх прикладів щодо випадків «погромів» ромських таборів у Письмових коментарях Європейського центру з прав ромів щодо України до Комітету з економічних, соціальних і культурних прав щодо розгляду Комітетом щодо 63-й сесійної робочої групи, 15–19 жовтня 2018 р. Доступно за посиланням: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CESCR/Shared%20Documents/UKR/INT_CESCR_ICS_UKR_32438_E.doc (станом на 21 лютого 2020 р.); також у Звіті Центру «Наш мир». *Права людини ЛГБТ : Злочини та інциденти на ґрунті нетерпимості в Україні*. 2018. Доступно за посиланням: <https://gay.org.ua/publications/hatecrime2018-e.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.).

²⁵⁹ ЕКРН. *Звіт щодо України*, у цитованій праці, пп. 34–36.

Реагування Національної асоціації адвокатів України на напади на адвокатів

НААУ активно порушує питання нападів на адвокатів на національному та міжнародному рівнях, надаючи інформацію міжнародним механізмам із захисту прав людини. У 2013 році НААУ заснувала Комітет із захисту прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності (Комітет НААУ), який за власною ініціативою займається окремими випадками утисків, залякування, погроз та нападів на її членів. У 2016 році вона створила гарячу лінію для цілодобового реагування на порушення прав адвокатів. Також існує мобільний додаток екстреної юридичної допомоги «Legal Alarm», що надає адвокату, що потерпає від порушення професійних прав, можливість негайно зв'язатися з черговою контактною особою з Комітету та надіслати точну геолокацію. У кожній регіональній Раді адвокатів є особа, призначена отримувати інформацію щодо порушень. Також ведеться статистика²⁶⁰.

Реагуючи НААУ на напади, організація шукає можливостей більш тісної координації з державними інституціями. Незважаючи на те, що деякі відповіли позитивно на цю ініціативу²⁶¹, Генеральна прокуратура, Служба безпеки України та слідчі управління Державної фіскальної служби в офіційних листах заявили про те, що вони не зацікавлені у співпраці з НААУ, вказуючи на вже наявні правові механізми, до яких слід звертатися НААУ з метою захисту адвокатів від нападів²⁶².

НААУ постійно звертається до державних органів влади, правоохоронних органів та міжнародних організацій як щодо конкретних випадків порушення, так і щодо інституційних спроб підірвати незалежність адвокатури. Більш того, у квітні 2019 року, НААУ поновила свою співпрацю щодо питань безпеки та захисту адвокатів з Парламентським Комітетом з питань прав людини.

²⁶⁰ Звіт НААУ : *П'ять років успіху української адвокатури*. Листопад 2017 р. Доступно за посиланням: https://unba.org.ua/assets/uploads/43f83bd682afc309ca20_file.pdf (станом на 21 лютого 2020 р.). 19, 21 с.

²⁶¹ У тому числі, Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Державне бюро розслідувань (ДБР), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) та Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів.

²⁶² Лист до НААУ від Генеральної прокуратури від 15 квітня 2019 р.; Лист до НААУ від Державної фіскальної служби від 25 квітня 2019 р.; Лист до НААУ від Служби безпеки від 3 квітня 2019 р.

Розділ III. Утиски адвокатів шляхом застосування правових механізмів

Кримінальне переслідування

Міжнародні стандарти

Відповідно до міжнародного права та стандартів щодо ролі адвокатів, адвокати повинні мати можливість виконувати свої функції у вільний та незалежний спосіб²⁶³. Держави повинні гарантувати, що адвокати можуть виконувати свої професійні обов'язки і функції, що їхня роль охороняється, а права захищені²⁶⁴. В *Основних принципах ООН щодо ролі адвокатів* до урядів висувуються вимоги, щоб забезпечити, що адвокати: «(а) спроможні виконувати всі свої професійні функції без залякування, перешкод, утисків чи неналежного втручання; (b) мають можливість вільно переміщатися та консультувати своїх клієнтів у межах своєї країни та закордоном; та (c) не повинні потерпати, або отримувати погрози, від переслідування або накладення адміністративних, економічних або інших санкцій за будь-які дії, застосовані відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та етики»²⁶⁵. Ці заходи захисту є надзвичайно важливими для надання клієнтам дієвої правової допомоги²⁶⁶. Держава має обов'язок забезпечити, щоб адвокатів в результаті виконання ними професійних обов'язків не ототожнювали з клієнтами або з мотивами дій їхніх клієнтів²⁶⁷. Основними принципами ООН передбачено, що «[а]двокати повинні мати цивільну і кримінальну недоторканість щодо відповідних заяв, зроблених добросовісно в усній або письмовій формі чи під час виступу у суді, трибуналі або іншому судовому або адміністративному органі влади»²⁶⁸. Рекомендацією № R(2000)21 Комітету Міністрів Ради Європи встановлено обов'язки держав-членів вживати усіх необхідних заходів «...для поваги, захисту та просування свободи заняття адвокатською діяльністю без дискримінації та без неналежного втручання з боку влади або громадськості, особливо у світлі відповідних положень Європейської конвенції з прав людини»²⁶⁹.

Національне законодавство і практика

Кримінально-процесуальним кодексом та Законом «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»²⁷⁰ встановлено, що адвокат не повинен ставати об'єктом переслідування (в тому числі після припинення його/її статусу адвоката) через його або її професійну діяльність, або публічні заяви чи думки, висловлені у справі, в тому числі такі, що відображають позицію клієнта²⁷¹. Ці запобіжні заходи, між іншого, включають спеціальну процедуру порушення будь-якої слідчої або процедурної дії

²⁶³ *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принцип 14.

²⁶⁴ Там само, принцип 16.

²⁶⁵ Там само.

²⁶⁶ Там само, принципи 16(b), 22.

²⁶⁷ Там само, принцип 18.

²⁶⁸ Там само, принцип 20.

²⁶⁹ Там само, принцип I, 1)

²⁷⁰ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці.

²⁷¹ Там само, стаття 23-14),15).

проти адвоката²⁷² та спеціальні вимоги щодо суб'єктів, уповноважених видавати повідомлення про підозру адвокату²⁷³.

Протягом місії МКЮ повідомили, що останніми роками адвокати в Україні дедалі частіше стають об'єктами переслідування щодо справ, в яких вони представляють клієнта. Незважаючи на те, що законодавчі гарантії, вказані вище, прямо стосуються адвокатів та їхньої професійної діяльності, ці запобіжні заходи є такими, що не забезпечують достатній захист на практиці²⁷⁴. Було заявлено, що слідчі судді неохоче звертають увагу на це порушення і не існує позитивної судової практики щодо зобов'язання сторони звинувачення дотримуватися законодавства²⁷⁵.

Порушення кримінального провадження проти адвокатів, що іноді ґрунтується на підроблених документах²⁷⁶, може бути для слідчих способом відсторонення адвокатів від представництва їх клієнтів у кримінальних провадженнях²⁷⁷. Суди мають тенденцію задовольняти такі клопотання²⁷⁸. Адвокатам повідомляється про підозру, після чого відбувається затримання та застосування іншого обмежувального заходу, такого як домашній арешт, застави або особистого поручительства²⁷⁹. Отже на практиці, адвокатів можуть ототожнювати з клієнтами, оскільки їх звинувачують у тяжких злочинах, тому що вони отримують конфіденційні відомості або тому, що завзято захищають своїх клієнтів²⁸⁰. Це відбувається часто у резонансних чи політично вмотивованих справах, в тому числі таких, що містять звинувачення у державній зраді або тероризмі у зв'язку зі збройним конфліктом на Сході України.

У березні 2017 року Олександра Чібірдіна було затримано за підозрою у вчиненні ним злочину, де укладений між ним та його клієнтами договір про надання правової

²⁷² Там само, стаття 23-3) встановлює, що застосування до адвоката слідчих дій, що можуть проводитися виключно з дозволу суду, може бути ініційовано Генеральним прокурором, його або її заступниками, або головою обласної прокуратури.

²⁷³ У Кримінально-процесуальному кодексі України, у цитованій праці, стаття 481-1-1), Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 23-1-13) визначено, що повідомлення про підозру адвоката у вчиненні кримінального правопорушення може бути здійснено виключно Генеральним прокурором, його або її заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, обласними прокурорами, прокурорами міста Києва та міста Севастополя. [Відповідно до статті 133 Конституції України, територія України поділена на 24 області та Автономну республіку Крим, а міста Київ і Севастополь мають особливий статус. Незважаючи на те, що Крим станом на цей час застосовує законодавство Російської Федерації, Україна не визнає його, а в законодавчу базу, в тому числі щодо адміністративно-територіального устрою не було внесено змін у 2014 році.]

²⁷⁴ Подання НААУ до Парламентського Комітету з питань прав людини.

²⁷⁵ Українське право. «Практика оскарження підозри: наскільки ефективним є нещодавно запроваджений інститут». 27 березня 2019 р. Доступно за посиланням: [http://ukrainepravo.com/scientific-thought/pravovaproztytsiya/praktyka-oskarzhennya-pidozry-naskilky-efektyvnym-ye-neshchodavno-zaprovadzhenyuy-instytut/\(станом на 21 лютого 2020 р.\)](http://ukrainepravo.com/scientific-thought/pravovaproztytsiya/praktyka-oskarzhennya-pidozry-naskilky-efektyvnym-ye-neshchodavno-zaprovadzhenyuy-instytut/(станом на 21 лютого 2020 р.)); Закон і бізнес. «Чи завжди адвокату варто спростовувати те, що слідчий закидає його клієнтові?». 20–26 квітня 2019 р. Доступно за посиланням: https://zib.com.ua/ua/137331-praktika_skasuvannya_pidozri_advokati_chekayut_uzagalnennya_.html (станом на 21 лютого 2020 р.).

²⁷⁶ У грудні 2016 р. адвокат Ігор Дмитрович Повх заявив НААУ, повідомивши про те, що кримінальне провадження проти нього було сфабриковано з пред'явленням звітів про вчинення злочину. Адвокат надав копії деяких матеріалів кримінального провадження та докази того, що деякі процедурні документи у справі мали ознаки фальсифікації. Імовірними підставами для переслідування адвоката була помста місцевої прокуратури за принципову позицію адвоката у низці резонансних справ, за посиланням: Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 21 с.

²⁷⁷ Напр., співробітник СБУ, застосовуючи фізичну силу, відібрав в адвоката Едуарда Пуканича особистий мобільний телефон та погрожував порушити кримінальну справу проти нього, за посиланням: МТПЛ. Звіт АПУ : *Беззахисні захисники: звіт про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні*, у цитованій праці. 22 с.; у 2013 році лише кримінальні справи було порушено щодо адвокатів Сергія Петренка, Андрія Мамлігі, Ігоря Черезова, Віктора Смалія, за посиланням: Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 19–20 с.

²⁷⁸ Звіт НААУ, у цитованій праці. 21 с.

²⁷⁹ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 19 с.; інші альтернативні запобіжні заходи відповідно до статті 176 Кримінально-процесуального кодексу включають домашній арешт, заставу, персональне поручительство або персональне зобов'язання.

²⁸⁰ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 20 с.

допомоги розглядали як доказ попередньої змови²⁸¹. Чібірдіна звинуватили в організації злочинних діянь його клієнтів та тримали під вартою протягом 30 місяців у Київському СІЗО до 23 грудня 2019 року, коли НААУ внесла заставу, при цьому розслідування досі триває²⁸².

З січня 2016 року адвокат у резонансній справі Оксана Соколовська, яка представляла Російських громадян Євгенія Єрофєєва та Александра Александрова, стикнулася із кримінальним переслідуванням: Прокурор Київської області провів окремі слідчі дії в рамках кримінального провадження²⁸³. Оксані Соколовській було вручено повідомлення про підозру, її викликали на допит як підозрювану²⁸⁴. Її колезі, адвокату у цих справах, як повідомляється, підкинули одяг та зброю дотичні до злочину, в якому звинуватили адвоката; при цьому місію поінформували, що поліція так і не розслідувала цей інцидент. Як описано вище, адвоката Юрія Грабовського було вбито у зв'язку зі справою, яку він вів, а помічника Соколовської Сергія Федосенко було знайдено мертвим (див. Розділ II вище).

Відомий за представництво осіб, що зіткнулися з переслідуванням з політичних мотивів, адвокат Андрій Доманський став об'єктом кримінального переслідування у зв'язку з його представництвом Кирила Вишинського, Директора українського філіалу російської інформагенції «РІА-Новости», обвинувачуваного у державній зраді²⁸⁵. Було проведено декілька обшуків в офісі і помешканні Доманського, а також у його родичів, що відбувалося паралельно з важливими точками розвитку подій у справі його клієнта; йому двічі вручали повідомлення про підозру (про обшуки в офісі адвоката див. Розділ IV нижче)²⁸⁶.

Є вказівки на те, що кримінальні провадження порушують проти адвокатів як засіб вчинення тиску на них та прагнення зашкодити їхній репутації²⁸⁷.

Кримінальні справи проти адвокатів, які є «надто завзяті» у захисті інтересів їхніх клієнтів у політично-чутливих справах також є дуже поширеним явищем. Протягом місії МКЮ повідомили про випадки, коли адвокати стикалися з кримінальним переслідуванням після того, як вони робили офіційні заяви щодо неналежного поводження з їхніми клієнтами з боку співробітників правоохоронних органів. У таких випадках керівники правоохоронних органів виступають на боці своїх співробітників, що піддає адвокатів ризику неправомірного переслідування за оприлюднення інформації щодо неналежного поводження з їхніми клієнтами²⁸⁸. Судове провадження проти колишнього президента Віктора Януковича, обвинуваченого в державній зраді, тривало близько двох років, та ознаменувалося різними нападами на його адвокатів протягом всього часу²⁸⁹, в тому числі порушенням Генеральною прокуратурою кримінальної справи проти приватних адвокатів колишнього президента²⁹⁰.

²⁸¹ Брошура НААУ про порушення проти адвокатів, у цитованій праці.

²⁸² НААУ. «Адвоката Чібірдіна звільнено із СІЗО». 23 грудня 2019 р. Доступно за посиланням: <https://unba.org.ua/news/5044-advokata-chibiridina-zvil-neno-z-sizo-de-vin-probuvs-30-misyaciv.html> (станом на 21 лютого 2020 р.).

²⁸³ МТПЛ. Звіт АПУ : *Беззахисні захисники: звіт про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні*, у цитованій праці. 28 с.

²⁸⁴ Там само.

²⁸⁵ Заява МКЮ : *Україна: кримінальні провадження проти адвоката Андрія Доманського викликають стурбованість*. 12 квітня 2019 р. Доступно за посиланням: <https://www.icj.org/ukraine-criminal-proceedings-against-lawyer-andriy-domanskyi-raise-concerns/> (станом на 21 лютого 2020 р.).

²⁸⁶ Там само.

²⁸⁷ У листопаді 2013 р. було порушено кримінальне провадження проти Ігоря Черезова, інформацію про його нібито злочини було надіслано електронною поштою майже 300 особам, ймовірно, у спробі зашкодити його професійній репутації.

²⁸⁸ У грудні 2013 р. було арештовано Віктора Смалія, який був захисником активіста Андрія Дзіндзі. Його затримання мало ознаки численних процедурних порушень.

²⁸⁹ Напр., у звіті МТПЛ : *Право на справедливий суд в Україні*, у цитованій праці, 11 с., повідомляється про моніторинг судового провадження справи Януковича на стор. 96–111.

²⁹⁰ Одна кримінальна справа проти пані Просянюк та пана Горошинського, та інша справа проти адвокатів пана Сердюка, пана Федоренка, пані Фазекош та пана Біленка.

Більш того, публічний захисник Віктора Януковича стверджував, що протягом судового розслідування він був змушений брати участь у справі через погрози щодо кримінального переслідування у разі відмови²⁹¹.

Заходи щодо порушення дисциплінарного провадження

Міжнародні стандарти

Відповідно до *Основних принципів ООН щодо ролі адвокатів*, дисциплінарні провадження щодо адвокатів повинен проводити незалежний та неупереджений орган, заснований представниками адвокатури, незалежний установчий орган, або суд, вони повинні підлягати незалежному судовому перегляду²⁹². Такі провадження повинні визначатися «відповідно до кодексу професійної етики та іншими визнаними стандартами та нормами етики адвокатської діяльності з урахуванням цих принципів»²⁹³, проводитися в оперативному порядку та чесно відповідно до права на справедливий розгляд справи²⁹⁴. Рекомендацією № R(2000)21 Комітету Міністрів Ради Європи заборонено свавільність дисциплінарного правочину та встановлено вимогу до системи, яка б «гарантувала незалежність адвокатів, відповідальних за здійснення своїх професійних обов'язків без будь-якого неналежного обмеження, впливу, спонукання, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з боку будь-якого органу або з будь-якої від причини»²⁹⁵. Також, дисциплінарні процеси повинні відповідати вимогам до прав адвоката на справедливий розгляд справи та не повинні передбачати санкцій в порушення прав людини адвоката, в тому числі права на свободу виразу поглядів (МПГПП, стаття 19; Європейська конвенція з прав людини, стаття 10), свободу об'єднання (МПГПП, стаття 22; Європейська конвенція з прав людини, стаття 11) та повагу до приватного життя (МПГПП, стаття 17; Європейська конвенція з прав людини, стаття 8).

Національне законодавство і практика

В Україні підстави і процедури для дисциплінарних заходів встановлено Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»²⁹⁶, який також передбачає додержання Правил адвокатської етики як одного з головних професійних обов'язків адвоката²⁹⁷. (Див. Розділ I для отримання більш детальної інформації про дисциплінарні процедури.)

Місії МКЮ повідомили, що останнім часом зростає кількість випадків, коли співробітники правоохоронних органів використовують дисциплінарні скарги з метою вплинути на правову позицію адвоката²⁹⁸. Так як переважно це відбувається з боку правоохоронних органів; судді, як повідомляється, також використовують таку

²⁹¹ Звіт МТПЛ : *Право на справедливий суд в Україні*, у цитованій праці. 11 с.

²⁹² *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принцип 28.

²⁹³ Там само, принцип 29.

²⁹⁴ Там само, принцип 27.

²⁹⁵ Рекомендація № R(2000)21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів, Рада Європи, у цитованій праці, Преамбула.

²⁹⁶ Стаття 34. Підстави для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності: 1. Підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку. 2. Дисциплінарним проступком адвоката є: 1) порушення вимог несумісності; 2) порушення присяги адвоката України; 3) порушення правил адвокатської етики; 4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення; 5) невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків; 6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; 7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом.

²⁹⁷ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 21-1.

²⁹⁸ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів та гарантії адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 34–35 с.

практику²⁹⁹. Наприклад, у справі адвоката Ганни Колесник, у 2014 році, судді Шевченківського районного суду в м. Києві звернулися до районної КДК за фактом того, що зайнявши категоричну позицію незгоди зі стороною обвинувачення, адвокат нібито нашкодила своєму клієнту своїми діями. КДК відмовила у задоволенні скарги³⁰⁰. У лютому 2016 року до КДК та ВКДК було подано низку скарг проти адвоката Абдуллаєвої-Мартіросян Іммілейли, ймовірно для того, щоб змусити її відмовитися від справи³⁰¹. Співробітники Ради національної безпеки і оборони України чинили тиск на адвоката Костянтина Дорошенка, систематично не надаючи відповіді на запити адвоката та, водночас, подаючи скарги на нього до КДК³⁰². Як повідомляється, погрози щодо подання дисциплінарної скарги, коли адвокат не погоджується із позицією прокурора або суду, слугують засобом залякування або протидії³⁰³.

²⁹⁹ Напр., право Ганни Боряк на заняття адвокатською діяльністю було припинено Київською обласною КДКА в апеляційному суді міста Ірпеня Київської області. Згодом, рішення КДКА було скасовано рішенням ВКДКА. Нібито дисциплінарний проступок адвоката полягав у тому, що вона вийшла із зали суду, відмовивши таким чином клієнтові у правовій допомозі. Із самого початку судового засідання, адвокат наполягала на відводі головуєчого судді через його некомпетентність та його виявлене упереджене ставлення щодо результату розгляду справи. У відповідь на поведінку судді, Ганна Боряк, проконсультувавшись із своїм клієнтом, вийшла із зали суду.

³⁰⁰ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 34–35 с.

³⁰¹ Там само.

³⁰² Там само.

³⁰³ У 2017 році, приватні наймані адвокати колишнього президента Віктора Януковича також зазнали тиску шляхом застосування до них дисциплінарних заходів Судді Печерського районного суду в м. Києві неодноразово подавали скарги до Київської Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії.

Розділ IV. Проблеми під час захисту прав людини

Окрім насильницьких нападів та зловживання кримінальними та іншими провадженнями проти адвокатів, адвокати в Україні можуть стикатися з іншими видами утисків або блокуванням їхньої роботи, що погіршують їхню спроможність захищати права своїх клієнтів. Великою мірою це стосується проблем у доступі до затриманих клієнтів, втручання у конфіденційність консультацій між адвокатом і клієнтом у місцях ув'язнення, втручання у конфіденційні телефонні розмови, в тому числі перехоплення телефонного зв'язку адвокатів та проведення обшуків в офісах адвокатів. Адвокати можуть іноді бути допитаними як свідки у випадках, коли вони представляють відповідача, для того щоб змусити їх відмовитися від участі у справі. Врешті-решт, захисники регулярно зазнають утисків через відсутність процесуальної рівності сторін між стороною обвинувачення та стороною захисту у кримінальному провадженні в Україні, що перешкоджає їхній спроможності підготувати та максимально ефективно здійснювати захист у справах своїх клієнтів.

Існують нещодавні випадки, коли комплекс таких заходів застосовували до адвокатів з метою втрутитися у їхню професійну діяльність. Наприклад, у серпні 2019 року у процесі досудового розслідування у Львівській області адвокату Михайлу Салопанову було заборонено стороною обвинувачення зустрічатися зі своїм клієнтом, щодо нього були застосовані слідчі дії, а самого його було допитано як свідка.

У вересні 2019 року адвокату Кирилу Яковцю поліцейські у Харківській області заборонили доступ до клієнта; неправомірно затримали та обшукали адвоката та провели інші слідчі дії, які можна виконувати лише з дозволу суду. Було вилучено його особисті речі, в тому числі електронні пристрої, що містили дані, захищені адвокатською таємницею; органи влади не виконали правовий обов'язок негайно повідомити регіональну раду адвокатів щодо вжиття вище вказаних дій.

Доступ до клієнтів під вартою

За міжнародним правом та стандартами, право на оперативний та конфіденційний доступ до незалежного адвоката на власний вибір становить невід'ємну частину права на справедливий суд³⁰⁴, а також права на свободу, в тому числі на оскарження затримання, права на ефективний засіб захисту від порушень прав людини³⁰⁵ та права на захист від тортур або інших видів жорстокого, негуманного або принизливого поводження³⁰⁶. Захист кожного з цих прав великою мірою залежить від спроможності адвокатів надати швидку та безперешкодну консультацію, що є компетентною та незалежною³⁰⁷.

У Коментарі загального порядку № 32 (2007) Комітет ООН з прав людини розглядає право на спілкування з адвокатом власного вибору як важливий елемент гарантії справедливого суду та застосування принципу рівності сторін³⁰⁸. Право на спілкування з адвокатом вимагає надання обвинуваченому права на швидкий доступ до адвоката³⁰⁹. Адвокат повинен мати можливість зустрічатися зі своїм клієнтом в приватному

³⁰⁴ Генеральна Асамблея ООН. *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права* (МПЦПП). 16 грудня 1966 р. ООН, Договір Серія. Т. 999. 171 с. Ратифікований Україною 12 листопада 1973 р., стаття 14; Рада Європи. *Європейська конвенція про захист прав людини та фундаментальних свобод* (ЄКПЛ), зі змінами і доповненнями, внесеними Протоколами № 11 та № 14. 4 листопада 1950 р. ETS 5, стаття 6.

³⁰⁵ МПЦПП, у цитованій праці, стаття 14; ЄКПЛ, у цитованій праці, статті 5, 6, 13.

³⁰⁶ МПЦПП, у цитованій праці, стаття 7; ЄКПЛ, у цитованій праці, статті 5, 6, 7.

³⁰⁷ Рекомендація № R(2000)21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів, Рада Європи, у цитованій праці, Преамбула; *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, Преамбула.

³⁰⁸ КПЛ. Коментар загального порядку № 32, у цитованій праці, п. 40.

³⁰⁹ Там само, п. 34.

порядку та спілкуватися з обвинувачуваним в умовах, що повністю відповідають дотриманню конфіденційності спілкування між адвокатом і клієнтом³¹⁰. Більш того, адвокати повинні мати можливість надавати консультації та представляти інтереси осіб, обвинувачуваних у кримінальному правопорушенні відповідно до загальноновизнаних професійних етичних норм без обмеження, впливу, тиску або неналежного втручання з боку будь-якого органу³¹¹. В *Основних принципах ООН* встановлено, що «Уряди повинні надалі забезпечувати, щоб всі арештовані або затримані особи, обвинувачувані в кримінальному правопорушенні чи ні, мали швидкий доступ до адвоката, та у будь-якому разі не пізніше сорока двох годин з часу арешту або затримання»³¹².

Право особи на доступ до адвоката повинно бути гарантованим негайно після затримання для обрання засобу захисту від будь-якого порушення її прав або фактично попередити таке порушення та гарантувати справедливий суд із самого початку³¹³. Отже, незалежність адвокатів є однією з основ справедливої судової системи, що ґрунтується на верховенстві права та захищає права людини³¹⁴.

Статтею 131-2 Конституції України гарантовано виключну компетенцію адвокатів здійснювати представництво у кримінальному провадженні. Статтею 42-3 Кримінально-процесуального кодексу України та статтею 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення» передбачено право підозрюваного або обвинувачуваного мати захисника. Водночас, відповідно до статті 21 Закону України «Про попереднє ув'язнення» адміністрація місць попереднього ув'язнення зобов'язана створити необхідні умови для роботи прокурора, слідчого судді та суду, пов'язаної із провадженням у кримінальній справі. Закон не згадує адвокатів³¹⁵.

МКЮ повідомили протягом місії про те, що доступ адвоката до місць попереднього ув'язнення часто ускладнений, так само як і доступ до приміщень судів, офісу прокуратури, поліції та інших правоохоронних органів, або урядових приміщень, якщо його або її клієнта приведено в такі приміщення. Відповідно до звітів НААУ, перешкоджання реалізації права на доступ до адвоката є проблемою не тільки практичного характеру, але також проблемою нормативного рівня, як детально викладено надалі у розділі щодо відсутності рівності сторін³¹⁶.

Місії повідомили, що адвокати, які намагаються побачитися зі своїми ув'язненими клієнтами, можуть ставати об'єктами неприхованого фізичного та словесного нападу з боку персоналу правоохоронних органів: це може набувати різних форм — від словесної образи або погроз насильства до фізичного блокування доступу до місць

³¹⁰ Там само.

³¹¹ Там само.

³¹² *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принцип 7.

³¹³ МПЦПП, у цитованій праці, стаття 14, у параграфах 3 (b) та (d) передбачено право спілкуватися з адвокатом за власним вибором, право мати достатньо часу і засобів для підготування свого захисту та право захищати себе особисто або із залученням правової допомоги за власним вибором; див. також *Коментар загального порядку Комітету ООН з прав людини № 35*, стаття 9 (Свобода та безпека особи), Док. ООН ССРР/С/ГС/35 (2014).

³¹⁴ Звіт МКЮ : *Беззахисні захисники: системні проблеми в адвокатурі Азербайджану*, у цитованій праці. 8 с.

³¹⁵ Закон «Про попереднє ув'язнення», стаття 21 «Персонал місць попереднього ув'язнення»: Адміністрація місць попереднього ув'язнення зобов'язана [...] створити необхідні умови для роботи прокурора, слідчого судді та суду, пов'язаної з провадженням у кримінальній справі; [...].

³¹⁶ Див. Розділ про відсутність рівності сторін; див. також: Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 35 с.

утримання клієнта адвоката³¹⁷, до нанесення ударів або побиття адвоката³¹⁸. Було повідомлено про випадки фізичного знищення документів адвоката, таких як свідоцтва на заняття адвокатською діяльністю або письмового договору між адвокатом та клієнтом³¹⁹. Ураховуючи періодичність таких нападів, адвокати можуть знати про ймовірність блокування їхньої роботи та часто записують їх, що дозволяє їм зафіксувати докази. Однак, навіть у таких випадках, де ймовірні зловмисники відомі та очевидні, їх рідко притягають до дисциплінарної або іншої юридичної відповідальності³²⁰.

Європейський комітет з питань запобігання катуванням повідомив про численні випадки неофіційного допиту підозрюваних співробітниками поліції за відсутності адвоката, випадки серйозної затримки в доступі до адвоката, випадки, коли підозрювані вперше зустрічалися зі своїм призначеним державним захисником у суді, у місцях тимчасового утримання, відомих як ІТТ³²¹ або СІЗО³²².

Конфіденційність спілкування між адвокатами та клієнтами

Конфіденційне спілкування особи з її адвокатом є важливою гарантією права на захист, а отже, й права на справедливий суд³²³. Якщо адвокат не має можливості спілкуватися зі своїм клієнтом у приватному порядку, у такому разі порушується як право на справедливий суд, так і право на повагу до приватного життя³²⁴. Органи влади повинні, таким чином, поважати конфіденційність спілкування та надання консультацій у професійних відносинах між адвокатами та їхніми клієнтами³²⁵. Право на конфіденційне спілкування з адвокатом застосовується до всіх осіб, в тому числі до арештованих або затриманих щодо обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення³²⁶. Уряди повинні забезпечити, щоб затримані особи мали змогу отримувати консультації та спілкуватися із адвокатом без затримки, перехо-

³¹⁷ Фізичне насилля було застосовано до адвоката М. М. Бірюк, для того щоб перешкодити їй увійти до слідчого ізолятора в м. Києві для надання безоплатної правової допомоги своєму клієнту. Працівники слідчого ізолятора застосували обурливі висловлювання на адресу адвоката. Незважаючи на докази ненадання адвокату доступу до клієнта з боку співробітників слідчого ізолятора у Києві, що становить кримінальне правопорушення, жодну особу не було притягнуто до відповідальності.

³¹⁸ У вересні 2017 р. адвокат Аліна Самарець прибула для надання правової допомоги на місце провадження у слідчий ізолятор № 13 в м. Києві за розпорядженнями Центру надання безоплатної вторинної правової допомоги, однак, їй сказали, що клієнту вже призначили захисників. Детектив Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) наполягав на відсутності правових підстав для її подальшої участі у процедурних діях. Її було примусово зачинено у приміщенні детективом та побито. Напад було припинено лише завдяки втручанню з боку пенітенціарного персоналу, які відреагували на крики адвоката по допомогу.

³¹⁹ У наведеному вище випадку детектив НАБУ вихопив та розірвав Свідоцтво на заняття адвокатською діяльністю, яке належало А. М. Самарець. Звіт НААУ. *Порушення професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 25 с.

³²⁰ Подання НААУ до Парламентського Комітету з прав людини, у цитованій праці.

³²¹ ІТТ (Ізолятор тимчасового тримання) — це тюремна камера, призначення як місце тимчасового утримання для затриманих осіб або осіб, обвинувачуваних у вчиненні кримінального правопорушення; спільний для країн колишнього СРСР. Див. Наказ Міністра внутрішніх справ України щодо ІТТ № 638. 2 грудня 2003 р. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0137-09> (станом на 21 лютого 2020 р.).

³²² Звіт КЗК про візит в Україну (8–21 грудня 2017 р.). СРТ/Inf (2018) 41. Вересень 2018 р. Доступно за посиланням: <https://rm.coe.int/16808d2c2b> (станом на 21 лютого 2020 р.); СІЗО (Слідчий ізолятор) є пенітенціарним закладом для утримання на будь-якому етапі кримінального провадження, в тому числі після винесення вироку та перед переведення особи до тюремного або виправного закладу. Див.: Закон України «Про попереднє ув'язнення». № 3352-XII від 30 червня 1993 р., стаття 4. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> (станом на 21 лютого 2020 р.).

³²³ *Алтай проти Туреччини (№ 2)*, ЄСПЛ, Заява № 11236/09, Судове рішення від 9 липня 2019 року (остаточне), п. 50.

³²⁴ *Апосту проти Румунії*, ЄСПЛ, Заява № 22765/12, Судове рішення від 6 липня 2015 р., пп. 96–98; див. також справи *Кастравець проти Молдови*, *Чеботарі проти Молдови* та *Сахновський проти Росії*.

³²⁵ Комітет ООН з прав людини. *Коментар загального порядку № 32*, стаття 14: Право на рівність перед судом та трибуналом та на справедливий суд. Док. ООН ССР/С/С/32 (2007), п. 34 b); *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принципи 8 і 22.

³²⁶ КПЛ. *Коментар загального порядку № 32*, у цитованій праці, п. 34 с).

плення та попереднього контролю³²⁷.

У справі *Лоран проти Франції* суд наголосив на тому, що зміст документів, якими обмінювалися затримані особи зі своїми адвокатами та були перехоплені поліцією, не має суттєвого значення, оскільки, незалежно від їхнього призначення, кореспонденція між адвокатами та їхніми клієнтами стосувалася питань приватного та конфіденційного характеру³²⁸. З цією метою поліцейські відділки та місця утримання, в тому числі у сільській місцевості, повинні забезпечити відповідні умови для арештованих та затриманих осіб для побачення та спілкування зі своїми адвокатами в приватному порядку³²⁹. Наприклад, якщо умови в місцях тримання під вартою передбачають для затриманих осіб необхідність спілкуватися зі своїми адвокатами через подвійну скляну панель із сітчастими отворами, ЄСПЛ постановив, що це створює фактичні перешкоди для здійснення конфіденційного спілкування між затриманою особою та її адвокатом³³⁰.

Конфіденційність побачень та спілкування між адвокатами та затриманими клієнтами гарантована за законодавством України³³¹. Зокрема, Законом України «Про попереднє ув'язнення» передбачено, що затримана особа має право на побачення із захисником наодинці, без обмеження кількості таких візитів та їх тривалості, у будь-який час та без нагляду або присутності слідчих. Адміністрація таких установ повинна забезпечити умови для побачень, між іншим, виключаючи можливість для третіх осіб мати доступ до інформації, якою обмінюються під час візиту адвоката на побачення³³².

Повноваження захисника представляти затриману особу можуть бути підтверджені свідоцтвом, що надає право на заняття адвокатською діяльністю, ордером, контрактом між адвокатом та клієнтом або розпорядженням від органу безоплатної правової допомоги. Будь-які інші додаткові вимоги для підтвердження повноважень захисника заборонені³³³.

Протягом місії МКЮ повідомили, що на практиці законом нехтують на постійній основі та що адвокати навчилися працювати, припускаючи, що їхні розмови із затриманими, завжди прослуховують співробітники правоохоронних органів³³⁴. Це проблемне питання було порушено органами із захисту прав людини в останніх³³⁵ звітах щодо України, які вказували на відсутність значущого прогресу, незважаючи на нещодавні реформи.

Наведені нижче фактори, як заявлено НААУ, сприяють широко поширеному порушенню права на конфіденційне спілкування між адвокатами та клієнтами. Зокрема:

³²⁷ Там само, п. 34 d).

³²⁸ *Лоран проти Франції*, ЄСПЛ, Заява № 28798/13, Судове рішення від 24 травня 2018 р., п. 47.

³²⁹ Заключні спостереження КЗК : Джордан. Док. ООН КЗК/С/JOR/CO/2 (2010), п. 12; див. також *Модарка проти Молдови*, ЄСПЛ, Заява № 14437/05, Судове рішення від 10 серпня 2007 р., пп. 84–99.

³³⁰ *Модарка проти Молдови*, у цитованій праці.

³³¹ Кримінально-процесуальний кодекс, у цитованій праці, стаття 42-3, Закон України «Про попереднє ув'язнення». № 3352-XII від 30 червня 1993 р. Частина 5 статті 12. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> (станом на 21 лютого 2020 р.).

³³² Закон «Про попереднє ув'язнення», у цитованій праці.

³³³ Кримінальний кодекс України, у цитованій праці, стаття 50-1.

³³⁴ У лютому 2018 р. адвокат Руслан Лазаренко заявив у суді, що його права як адвоката було порушено оскільки він не мав змоги спілкуватися із клієнтом у конфіденційному порядку через відсутність необхідних приміщень у суді, а його клієнта тримали у металевій клітці. Ситуація є подібною до того, що було на судових засіданнях С. Зінченка, П. Амброскіна, А. Маринченка, С. Тамтури, О. Янишевського. Див., напр., Звіт МТПЛ. Моніторинг судового провадження О. Мельника, О. Крижанівського, І. Пасічного, І. Кунік (засідання, проведені з 5 лютого по 6 лютого 2018 р.).

³³⁵ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. З 16 листопада 2016 р. по 15 лютого 2017 р., п. 129, у цитованій праці; Звіт КЗК про візит в Україну (8–21 грудня 2017 р.). СРТ/Inf (2018) 41. Вересень 2018 р., п. 39. Доступно за посиланням: <https://rm.coe.int/16808d2c2b> (станом на 21 лютого 2020 р.).

- камери у слідчих ізоляторах розташовані далеко від місця адвоката, що змушує їх говорити гучно;
- двері приміщення слідчого ізолятора не закриваються щільно, що створює можливість того, що розмова між адвокатом та клієнтом може бути підслухана;
- у приміщенні, де адвокат надає правову допомогу клієнту, встановлені пристрої для прослуховування;
- охоронці ознайомлюються з документами, поки передають їх від адвоката до клієнта;
- скляні клітки у залах суду зазвичай звукоізолювані, що унеможлиблює спілкування із клієнтом³³⁶.

Одним із заявлених прийомів втручання у роботу адвокатів є проведення негласних слідчих процедур щодо адвокатів, особливо тих, хто працює на резонансними справами. Це включає перехоплення телефонних розмов адвокатів з клієнтом та перегляд кореспонденції. Це надає слідчим можливість отримувати докази та виявляти інформацію, захищену адвокатською таємницею, не вдаючись до обшуків. Адвокати повідомляють про втручання третіх сторін у спілкування зі своїми клієнтами та в кореспонденцію³³⁷. Проблема поглиблюється тим фактом, що практично неможливо офіційно встановити правовий статус негласних слідчих дій протягом їх застосування безпосередньо через характер таких процедур. У цьому відношенні повідомляється про поширену практику, коли від співробітників правоохоронних органів, які подають до суду заяву для отримання дозволу на проведення негласних слідчих процедур, таких як перехоплення мобільного зв'язку, не вимагають вказати точний номер телефону, і вони не зобов'язані вказувати власника номера телефону, що підлягає перехопленню розмов, дозволяючи таким чином прослуховувати будь-який телефонний номер³³⁸.

Допит адвокатів як свідків

Принцип міжнародного права прав людини стосовного того, що всі акти комунікації та консультації між адвокатами та їхніми клієнтами в рамках їхніх професійних відносин повинні бути конфіденційними³³⁹, вимагає, серед іншого, що адвокати не повинні бути виступати як свідки у справі їхнього клієнта. Якщо від адвоката вимагають надати свідчення, це створює конфлікт інтересів і де-факто означає, що адвокату перешкоджають представляти сторону у справі. Практика, якою адвокатів навмисно перекваліфікують на свідків, для того щоб змусити їх відмовитися від представництва клієнта, є невідповідною забороні неналежного втручання у роботу адвоката, і, зазвичай, праву на конфіденційне спілкування між адвокатами та їхніми клієнтами³⁴⁰.

Українським законодавством спеціально передбачено заборону вимагати від адвоката розкриття даних, що становлять професійну таємницю³⁴¹. До того ж, Кримінально-процесуальним кодексом встановлено, адвокати не мають права розголошувати конфіденційну інформацію, за винятком випадку, коли клієнт звільнив

³³⁶ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 26 с.

³³⁷ У 2016–2017 роках адвокати Руслан Бабенко, Ганна Боряк, Олександр Ярмола, Юрій Демченко, О. Іскізаров повідомили НААУ про проведення прихованих слідчих процедур.

³³⁸ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 32 с.

³³⁹ *Основні принципи ООН щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, статті 8, 22, та інші джерела, процитовані вище.

³⁴⁰ Серед інших документів, див: КПЛ. *Коментар загального порядку № 32*, у цитованій праці, п. 34; *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принципи 8, 16 і 22.

³⁴¹ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 23-2.

адвоката від обов'язку зберігати професійну таємницю³⁴². Правилами адвокатської етики встановлено, що адвокат не має права розголошувати інформацію, захищену нормами конфіденційності за жодних обставин, в тому числі у разі неправомірних спроб органів досудового розслідування та судів допитати його або її³⁴³. Порушення цих приписів з боку адвоката тягне за собою накладення дисциплінарних санкцій, в тому числі позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю³⁴⁴.

У новому Кримінально-процесуальному кодексі, що набув чинності у 2012 році³⁴⁵, не включено положення, присутнє в попередніх редакціях Кодексу, яке автоматично позбавляло адвоката, викликаного як свідка, права представляти клієнта у справі³⁴⁶. Це положення часто використовували проти адвокатів. Незважаючи на відсутність положення у новому Кодексі, тим не менш, практика допиту адвокатів продовжується як засіб отримання інформації у справі, що в іншому разі була б недоступною через професійну адвокатську таємницю³⁴⁷.

Стурбованість щодо цього питання раніше висловлювали міжнародні організації адвокатів, в тому числі Міжнародна асоціація юристів (ІВА) та Рада адвокатських та правничих товариств Європи (ССВЕ)³⁴⁸, а також НААУ. У відповідь на офіційні скарги НААУ щодо проблеми, Генеральна прокуратура та органи досудового розслідування відповіли, що такі дії не суперечать вимогам кримінальної процедури або професійним правам адвокатів³⁴⁹. При цьому, як зазначалося вище, адвокати можуть стати суб'єктом дисциплінарного провадження, якщо вони повідомлять інформацію щодо справи, в рамках якої вони представляють клієнта. Вочевидь, ця практика відбувається усупереч міжнародним стандартам щодо ролі адвокатів, зокрема, принципу дотримання конфіденційного характеру спілкування між адвокатами та їхніми клієнтами³⁵⁰.

³⁴² Там само, стаття 47-3.

³⁴³ Правила професійної етики адвокатів України, стаття 10(4). [...] Розголошення відомостей, що становлять адвокатську таємницю, заборонено за будь-яких обставин, в тому числі у разі незаконних спроб органів досудового розслідування і суду допитати адвоката про обставини, що становлять адвокатську таємницю.

³⁴⁴ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 34-2-4.

³⁴⁵ Кримінально-процесуальний кодекс набув чинності 20 листопада 2012 р. Попередня редакція Кримінально-процесуального кодексу була від 1960 р. Див. також Висновок Венеціанської комісії, чий рекомендації було враховано розробниками, ГД-І (2011) 16, доступно за посиланням: <https://rm.coe.int/16802e707c> (станом на 21 лютого 2020 р.).

³⁴⁶ Кримінально-процесуальний кодекс України від 1960 р., у статтях 61-2 та 611 передбачено, що свідок не може брати участь як захисник у тій самій справі та повинен заявити про самовідвід.

³⁴⁷ Нижче наведено випадки, зафіксовані НААУ та АПУ, коли адвокатів було допитано як свідків у порушення їхніх професійних гарантій, у випадках за 2013–2019 роки, повідомлених у Звіті НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 32–33 с.; звіті АПУ, у цитованій праці. 28–29 с.; Листі НААУ до Парламентського Комітету з питань прав людини, травень 2019 р. 12 с.; Листі Міжнародної Асоціації адвокатів до президента України, від 16 травня 2016 р. Доступно за посиланням: <https://unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatura/2016-06-02.IBA.letter.pdf> (станом на 21 лютого 2020 р.): 2013 р. — Юлія Шестакова, А. Ветров; 2014 р. — Євгеній Ріак, Мирослава Колосюк; 2015 р. — Олександр Горошинський, Марина Бурякова; 2016 р. — Ігор Черезов, Оксана Томчук, Андрій Богдан; Сергій Веснін, Руслан Капран, Надія Братцева; Сергій Вілков; Оксана Соколовська; Олександр Дроздович; Андрій Циганков; 2017 р. — Ігор Покотило; Вадим Самойленко, Ігор Кравченко. Інформація зі Звіту НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 32–33 с.; звіту АПУ. 28–29 с.; Листа НААУ до Комітету ВРУ з питань прав людини. Травень 2019 р. 12 с.; Листа Міжнародної Асоціації адвокатів до президента України від 16 травня 2016 р., у цитованій праці.

³⁴⁸ Див. Листи Рада адвокатських та правничих товариств Європи (ССВЕ) до президента України щодо порушення прав адвокатів в Україні, в тому числі допиту адвокатів як свідків: 2014 — https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/HUMAN_RIGHTS_LETTERS/Ukraine_-_Ukraine/2014/EN_HRL_20140415_Ukraine_Concerns_regarding_incidents_of_serious_violation_of_the_rights_of_lawyers_in_Ukraine.pdf; 2016 — <https://unba.org.ua/assets/uploads/site/12/Letter%20to%20President%20of%20Ukraine%2023.12.pdf>; 2017 — https://unba.org.ua/assets/uploads/1ce75aae67ad49f6464c_file.pdf.

³⁴⁹ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 32 с.

³⁵⁰ Серед інших документів, див: КПЛ. *Коментар загального порядку № 32*, у цитованій праці, п. 34; *Основні принципи щодо ролі адвокатів*, у цитованій праці, принципи 8 і 22.

Відсутність рівності сторін

Принцип рівності сторін, закріплений статтею 14 МПГПП та статтею 6 ЄКПЛ, є одним із суттєвих складових права на справедливий суд³⁵¹. Він означає, що процедурні умови під час судового розгляду і винесення вироку повинні бути рівними для всіх сторін³⁵². Він означає необхідність «справедливого балансу» між сторонами та вимагає, щоб кожна сторона мала достатньо можливості викласти аргументи, що не ставить його або її у суттєво невідгідне становище відносно опонента³⁵³. Рівність прав повинна бути гарантована на всіх етапах кримінального провадження, що вимагає принаймні того, що передбачені законом процедури суворо дотримані правоохоронними органами, і що захисникам надано справжню можливість на всіх етапах провадження діяти на рівних умовах зі стороною розслідування та обвинувачення³⁵⁴.

Відповідно до українського законодавства, адвокату будь-якої сторони судового провадження гарантована рівність сторін разом з іншими учасниками провадження, дотримання засад змагальності та свобода надання доказів та доведення їх переконливості³⁵⁵.

У Конституції України закріплена рівність перед законом для всіх громадян³⁵⁶, у той час як Кримінально-процесуальним кодексом встановлено, що ніхто не має мати обмежень у процедурних правах на політичному, релігійному та іншому ґрунті, серед іншого, за ознакою професійної діяльності³⁵⁷. Рівність сторін передбачає незалежне обстоювання стороною обвинувачення та стороною захисту своїх правових позицій, прав, свобод та законних інтересів³⁵⁸, одночасно маючи права щодо збирання та отримання речей, документів, інших доказів, петицій, скарг, а також користуючись іншими процедурними правами³⁵⁹. Суди повинні забезпечити необхідні умови для цього, зберігаючи при цьому об'єктивність та неупередженість³⁶⁰.

Крім цього, відповідно до закону, слідчий, прокурор та суд повинні забезпечити необхідну допомогу в установленні контакту між утримуваною під вартою особою й адвокатом та уможливити спілкування між ними³⁶¹.

Місії стало відомо про випадки, коли судді часто приймають всі матеріали, надані прокурором та долучають їх до обвинувального акту, беручи до уваги всі свідчен-

³⁵¹ Коментар загального порядку № 32, у цитованій праці, п. 39; ЄСПЛ. Настанови щодо статті 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) : Право на справедливий суд (кримінально-правовий аспект). Оновлено 31 серпня 2019 р., Глава V (A) (2), п. 134.

³⁵² *Оджалан проти Туреччини*, ЄСПЛ, Заява № 46221/99, Судове рішення від 12 травня 2005 р., п. 140; див. також *Фуше проти Франції*, ЄСПЛ, Заява № 22209/93, Судове рішення від 18 березня 1997 р., п. 34; *Файг Мамедов проти Азербайджану*, ЄСПЛ, Заява № 60802/09, Судове рішення 26 січня 2017 р., п. 19.

³⁵³ *Салов проти України*, ЄСПЛ, Заява № 65518/01, Судове рішення від 6 вересня 2005 р., п. 87; див. також *Вернер проти Австрії*, ЄСПЛ, Заява № 21835/93, Судове рішення від 24 листопада 1997 р., п. 63; *Коем та інші проти Бельгії*, ЄСПЛ, Заяви № 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 та 33210/96, Судове рішення від 18 жовтня 2010 р., п. 102; *Велика Британія проти Франції*, ЄСПЛ, Заява № 44069/98, Судове рішення від 2 жовтня 2001 р., п. 58.

³⁵⁴ Семінар наради з питань реалізації людського виміру ОБСЄ, Підтримка верховенства права та належного процесу у системах кримінального правосуддя. Консолідоване резюме: Варшава, 10–12 травня 2006 р. Доступно за посиланням: <https://www.osce.org/odihr/35999> (станом на 21 лютого 2020 р.).

³⁵⁵ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 23 «Гарантії адвокатської діяльності», 1. Професійні права, честь і гідність адвоката гарантуються та охороняються Конституцією України, цим Законом та іншими законами: [...] 5) адвокату гарантується рівність прав з іншими учасниками провадження, дотримання засад змагальності і свободи в наданні доказів та доведенні їх переконливості.

³⁵⁶ Конституція України, № 254к/96-ВР, 28 червня 1996 р., стаття 24. Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (станом на 21 лютого 2020 р.).

³⁵⁷ Там само, стаття 10.

³⁵⁸ Кримінально-процесуальний кодекс України, стаття 22-1.

³⁵⁹ Там само, стаття 22-2.

³⁶⁰ Там само, стаття 22-6.

³⁶¹ Там само, стаття 48-1.

ня, заявлені стороною обвинувачення, але при цьому ставлячи під сумнів подання доказів та приведення свідків зі сторони захисту³⁶². Про подібне ставлення заявляють щодо залучення експертів та їх висновків: якщо їх проводять відповідно до рішення слідчого, суд приймає їх, але, якщо це ініційовано стороною захисту, суд почасти відхиляє таку експертизу³⁶³. Крім цього, адвокатів можуть не повідомити або не повідомити у належний строк щодо проведення судового засідання, що на практиці призводить до ухвалення рішення без участі адвоката, навіть якщо його участь є обов'язковою, та порушення права відповідача на захист³⁶⁴. Наприклад, у справі колишнього президента України Віктора Януковича, згаданого вище, суд пришвидшив допит стороною захисту ключових свідків і заявивши, що запитання, які ставить сторона захисту є «тратою часу», відхилив свідків до того, як сторона захисту поставила усі свої запитання³⁶⁵. Суд надалі відмовився викликати ключових свідків, в тому числі високопосадовців уряду періоду Януковича, а суддя заявив, що суд вже повністю з'ясував обставини справи³⁶⁶.

Різниця у ставленні до захисників у порівнянні з прокурорами може також мати не настільки явний характер, як от наприклад відсутність столів для захисників у судах та наявність кращих столів для сторони обвинувачення³⁶⁷. МКЮ повідомили, що такі нерівні правила є поширеною практикою у більшості зал суду. Повідомляється, що суди зазвичай не відповідають законодавчим вимогам, якими передбачено наявність кімнати для захисників, оскільки суди часто надають ці кімнати лише для адвокатів безоплатної вторинної правової допомоги³⁶⁸.

На практиці адвокати зазвичай працюють в умовах, які охарактеризовано як погані та які можуть мати негативний вплив на їхню спроможність підготуватися та вести справу свого клієнта. Це включає очікування протягом тривалого часу під час відвідування клієнтів (в тому числі на вулиці за поганої погоди, незалежно від того, чи це дощ, холод, спека, тощо), робота в приміщеннях без опалення, іноді у поганих санітарних умовах без справних туалетів, якими могли б користуватися адвокати³⁶⁹. Це може поглиблюватися ставленням персоналу в місцях позбавлення волі³⁷⁰. При цьому, проблеми носять не лише практичний характер. Відповідно до Закону України «Про попереднє ув'язнення», адміністрація місць попереднього ув'язнення зобов'язана створити необхідні умови лише для роботи прокурора, слід-

³⁶² Моніторингова місія ООН в Україні бере участь, між іншим, у моніторингу судових засідань, її спостереження підтверджують результати МКЮ — відсутність рівності сторін у низці справ, а суди не зважають на аргументи захисників. УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 3 16 листопада 2017 року по 15 лютого 2018 р., у цитованій праці, п. 44.

³⁶³ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 36 с.

³⁶⁴ Там само.

³⁶⁵ Звіт МТПЛ : Моніторинг судового розгляду справи В. Януковича (резюме судового засідання з 4 грудня по 12 грудня 2017 р.)»; Звіт МТПЛ : Моніторинг судового розгляду справи В. Януковича (резюме судового засідання з 17 січня 2018 року по 25 січня 2018 р.), у звіті АПУ. 40 с.

³⁶⁶ Звіт МТПЛ : Моніторинг судового розгляду справи В. Януковича (резюме судового засідання з 21 лютого 2018 р. по 14 березня 2018 р.), у цитованій праці; Звіт МТПЛ : Моніторинг судового розгляду справи В. Януковича (резюме судового засідання 18 квітня 2018 р. та 19 квітня 2018 р.), у звіті АПУ, у цитованій праці. 40 с.

³⁶⁷ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 36 с.

³⁶⁸ Відповідно до статті 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», вторинна правова допомога є формою надання правової допомоги, гарантованою державою, що надає рівні можливості доступ до правосуддя та є захистом, законним представництвом в суді чи в державних органах або в оформленні процедурних документів. Безоплатна правова (вторинна) допомога, натомість, є правовою допомогою у формі консультацій, надання юридичної інформації, настанов щодо оформлення юридичних документів (окрім процедурних), тощо, відповідно до статті 7 цитованого закону.

³⁶⁹ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 36 с.

³⁷⁰ Там само.

чого судді та суду, у законі не вказано захисників³⁷¹. МКЮ також повідомили, що під час отримання доступу до суду, прокурори та слідчі можуть пройти, пред'явивши документ, що засвідчує особу, натомість адвокати очікують у загальній черзі на реєстрацію.

Місії стало відомо, що на етапі досудового розслідування, захисникам зазвичай складно отримати доступ до матеріалів справи, часто через те, що вони неспроможні встановити їх місцезнаходження, а процедури для такого доступу не передбачено. Отже, адвокати продовжують бути залежними від процедурних рішень, прийнятих слідчими або прокурорами, які можуть часто відмовитись приймати клопотання або подання, натомість направляють адвоката до реєстратури, що уповільнює розгляд їхнього запиту, тому що це займає декілька днів для проходження від реєстратури до слідчого органу³⁷². Крім цього, слідчі можуть днями бути «недоступні» перед тим, як адвокати зможуть потрапити до них³⁷³. Адвокатів також можуть відсторонити від участі в провадженні через політичні мотиви³⁷⁴.

Водночас, повідомлялося, що прокурори можуть відвідувати офіси суддів за відсутності адвокатів, усупереч Правилам професійної етики, якими заборонено спілкування суддів зі стороною процесу за відсутності іншої сторони, натомість захисники не можуть відвідувати офіс судді за відсутності прокурора³⁷⁵.

Проблеми із забезпеченням гарантій справедливого суду у ставленні до сторони захисту в Україні продемонстровано рішеннями Європейського суду з прав людини, ці питання були також порушено Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ). У справі Луценко проти України, Європейський суд, в черговий раз визнаючи, що в провадженнях повинно бути дотримано засади змагальності та завжди забезпечена «рівність сторін»³⁷⁶, виявив порушення цих принципів з боку співробітників правоохоронних органів через їхнє поводження із захисниками, які, поміж іншого, не отримали власного екземпляру матеріалів справи, через заборону адвокатам копіювати матеріали справи та їх обмеження у часі й місці для ознайомлення матеріалами, що означало, що вони не могли ефективно надавати правову допомогу або оскаржувати затримання своїх клієнтів³⁷⁷.

У 2014 році у звіті про ситуацію щодо прав людини в Україні, УВКПЛ зауважило, що: «[...] реалізація професійної діяльності та умови роботи потребують посиленого захисту. Суди не мають в розпорядженні жодних приміщень для захисників; законодавство не регулює право на відпочинок та соціальний захист захисників. Чинний

³⁷¹ Закон «Про попереднє ув'язнення», у цитованій праці, стаття 21 «Персонал місць попереднього ув'язнення»: адміністрація місць попереднього ув'язнення зобов'язана [...] створити необхідні умови для роботи слідчого, прокурора, слідчого судді та суду, пов'язаної з провадженням у кримінальній справі; [...].

³⁷² Лабораторія Законодавчих ініціатив. Звіт : «Адвокатура України: уроки перших років самоврядності», 2018. 45 с. Доступно за посиланням: https://parliament.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/bar_of_ukraine_shadow_report.pdf (станом на 24 лютого 2020 р.).

³⁷³ МТПЛ. Звіт АПУ : *Беззахисні захисники: звіт про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні*, у цитованій праці. 18 с.

³⁷⁴ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. З 16 листопада 2015 р. по 15 лютого 2016 р. Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_13th_HRMMU_Report_3March2016.pdf, п. 133: «[16] грудня Адміністративний районний суд м. Києва видав рішення заборонити комуністичну партію, у другому такому позові, поданому міністерством юстиції. УВКПЛ дізналася, що адвокатуві, що представляв комуністичну партію, перешкоджали брати участь у засіданні Комісії, створеної Міністерством юстиції, через порушення «декомунізаційного» закону. Подальші судові засідання містили ознаки процедурних порушень. За словами свідків, судові провадження були скорочені, заслуховували лише письмові подання».

³⁷⁵ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 36 с.

³⁷⁶ *A. та інші проти Великої Британії* [GC], ЄСПЛ, Заява № 3455/05, Судове рішення від 19 лютого 2009 р., пп. 203–204.

³⁷⁷ *Луценко проти України* [GC], ЄСПЛ, Заява № 6492/11, Судове рішення від 19 листопада 2012 р., п. 89–90, 96.

Кримінально-процесуальний кодекс обмежує кількість захисників, яким дозволено працювати над однією справою; за відсутності, адвоката можуть замінити призначеним державою адвокатом»³⁷⁸.

Обшуки в офісах адвокатів

Обшуки у помешканнях або офісах адвокатів в цілому прирівнюються до втручання у право на повагу до приватного життя або на недоторканість житла, захищене статтею 18 ЄКПЛ та статтею 17 МПГПП. Будь-яке таке втручання буде виправдане, якщо це відповідним чином передбачено законодавством, і може бути необхідним для правомірної цілі та пропорційно їй. Європейський суд з прав людини у справі *Андре та інші проти Франції* встановив, що закон дозволяє проведення обшуку офісів адвокатів, «суттєвим є те, що такі обшуки супроводжуються особливими гарантіями»³⁷⁹.

В Україні безпека адвокатів може опинитися під загрозою, коли представники держави вдаються, безпідставно або перевищуючи свої повноваження, до обшуків та примусового вилучення в адвокатів документів, в тому числі шляхом проведення обшуків в офісах адвокатів із застосуванням озброєних службовців для отримання доказів у справі³⁸⁰. Під приводом обшуку у приміщенні діяльності адвоката, вилучають документи стосовно всіх клієнтів, ноутбуки, телефони, і навіть гроші, а в офісах відбувається вандалізм, що призводить до перешкоджання роботі офісу протягом тривалого часу³⁸¹. У разі розслідування такі випадки згодом кваліфікують як «обшуки з незначними порушеннями процедури»³⁸², як це було у випадку обшуку в «Адвокатському об'єднанні Соратник і партнери», у приміщенні якого було проведено обшук співробітниками СБУ, проте, незважаючи на наполягання адвокатів, жодного акта щодо обшуку складено не було та не було вказано жодної мети³⁸³.

Як повідомлялося, кількість випадків проведення обшуків у приміщеннях здійснення професійної діяльності адвокатів та порушення професійної таємниці зростає³⁸⁴ і поступово поширюється серед усіх областей України³⁸⁵. Переважно здійснювані слідчими поліції, але часто також і співробітниками Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, новоствореними антикорупційними органами, податковими та фінансовими інспекціями, ці обшуки виходять за рамки того, що передбачено ордером на обшук, виданим суддею³⁸⁶, та часто набувають насильницького характеру і майже завжди призводять до порушення адвокат-

³⁷⁸ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. Від 15 липня 2014 р. Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_Report_15July2014.pdf, п. 89.

³⁷⁹ *Андре та інші проти Франції*, ЄСПЛ, Заява № 18603/03, Судове рішення від 24 липня 2008 р., п. 42; див також: *Візер і Бікос Бетайлігунген ГмБХ проти Австрії*, ЄСПЛ, Заява № 74336/01, Судове рішення від 16 жовтня 2007 р.

³⁸⁰ У випадку з «Адвокатським об'єднанням Соратник», уніч з 19 на 20 вересня 2016 р. озброєнні службовці та співробітники СБУ провели обшук в офісі, ушкодивши адвокатів та вилучивши комп'ютери, залишивши офіс зруйнованим, за посиланням: МТПЛ. Звіт АПУ : *Беззахисні захисники: звіт про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні*, у цитованій праці. 30 с.; див. також: Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 16 с.

³⁸¹ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 16 с.

³⁸² Там само. 28–29 с.

³⁸³ МТПЛ. Звіт АПУ : *Беззахисні захисники: звіт про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні*, у цитованій праці. 30 с.

³⁸⁴ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 28 с.

³⁸⁵ Там само.

³⁸⁶ Адвокати М. Г. Коротюк, С. М. Лисенко, А. А. Бусель, О. М. Іскізаров, С. В. Пляка, В. В. Люшик, В. В. Косянчук, Адвокатське об'єднання «Дімікандум», В. І. Семенов, Т. М. Вороненко, С. М. Тарасюк, О. О. Литвин, М. В. Гончаров, І. В. Руднів, І. А. Мудра, О. Л. Пришедко, Л. М. Головачова звернулися до НААУ щодо порушення гарантій адвокатської діяльності протягом під час обшуків.

ської таємниці³⁸⁷.

До того ж, місії стало відомо, що представників регіональних рад адвокатів, які, за вимогами законодавства, повинні бути присутніми під час обшуків в офісах адвокатів³⁸⁸, або не повідомляють про проведення обшуку, або повідомляють про це безпосередньо перед початком обшуку, що позбавляє представників можливості дістатися туди вчасно. Більш того, зазвичай, співробітники правоохоронних органів виходять за рамки, встановлені рішенням слідчого судді у дозволі на проведення обшуку, вилучаючи речі та документи, на які не поширюється дозвіл³⁸⁹. Існують випадки, коли слідчі приховують від слідчих суддів факт того, що буде проведено обшук у приміщенні адвоката, успішно уникаючи таким чином суддівського контролю³⁹⁰.

³⁸⁷ Напр., у липні 2016 р. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) провело низку обшуків в адвокатських офісах в місті Києві, зокрема, в офісах адвокатів А. І. Циганкова, С. М. Тарасюка, О. П. Сергієнка та інших, внаслідок їхньої участі у резонансних кримінальних справах. Орган досудового розслідування намагався отримати докази шляхом прямого втручання у діяльність захисників та вилучення фактів спілкування між адвокатами та клієнтами. Протягом слідчих заходів, було проведено огляд документів адвокатів, документи та електронні носії, що містили інформацію, яка становила адвокатську таємницю, було вилучено, також повідомлялося про вилучення інформації з телекомунікаційних каналів, пов'язаної зі змістом розмов адвоката з клієнтом, у Звіті НААУ, у цитованій праці. 31 с.

³⁸⁸ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 23-2.

³⁸⁹ Напр., у липні 2016 р. детективи НАБУ провели низку обшуків в офісах адвокатів (в Андрія Циганкова, Сергія Тарасюка, Олександра Сергієнка) та під час слідчих дій було неправомірно оглянуто файли адвоката, документи та електронні носії, захищені адвокатською таємницею, інформацію з телекомунікаційних каналів щодо змісту розмов адвокатів з клієнтами було таємно скопійовано, за посиланням: МТПЛ. Звіт АПУ : *Беззахисні захисники: звіт про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні*, у цитованій праці. 29 с.

³⁹⁰ Звіт НААУ : *Порушення професійних прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності в Україні (2013–2018 рр.)*, у цитованій праці. 32 с.

Розділ V. Адвокати на непідконтрольних територіях України

Функціонування системи правосуддя

Протягом своєї місії в Україні МКЮ не відвідувала території, що перебувають поза контролем уряду України. Проте, у ряді зустрічей протягом місії зацікавленими сторонами було порушено проблему доступу до правосуддя на таких територіях. У той час як в анексованому Криму на разі відсутні військові дії та фактично застосовується законодавство Російської Федерації³⁹¹, ситуація залишається надзвичайно нестабільною на територіях Донецької та Луганської областей, та складно отримати інформацію про фактичний стан щодо доступу до правосуддя для тих осіб, хто проживає на тих територіях.

У цілому, повідомляється про «триваюче руйнування верховенства права» на територіях, де відбувається конфлікт³⁹². Після періоду відсутності інституцій системи правосуддя³⁹³ на територіях, контрольованих самопроголошеними «Донецькою народною республікою» та «Луганською народною республікою», згодом було створено паралельні органи правосуддя³⁹⁴. Це включало ухвалення законодавства, яке, як стало відомо МКЮ, є міксом радянського, українського та російського законодавства. Ці «паралельні органи правосуддя», тим не менш, як повідомлялося, переважно не функціонуючі³⁹⁵ та викликають стурбованість щодо захисту та дотримання базових прав людини тих, хто прагне правосуддя, звертаючись до таких органів³⁹⁶.

Щодо Донбасу³⁹⁷, новостворені органи влади розпочали свою роботу в «Донецькій народній республіці» та «Луганській народній республіці», в тому числі органи судової та правоохоронної системи. Всі адвокати, які бажали залишитися на території, були змушені звернутися до органів системи правосуддя (сформованих на базі існуючих) «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки», подати заяву про намір займатися адвокатською діяльністю та стати на облік в податкових органах влади «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки». У «Донецькій народній республіці» було ухвалено нове законодавство, що регулює адвокатську діяльність, у березні 2015 року із внесенням змін і доповнень у 2018 році.

³⁹¹ УВКПЛ. Звіт УВКБ ООН : *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Автономній республіці Крим та місті Севастополь, Україна*. З 13 вересня 2017 р. по 30 червня 2018 р., п. 3. Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/CrimeaThematicReport10Sept2018_EN.pdf (станом на 24 лютого 2020 р.).

³⁹² УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*, 15 червня 2014 р., п. 176. Доступно за посиланням: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/HRMMUReport15June2014.pdf> (станом на 24 лютого 2020 р.).

³⁹³ Звіт УГСПЛ : *Адвокати в умовах окупації: ситуація щодо дотримання прав адвокатів у контексті збройного конфлікту в Україні*, у цитованій праці. 30 с.

³⁹⁴ Надалі «Донецька народна республіка», «Луганська народна республіка». Звіт УГСПЛ : *Адвокати в умовах окупації: ситуація щодо дотримання прав адвокатів у контексті збройного конфлікту в Україні*, у цитованій праці. 30–31 с. УВКПЛ у своїх звітах зробила висновок, що паралельні системи правосуддя ДНР та ДНР та правоохоронні органи («законодавство», «поліція», «прокурори» та «суди») є перш за все такими, що суперечать міжнародному праву (див. Звіти УВКПЛ щодо ситуації з прав людини в Україні від 15 грудня 2014 р.; з 16 травня по 15 серпня 2016 р.; з 16 серпня по 15 листопада 2016 р.).

³⁹⁵ Спеціальна моніторингова місія в Україні (ОБСЄ СММ). Тематичний звіт : *Доступ до правосуддя та конфлікт в Україні*. Грудень 2015 р. 14 с. Доступно за посиланням: <https://www.osce.org/ukraine-smm/212311?download=true> (станом на 24 лютого 2020 р.): «Державні служби відсутні в ТОТ, установлені паралельні „системи правосуддя“ ДНР і ЛНР залишаються такими, що не працюють, мають суттєві обмеження та викликають значну стурбованість щодо доступу до правосуддя, особливо щодо належного процесу та прав на справедливий суд».

³⁹⁶ ОБСЄ СММ. Тематичний звіт : *Доступ до правосуддя та конфлікт в Україні*, у цитованій праці. 16 с.: «СММ спостерігає, що відсутність дієвих та прозорих судових служб, а також відкриття та блокування служб з боку уряду, викликає серйозне занепокоєння щодо доступу до правосуддя для громадян, що проживають на територіях, контрольованих „ДНР“ і „ЛНР“. Оскільки „системи правосуддя“ „ДНР“ і „ЛНР“ переважно нерозвинуті та неспроможні надавати багато базових послуг громадянам в регіоні. необхідно ухвалити гнучкі рішення для забезпечення базових законних прав».

³⁹⁷ Включає Донецьку і Луганську області.

У Луганську до 2018 року не існувало закону, що регулює адвокатську діяльність, а статус адвокатів був нез'ясованим³⁹⁸. Обидва закони передбачають надання безоплатної правової допомоги³⁹⁹. Адвокати, що бажають здійснювати адвокатську діяльність у цих регіонах і є членами НААУ, повинні були подати спеціальну заяву до «міністерства юстиції» самопроголошених республік для «перереєстрації»⁴⁰⁰.

«Луганська народна республіка» та «Донецька народна республіка» створили органи адвокатського самоврядування та ухвалили законодавство, що регулює адвокатську діяльність⁴⁰¹. Очікується, що всі адвокати, які продовжують адвокатську діяльність на територіях, співпрацюватимуть з де-факто органами влади, та їхня діяльність регулюватиметься новим законодавством. З 2015 року, адвокатам запропонували можливість «поновити» свої свідоцтва, звернувшись до «Міністерства юстиції», для чого необхідно подати документи та пройти спеціальні перевірки, які проводять де-факто «органи безпеки». На непідконтрольних територіях в органах нової «системи правосуддя» «Донецької народної республіки» зареєстровано близько 300 адвокатів, в «Луганській народній республіці» — 90 адвокатів, незважаючи на те, що в ЄРАУ зареєстровано понад 3000 адвокатів в Донецькій та 600 адвокатів в Луганській областях⁴⁰². При цьому, у той час як деякі припинили діяльність та покинули дані території, інші залишились та прийняли нові умови, зареєструвавшись у податкових органах, що дозволило їм повернутися до заняття адвокатською діяльністю.

Місію поінформували про те, що центр надання Безоплатної вторинної правової допомоги (БВПД) має пересувні пункти пропуску поблизу лінії розмежування⁴⁰³, але не безпосередньо в зоні конфлікту. Аналогічна ситуація склалася щодо неурядових організацій, багато з яких надають юридичні консультації (як повідомляється, існують довідкові центри, обладнані для проведення консультацій по Skype/телефону), однак на непідконтрольній території кількість таких організацій обмежується лише однією неурядовою організацією та однією університетською правовою клінікою, що спеціалізується на наданні правової допомоги.

Безпека адвокатів та доступ до правосуддя

У ситуації затяжного конфлікту та систематичних нападів, адвокати, що мешкають, займаються адвокатською діяльністю або представляють інтереси клієнтів в зоні конфлікту, опинилися у ситуації, коли вони ризикують безпекою, свободою та правом на адвокатську діяльність, піддаючись нападам з боку місцевих органів влади, екстремістських праворадикальних груп, або з боку державних органів України. Це має відчутні негативні наслідки щодо дотримання прав людини та доступу до правосуддя для людей, що проживають у цих регіонах.

Стосовно доступу до правосуддя, повідомлялося про численні випадки, коли продовжували застосовувати свавільне позбавлення волі або ув'язнення без зв'язку із зовнішнім світом (інкомунікадо)⁴⁰⁴ до людей, що проживають у зоні конфлікту, в тому числі масові превентивні арешти⁴⁰⁵. Зокрема, заборона та відмова у доступі

³⁹⁸ Звіт УГСПЛ : *Адвокати в умовах окупації: ситуація щодо дотримання прав адвокатів у контексті збройного конфлікту в Україні*, у цитованій праці. 30 с.

³⁹⁹ Там само. 30–31 с.

⁴⁰⁰ Там само.

⁴⁰¹ Там само. 27, 30 с.

⁴⁰² Там само. 32 с.

⁴⁰³ Щодо питань на лінії фронту, див.: Звіт ОБСЄ : *Пункти пропуску уздовж лінії зіткнення: причини переміщення цивільних осіб і труднощі, з якими вони стикаються при перетині*. Листопад 2019 р. Доступно за посиланням: <https://www.osce.org/special-monitoring-mission-to-ukraine/440504> (станом на 24 лютого 2020 р.).

⁴⁰⁴ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. З 16 листопада 2017 р. по 15 лютого 2018 р., пп. 46, 67. Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineNov2017-Feb2018_EN.pdf (станом на 24 лютого 2020 р.).

⁴⁰⁵ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. З 16 лютого по 15 травня 2018 р., пп. 7, 51, 55. Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineFev-May2018_EN.pdf (станом на 24 лютого 2020 р.).

до адвоката особам⁴⁰⁶ відбувається протягом тривалих періодів часу⁴⁰⁷, а також масові затримання без доступу до адвокатів⁴⁰⁸, та як повідомлялося, випадки визнання вини, отримані під впливом насилля, супроводжуваного катуванням та неналежним поведженням, без присутності адвоката⁴⁰⁹.

Інше питання, на яке звернула увагу МКЮ, стосувалося неефективного правового представництва з боку державних захисників у зоні конфлікту. Затримані скаржилися, що захисники безоплатної вторинної правової допомоги не докладали жодних зусиль у їхніх справах⁴¹⁰ або відмовлялися допомагати клієнтам щодо скарг на тортури⁴¹¹.

Вже від самого початку конфлікту, міжнародні організації повідомляли про викрадення двох адвокатів збройними угруповуваннями⁴¹². Місії повідомили, що на фоні загальної проблеми для всіх осіб, адвокати зокрема не можуть виїжджати вільно на або з неконтрольованих територій. Більш того, місію поінформували, що адвокатам чинили перешкоди в переміщенні до інших регіонів України місцеві де-факто органи влади.

З іншого боку, коли адвокати, що займаються діяльністю в Україні, виїжджають на непідконтрольні території, після їхнього повернення із зони конфлікту до підконтрольної території України вони можуть зіткнутися з переслідуванням за співпрацю з де-факто органами влади у «Луганській народній республіці» та «Донецькій народній республіці»⁴¹³. Також повідомлялося про те, що адвокати, які подали заявки на отримання свідоцтв на непідконтрольних територіях, згодом мали проблеми в Україні⁴¹⁴. Наприклад, було щонайменше два випадки в Єдиному реєстрі судових

⁴⁰⁶ Звіти УВКПЛ в Україні. Доступні за посиланням <https://www.ohchr.org/en/countries/enacaregion/pages/uareports.aspx>: 9-й звіт, п. 97; 10-й, п. 124-5; 12-й, п. 50; 14-й, п. 99 (допит без адвоката); 15-й, п. 43; 16-й, пп. 94, 163; 18-й, п. 43; 19-й, п. 55, 58, 78; 20-й, пп. 40-41, 50, 56, 75; травень-серпень 2018 р., п. 47; травень-серпень 2019 р., п. 47.

⁴⁰⁷ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 15 червня 2014 р., п. 218, у цитованій праці; УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 3 16 листопада 2016 р. по 15 лютого 2017 р., у цитованій праці, п. 75; УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 3 16 травня по 15 серпня 2017 р., п. 185. Доступно за посиланням: https://ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_EN.pdf (станом на 24 лютого 2020 р.); УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 3 16 травня по 15 серпня 2018 р., п. 80. Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineMay-August2018_EN.pdf (станом на 24 лютого 2020 р.); УВКПЛ. 12-й Звіт в Україні (див. вище), п. 50.

⁴⁰⁸ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 3 16 травня по 15 серпня 2016 р. Доступно за посиланням: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine15thReport.pdf>, п. 104: «[в]вечері 4 липня 2016 р. понад 100 осіб провели мирний протест проти присутності воєнної техніки в центрі Торезьку Донецької області. Поліція арештувала вісім чоловіків та звинуватила їх у навмисному непідкоренні, допитала їх без присутності адвоката та не привела їх у суд протягом трьох годин, як це вимагає місцеве законодавство. Працівники СБУ погрожували та залякували затриманих осіб та вимагали доступ до їхніх сторінок у соціальних мережах, допитуючи їх щодо їхньої причетності до озброєних угруповань».

⁴⁰⁹ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 3 16 травня по 15 серпня 2016 р., п. 77. Доступно за посиланням: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine15thReport.pdf> (станом на 24 лютого 2020 р.).

⁴¹⁰ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 3 16 листопада 2017 р. по 15 лютого 2018 р., п. 49, у цитованій праці.

⁴¹¹ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 3 16 травня по 15 серпня 2016 р., п. 75. Доступно за посиланням: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine15thReport.pdf> (станом на 24 лютого 2020 р.).

⁴¹² УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 15 червня 2014 р., п. 35, у цитованій праці.

⁴¹³ Звіт УГСПЛ : *Адвокати в умовах окупації: ситуація щодо дотримання прав адвокатів у контексті збройного конфлікту в Україні*, у цитованій праці. 37 с.

⁴¹⁴ УВКПЛ. *Звіт про ситуацію щодо прав людини в Україні*. 3 16 серпня по 15 листопада 2017 р., п. 83. Доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport20th_EN.pdf (станом на 24 лютого 2020 р.): «Особи, що проживають на території під контролем озброєних груп, в тому числі затримані особи, які бажали мати адвоката, зіткнулися з новими проблемами. 30 червня 2017 року „голова“ „Донецької народної республіки“ видав „указ“, яким встановлено, що лише ті адвокати, які „сертифіковано“ „Донецькою народною республікою“ мають право представляти „відповідача“ у „кримінальних справах“, що суперечить „закону про адвокатуру та адвокатську діяльність“. Багато адвокатів побоюються одержувати таку „сертифікацію“, оскільки це поставить їх під загрозу арешту та переслідування, коли вони прибувають на контрольовану центральними органами управління територію, оскільки сертифікаційна процедура вимагає присяги „Донецькій народній республіці“».

рішень, коли адвокатів звинуватили у співпраці з органами правосуддя «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки»⁴¹⁵. Офіційні звинувачення проти них включали створення терористичного угруповання або терористичної організації (стаття 258-3 (1) Кримінального кодексу України, розбій (стаття 187), незаконне заволодіння транспортним засобом (стаття 289)⁴¹⁶.

МКЮ також стало відомо про зафіксовані випадки насилля проти адвокатів у зоні конфлікту, але лише за фактом однієї справи українськими органами влади було розпочато розслідування⁴¹⁷.

Одним із виявлених специфічних проблемних питань є те, що зареєстровані в де-факто органах влади «Луганської народної республіки» та «Донецької народної республіки» адвокати не припинили свою реєстрацію в Україні. НААУ не відстежує адвокатів і не має засобів перевірки статистичних даних щодо адвокатів, які фактично займаються адвокатською діяльністю у «Луганській народній республіці» та «Донецькій народній республіці», оскільки відповідно до українського законодавства адвокат має право здійснювати професійну діяльність у будь-якому регіоні України незалежно від зареєстрованої юридичної адреси⁴¹⁸ (і багато адвокатів, що покидають сепаратистські території, не реєструють відповідні зміни).

Адвокати, які відвідують ці регіони, як повідомляється, не були в змозі розголошувати свій статус зареєстрованих в Україні адвокатів через можливі утиски з боку влади. Деяким адвокатам вдалося представляти клієнтів з непідконтрольних органам влади територій у сусідніх областях України. Неспроможність членів НААУ представляти клієнтів, зокрема ризики щодо безпеки та інші перешкоди, ускладнюють доступ до правосуддя, в тому числі для тих осіб, які прагнуть отримати захист від порушень прав людини.

⁴¹⁵ Звіт УГСПЛ : *Адвокати в умовах окупації: ситуація щодо дотримання прав адвокатів у контексті збройного конфлікту в Україні*, у цитованій праці. 37 с.

⁴¹⁶ Інформація щодо двох випадків у судовому реєстрі: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61286091>; <https://farwater.net/novosti/v-zhitomire-vzyali-pod-strazhu-posobnicu-terroristov/> (<https://web.archive.org/web/20181223181222/https://farwater.net/novosti/v-zhitomire-vzyali-pod-strazhu-posobnicu-terroristov/>) (станом на 24 лютого 2020 р.).

⁴¹⁷ Єдиним винятком була справа щодо викрадення І. Радченка, у зв'язку з чим ЗМІ негайно повідомили відповідно до частини з статті 146 Кримінального кодексу України, яке було включено у Єдиний реєстр досудових розслідувань України. Однак, прогрес у розслідуванні та його результати залишаються невідомим, у УГСПЛ, Звіт : *Адвокати в умовах окупації: ситуація щодо дотримання прав адвокатів у контексті збройного конфлікту в Україні*, у цитованій праці. 34 с. Див. відповідь ГП на стор. 77.

⁴¹⁸ Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у цитованій праці, стаття 17-2.

Висновки та рекомендації

Конфлікт 2014 року суттєво вплинув на систему правосуддя, а окремі адвокати опинилися на лінії фронту конфлікту або ідеологічних наслідків в тій чи іншій формі. Незважаючи на те, що кожний адвокат зазнав впливу у своїй діяльності, ті, хто працюють над політично чутливими справами, потерпають від нападів та утисків, а в деяких випадках стають жертвами вбивств. Це не може не посилати серйозні сигнали всім адвокатам про наслідки, з якими вони можуть зіткнутися за активний захист своїх клієнтів та справляє «сковуючий» ефект на адвокатуру. Політичне схвалення насильницьких екстремістських праворадикальних груп, що оперують в ім'я патріотизму, призвело до послаблення верховенства права та значущого рівня безкарності за вчинення нападів на адвокатів. Не лише адвокатура, але й судді та система правосуддя в цілому, підірвана систематичними та регулярними атаками та безкарністю за них. Адвокати зачасту залишаються наодинці з проблемою без ефективного правового захисту від груп та індивідів, що залякують, погрожують, нападають та іншим чином утискають їх та втручаються у їхню професійну діяльність. Найбільш непоправними наслідками таких нападів стають вбивства адвокатів, за які зловмисників не було притягнуто до відповідальності. У цьому зв'язку заслуговує на похвали те, що НААУ бере на себе активну роль у моніторингу таких випадків, попри те, що прогресу у оперативному та повному розслідуванні мало.

Наступною проблемою є те, що адвокати продовжують лишатися під прицілом через систему правосуддя з неприйнятних причин, незважаючи на різні реформи судової та правоохоронної систем. Адвокатів продовжують ототожнювати з їхніми клієнтами, вони стикаються з негативними наслідками не лише від рук насильницьких екстремістських праворадикальних груп, але також як наслідок зловживання по відношенню до них юридичними процедурами. Резонансні справи становлять ризик для тих незалежних адвокатів, які обирають сумлінно захищати своїх клієнтів.

Україна ще не звільнилася від поширеної на всьому пострадянському просторі проблеми — наявність гарних законів і поганої практики їх застосування, що зазвичай зумовлює дисфункційність системи правосуддя та підриває реформи. Адвокати і надалі стикаються з блокуванням та перешкоджанням процесу представництва клієнтів, особливо під час намагання доступу до клієнта, якого тримають під вартою. Основні гарантії, встановлені законом, такі як конфіденційне спілкування з клієнтами, не втілилися в життя, оскільки адвокати продовжують стикатися з проблемами, навіть коли певні гарантії чітко закріплені законом. Ці та інші фактори зумовлюють неефективність системи правосуддя у забезпеченні рівності сторін, де адвокати могли б працювати на рівних правах з прокурорами, в тому числі щодо доступу до матеріалів справи або виклику свідків.

Більш того, адвокати продовжують ставати об'єктом обшуків офісних приміщень. Особливою проблемою є можливість зловживання негласними слідчими та розшуковими діями проти адвокатів за відсутності законних механізмів або засобів протидіяти цьому.

Український орган адвокатського самоврядування — Національна асоціація адвокатів України — відносно молодий. Реформа 2012 року створила виклики для професії, хоча наступні події сформували її інституційну незалежність, яка кристалізувалася в активній підтримці адвокатів, що зазнають загроз. Політично-правові зміни, що відбуваються в країні, в тому числі швидко мінливе середовище, підживлене збройним конфліктом, безсумнівно торкнулися професійної діяльності та завдали негативного впливу безпеці адвокатів та їхній спроможності захищати права своїх клієнтів. Поляризація думок та політизація соціального ландшафту є тією реальні-

стю, яка продовжує формувати правову професійну діяльність в Україні та становить ризики не лише для окремих адвокатів, але й для незалежності професійної діяльності в цілому.

НААУ забезпечила незалежність не лише на законодавчому рівні, але й на практиці, пройшовши крізь період нестабільності. Ця незалежність становить важливе досягнення, яке не можна недооцінювати чи приймати як належне. Незалежність адвокатури становить фундаментальні засади незалежності системи правосуддя, яка не може ефективно функціонувати без незалежних адвокатів.

Хоча НААУ має розвинуту інституційну структуру, що є функціональною та ефективною, кваліфікаційно-дисциплінарний процес потребує суттєвого доопрацювання для забезпечення того, щоб адвокатура, її інституції та окремі адвокати могли працювати відповідно до міжнародних стандартів щодо ролі адвокатів. Процес допуску до професії залишається слабким, дещо застарілим та, як виявляється, не є вільним від глибоко вкорінених корупційних практик, що підриває довіру в професію та послаблює її незалежність. Окрім цього, успадкований внутрішній розкол 2012 року всередині адвокатури не був повністю врегульований.

Викликає занепокоєння те, що Асоціацію адвокатів було відсторонено від змістовної участі в процесі розроблення пропонованих реформ адвокатури за попередньої Адміністрації Президента, незважаючи на те, що вона є ключовою зацікавленою стороною. Необґрунтоване застосування термінової законодавчої процедури викликає занепокоєння щодо можливого підриву незалежності Асоціації адвокатів, і, тому, відкликання законопроекту позитивно сприйнято. Проте, оскільки існує високий шанс чергових хвиль реформ в Україні, ризик законодавчих ініціатив, які можуть бути спрямовані на або призвести до підриву незалежності адвокатури, залишається актуальним.

Певна річ, охоплені конфліктом території України, де верховенство права не є встановлено, зазнають найбільш серйозних проблем. Перешкоди щодо надання юридичного представництва на тих територіях створюються як де-факто органами влади у самопроголошених республіках — «Луганській народній республіці» та «Донецькій народній республіці», так і центральними органами влади України. Адвокати, які ризикують своїм життям, працюючи на непідконтрольних територіях, стикаються із проблемами після їх повернення через обмеження у наданні правових послуг на тих територіях. Ті, хто обирають надавати юридичні послуги, змушені приховувати факт надання ними юридичного представництва, що є обмеженням доступу до правосуддя. Більш того, ані уряд, ані НААУ як установа досі не спромоглися вжити заходів для того, щоб забезпечити визнання важливої ролі та необхідності захисту адвокатів, які надають юридичні послуги на територіях, що потерпають від конфлікту.

Беручи до уваги результати та висновки місії та ґрунтуючись на міжнародному праві прав людини, МКЮ рекомендує відповідним урядовим структурам, а також Національній асоціації адвокатів України звернути увагу на проблеми нападів та утисків адвокатів та невідкладно вжити наступні заходи.

Стосовно безпеки адвокатів МКЮ рекомендує:

- Необхідно звернути увагу в пріоритетному порядку на проблему зниження рівня безпеки адвокатів в суді та поза ним, проблему утисків та нападів на адвокатів на рівні політик та законодавчому рівні. Правоохоронні органи повинні вжити негайних заходів безпеки, щоб забезпечити роботу адвокатів в атмосфері, вільній від залякування, утисків та неналежного втручання.
- Державні установи, в тому числі, судові органи, правоохоронні органи та НААУ повинні співпрацювати для забезпечення практичної спроможності адвокатів захищати права людини без остраху нападів та репресивних заходів.

- Шляхом проведення консультацій з НААУ та окремими адвокатами необхідно розробити систему захисту адвокатів, в тому числі тих, які є під ризиком насильницьких нападів, та тих, які системно працюють на непідконтрольних уряду територіях, та запровадити таку систему по всій країні; ця система повинна передбачати алгоритм дій для відповідальних органів у разі виникнення загрози для адвокатів.
- У разі настання випадків атак, ретельне, неупереджене та незалежне розслідування таких інцидентів повинно бути проведеним в цілях забезпечення незалежності, органом чи через певний механізм, що повинно, де це доречно, мати результатом притягнення винних до відповідальності.
- Служба судової охорони повинна мати достатній штат співробітників з відповідною професійною підготовкою та спроможність забезпечити безпеку і захист в судах. Суди повинні бути укомплектовані відповідним персоналом охорони для забезпечення безпеки й захисту учасників судових проваджень від будь-яких нападів, фізичних чи словесних.
- З цією метою працівникам служби охорони та правоохоронних органів необхідно надати інструкції щодо політик та відповідні навчання для дієвого протистояння випадків нападів на адвокатів з боку організованих груп або окремих осіб, а вони самі щоб утримувалися від застосування фізичної сили у взаємодії з адвокатами. У таких політиках та навчанні необхідно наголосити на відповідальності охоронців порядку захищати тілесну недоторканість усіх присутніх всередині та поза залами судових засідань.
- Особи, звинувачені у злочинах за вчинення нападів на адвокатів, у зв'язку з виконанням останніми своєї професійної діяльності, які були здійснені з метою перешкоджання належної реалізації правосуддя або винесенню неправосудних рішень, повинні понести відповідальність, пропорційну тяжкості таких діянь.

Стосовно випадків вбивств адвокатів:

- Правоохоронні органи у співпраці з НААУ повинні вжити всіх необхідних заходів для захисту життя та тілесної недоторканості адвокатів, та попередити вбивства або виникнення загроз вбивства, пов'язаних із виконанням адвокатами професійних обов'язків.
- Відповідні правоохоронні органи повинні провести оперативні та ефективні розслідування всіх вбивств та нападів на адвокатів з метою встановлення особи відповідальних осіб та притягнення їх до відповідальності, в рамках судових проваджень, що повністю відповідають міжнародним стандартам щодо справедливого суду. У разі виникнення підстав для занепокоєння щодо того, що правоохоронні органи не можуть бути достатньо незалежними у проведенні такого розслідування, особливо, коли співробітники тих самих правоохоронних органів причетні до вбивства, необхідно запровадити окремий незалежний механізм розслідування.

Стосовно утисків адвокатів через застосування правових механізмів:

- Незалежність та роль адвокатів повинна бути визнана всіма державними інституціями: виконавчими, законодавчими та судовими, всіма іншими органами публічної влади, в тому числі правоохоронними органами, а також усіма учасниками судового провадження. Жодний виконавчий чи судовий орган не повинен ініціювати або погрожувати ініціюванням кримінальних, адміністративних, економічних та інших санкцій за будь-які дії, вжиті відповідно до

визнаних професійних обов'язків, стандартів та норм етики адвокатів. Адвокати за жодних умов не повинні ототожнюватися зі своїми клієнтами або мотивами дій своїх клієнтів в результаті представництва клієнтів, в тому числі тих, чиї політичні переконання є протилежними офіційній позиції уряду.

- У випадках арешту або затримання адвокатів, представників відповідних рад адвокатів необхідно негайно повідомити про причини та законні підстави арешту або затримання, вони повинні мати безперешкодний доступ до арештованого або затриманого адвоката.
- Адвокати не повинні зазнавати застосування, або погроз щодо застосування, дисциплінарних санкцій за активне представництво інтересів своїх клієнтів відповідно до своїх професійних обов'язків. Позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю або інші дисциплінарні заходи можуть бути застосовані або накладені у найбільш серйозних випадках професійного проступку, в тому числі у випадках, коли адвокат діє усупереч інтересам своїх клієнтів, як це передбачено правилами адвокатської етики, і лише в результаті належного процесу в незалежному та неупередженому органі, що поважає всі процедурні гарантії, забезпечені адвокату законом. Застосування дисциплінарного заходу з будь-якою метою, іншою ніж забезпечення високих професійних стандартів, недоторканості та незалежності адвокатів, повинно бути виключеним з практики.

Стосовно проблем, з якими стикаються адвокати під час захисту прав людини:

- Необхідно запровадити систему, для того щоб ефективно гарантувати на практиці спроможність адвоката бачитися та спілкуватися зі своїми клієнтами, яких тримають під вартою, невідкладно та конфіденційно без будь-яких перешкод, обмежень та без отримання дозволу слідчого або інших органів слідства, що мають слідчий інтерес у справі. Такі побачення повинні передбачати достатньо часу як на законодавчому рівні так і на практиці для гарантування достатнього періоду часу та засобів для підготовки сторони захисту.
- Суди повинні не допускати практики блокування доступу адвоката до клієнта, в тому числі на підставі недоступності слідчого, або будь-яких інших причин для перешкоджання реалізації права на доступ до адвоката, гарантованого законом.
- У місцях попереднього ув'язнення необхідно створити умови для забезпечення справжньої конфіденційності спілкування між клієнтом і адвокатом, в тому числі спеціальні кімнати, які уможливають консультування без присутності або прослуховування з боку співробітників правоохоронних органів. У будь-якому разі, у випадках, коли виникають підозри, що інформацію, яка походить від консультацій клієнта адвокатом, отримано неправомірними засобами, суди повинні детально дослідити це питання та прийняти рішення щодо допустимості таких доказів.
- Законодавчі приписи, суворо дотримувані на практиці, повинні захищати адвокатів від випадків безпідставного або в неналежних цілях виклику їх як свідків у ситуаціях, коли вони представляють клієнтів, що може призвести до їхньої неспроможності продовжувати діяти від імені свого клієнта.
- На всіх етапах кримінального провадження повинна бути гарантована рівність сторін, що повинно означати принаймні те, що процедури, передбачені законом, суворо дотримані правоохоронними органами, і що адвокатам надано справжню можливість на всіх етапах провадження працювати на рівних умовах зі слідством та стороною обвинувачення.

- Правоохоронні органи повинні утримуватися від залякування адвокатів процедурними засобами, вдаючись, наприклад, до безпідставних чи неналежно проведених обшуків офісних та житлових приміщень адвокатів, особливо до тих, що порушують збереження адвокатської таємниці, негласних слідчих процедур чи вимагання дисциплінарної відповідальності адвокатів лише через їхню активну позицію.

Стосовно незалежності адвокатури в Україні:

- Незалежність Асоціації адвокатів повинна бути захищена від законодавчих та інших ініціатив, що можуть послабити її незалежність та роль, яку вона відіграє у регулюванні адвокатської діяльності. В той час як адвокатам повинна гарантуватися реалізація права на свободу об'єднання, в тому числі на самоорганізацію шляхом утворення різноманітних асоціацій адвокатів, Національна асоціація адвокатів України є органом адвокатського самоврядування, заснованим відповідно до закону, та відіграє ключову роль, в тому числі щодо допуску до професійної діяльності, правил етики та дисциплінарної відповідальності адвокатів. Важливо, щоб НААУ зберігала свої функції, а незалежність НААУ та її установчих органів мала підтримку.
- НААУ повинна продовжувати вдосконалювати та посилювати кваліфікаційну процедуру для адвокатів для забезпечення їхньої професійної спроможності захищати права людини. З цією метою, НААУ повинна вжити невідкладних заходів для забезпечення максимальної прозорості кваліфікаційної процедури для адвокатів, яка на практиці повинна бути вільною від корупції, та повинна забезпечувати відповідальність своїх членів за будь-які практики, що підривають довіру та доброчесність допуску до професійної діяльності.
- Дисциплінарні органи повинні розробити стандарти, які забезпечують чіткі роз'яснення для адвокатів щодо неетичної поведінки, яка може призвести до дисциплінарної відповідальності, в тому числі слугувати підставою для позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю. Зокрема, необхідно конкретизувати підстави для дисциплінарних покарань, необхідно пояснити правила, застосовні до дисциплінарного провадження, а також диференціювати види дисциплінарних покарань, що можуть бути застосовані. Якщо адвокати діють на шкоду інтересам своїх клієнтів, вони повинні бути притягнені до відповідальності відповідно до міжнародного права та стандартів.
- Необхідно гарантувати процедурні права адвокатів, які підлягають дисциплінарним провадженням, шляхом повного, незалежного та неупередженого аналізу фактів та законодавства, із врахуванням письмових заяв відповідного адвоката. Необхідно, зокрема, заздалегідь поінформувати адвокатів про слухання їхньої справи, щоб залишався достатній період часу для їхньої участі та відповідної підготовки свого захисту; вони повинні мати право на самостійний захист або на допомогу адвоката власного вибору.
- Рішення про накладення дисциплінарних санкцій повинні бути обґрунтованими та оприлюдненими для уможливлення ретельного розгляду їх апеляційними органами, та вони повинні інформувати загал про стан розвитку принципового застосування правил адвокатської етики.
- Адвокати не повинні зазнавати дисциплінарних санкцій через реалізацію свого права на свободу об'єднання. Зокрема, дисциплінарні санкції не можна застосовувати як репресивний засіб проти адвокатів лише через факт вступу до певної асоціації адвокатів.

Стосовно реформи адвокатури МКЮ зауважує, що:

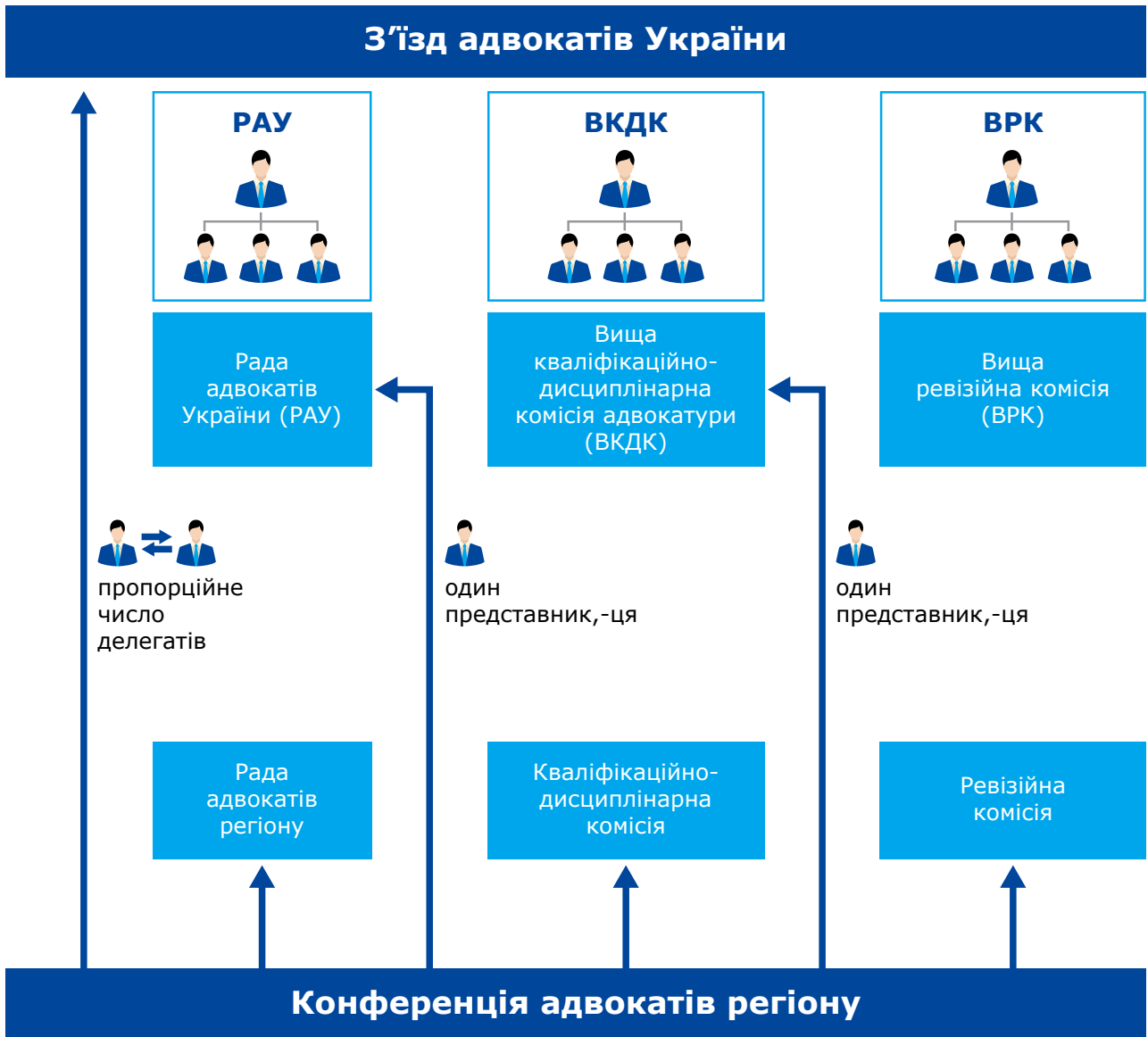
- Будь-яка законодавча реформа Асоціації адвокатів повинна мати за мету досягнення незалежності адвокатської діяльності. Будь-яка реформа повинна бути спрямована на подальший захист адвокатів, а не на встановлення інституційного контролю над Асоціацією адвокатів чи іншого засобу послаблення незалежності та самоврядування.
- НААУ, а також окремі адвокати, повинні бути залученими на кожному етапі розробки законодавства щодо її функціонування, зокрема тих законів, які стосуються адвокатури та безпосередньо Асоціації адвокатів. НААУ повинна брати участь у громадських обговореннях з питань, що стосуються законодавства, функціонування системи правосуддя, та просування і захисту прав людини через систему правосуддя. Асоціація адвокатів повинна також залучатися до консультацій щодо інших законодавчих процедур, які можуть вплинути на права та незалежний статус адвокатури.

Стосовно роботи адвокатів на непідконтрольних територіях:

- Адвокатська діяльність на всіх непідконтрольних територіях не повинна мати перешкод з боку державних чи недержавних суб'єктів, задля забезпечення полегшення доступу правосуддя на непідконтрольних територіях, зокрема, щоб усі особи на території України, яких затримано, мали правові гарантії відповідно до міжнародного права прав людини, в тому числі, щоб усі особи отримали компетентну правову консультацію та швидкий доступ до адвоката у разі затримання.
- Необхідно проєкти оперативне, ретельне та незалежне розслідування щодо відомих фактів утисків адвокатів у зв'язку з наданою ними правовою допомогою на непідконтрольних територіях, коли такі утиски відбуваються на території, контрольованій центральними органами влади України. У таких випадках необхідно докласти максимальних зусиль як з боку НААУ, так і з боку державних органів влади для системного моніторингу порушення прав адвокатів. Якщо стає відомо про напади на адвокатів, зумовлені їхньою діяльністю щодо представництва клієнтів на непідконтрольних територіях, необхідно провести повне та неупереджене розслідування та вжити дієвих заходів для попередження подібних порушень в майбутньому як з боку де-факто органів влади на таких територіях, так і з боку національних органів влади України.

Додаток I

Організаційна структура Національної асоціації адвокатів України

Члени МКЮ

Станом на березень 2019 р.
(оновлений список див. за посиланням www.icj.org/commission)

Президент

Проф. Роберт Голдман, Сполучені Штати Америки

Віце-президенти

Проф. Карлос Аяла, Венесуела
Суддя Радміла Драгичевич-Дічич, Сербія

Виконавчий комітет

Суддя сер Николас Братца, Сполучене Королівство
Леді Сільвія Картрайт, Нова Зеландія (Голова)
Пані Роберта Кларк, Барбадос-Канада
Пан Шаван Джабарін, Палестина
Пані Хіна Джілані, Пакистан
Суддя Санджи Монагенг, Ботсвана
Пан Белісаріу душ Сантуш мол., Бразилія

Інші члени Комісії

Проф. Кьон-Ван Ан, Республіка Корея
Суддя Чінара Айдарбекова, Киргизстан
Суддя Адольфо Азкуна, Філіппіни
Пані Хаділь Абдель Азіз, Йорданія
Пан Рід Броді, Сполучені Штати Америки
Суддя Азхар Качалія, Південна Африка
Проф. Мігель Карбонелл, Мексика
Суддя Мозес Чінхенго, Зімбабве
Проф. Сара Клівленд, Сполучені Штати Америки
Суддя Мартіна Комте, Франція
Пан Марзен Дарвіш, Сирія
Пан Гамал Айд, Єгипет
Пан Роберто Гарретон, Чилі
Пані Нагла Хайдар Ель Аддал, Ліван
Проф. Микело Хансунгуле, Замбія
Пані Гульнора Ішанханова, Узбекистан
Пані Імрана Джалал, Фіджі
Суддя Калтум Кенноу, Туніс
Пані Джеймсина Ессі Л. Кінг, Сьєрра-Леоне
Проф. Сезар Ланда, Перу
Суддя Кетіл Лунд, Норвегія
Суддя Кінісіле Мабуза, Свазіленд
Суддя Хосе Антоніо Мартін Паллін, Іспанія
Проф. Хуан Мендес, Аргентина

Суддя Чарльз Мкандавайр, Малаві
Суддя Івон Мокгоро, Південна Африка
Суддя Тамара Морщакова, Росія
Суддя Віллі Мутунга, Кенія
Суддя Егберт Майєр, Нідерланди
Суддя Джон Лоуренс О'Міллі, Австралія
Пані Мікіко Отані, Японія
Суддя Фатсах Угергуз, Алжир
Д-р Ярна Петман, Фінляндія
Проф. Моніка Пінто, Аргентина
Проф. Віктор Родрігез Ресція, Коста-Ріка
Пан Алехандро Салінас Рівера, Чилі
Пан Міхаель Сфард, Ізраїль
Проф. Марко Сассолі, Італія-Швейцарія
Суддя Аджіт Пракаш Шах, Індія
Суддя Калян Шреста, Непал
Пані Амбіга Сренеvasан, Малайзія
Суддя Марван Ташані, Лівія
Пан Уїлдер Тайлер, Уругвай
Суддя Філіпп Тесьє, Франція
Суддя Ліліан Тібатемва-Екірікубінза, Уганда
Суддя Штефан Трехсель, Швейцарія
Проф. Родріго Упрімни Еспес, Колумбія

ISBN 978-92-9037-265-3

Міжнародна
комісія
юристів

P.O. Box 91
Rue des Bains 33
CH 1211 Geneva 8
Switzerland

t +41 22 979 38 00
f +41 22 979 38 01
www.icj.org

